

Valtioneuvoston julkaisu 2019:7

Tutkijoiden havaintoja ja suosituksia lasten ja nuorten monipuolisen kehityksen, terveyden ja vaikuttamisen mahdollisuuksien edistämiseksi

EDELLYTYKSET KASVUUN, OPPIMISEEN JA OSALLISUUTEEN KAIKILLE

VALTIONEUVOSTO
STATSRÅDET

Valtioneuvoston julkaisuja 2019:7

Edellytykset kasvuun, oppimiseen ja osallisuuteen kaikille

Tutkijoiden havaintoja ja suosituksia lasten ja nuorten monipuolisen kehityksen, terveyden ja vaikuttamisen mahdollisuuksien edistämiseksi

Toim. Jouni Välijärvi

LAPSI- strategia 2040

Opetus- ja
kulttuuri-
ministeriö

SOSIAALI- JA
TERVEYSMINISTERIÖ

Opetus- ja kulttuuriministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö

ISBN:978-952-287-701-7 (PDF)

Taitto: Opetus- ja kulttuuriministeriö, viestintäyksikkö

Helsinki 2019

Kuvailulehti

Julkaisija	Valtioneuvosto	12.3.2019	
Tekijät	Professori Jouni Välijärvi, Jyväskylän yliopisto		
Julkaisun nimi	Edellytykset kasvuun, oppimiseen ja osallisuuteen kaikille. Tutkijoiden havaintoja ja suosituksia lasten ja nuorten monipuolisen kehityksen, terveyden ja vaikuttamisen mahdollisuuksien edistämiseksi		
Julkaisusarjan nimi ja numero	Valtioneuvoston julkaisuja 2019:7		
ISBN PDF	978-952-287-701-7	ISSN PDF	2490-0966
URN-osoite	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-701-7		
Sivumäärä	112	Kieli	suomi
Asiasanat	kasvuympäristö, vuorovaikutus, koulutus, tasa-arvo, motivaatio, osallisuus, yksinäisyys, ylisukupolvisuus, oppiminen, terveystyöt		
Tiivistelmä	<p>Opetus- ja kulttuuriministeriö ja sosiaali- ja terveysministeriö käynnistivät keväällä 2016 Lapsistrategian valmistelutyön. Valmistelun taustaksi kerättiin lapsia ja nuoria koskeva tutkimuskooste. Kooste rakentuu alueen tutkijoiden ja tutkimusryhmien esiin nostamista keskeisimmistä tutkimustuloksista ja niihin nojaavista toimenpidesuosituksista. Kirjallisia lausuntoja saatiin noin sata, jotka edustavat arviolta runsaan 200 tutkijan havaintoja.</p> <p>Tämä raportti perustuu tutkijoiden alkuperäistekstien sisällön analyysiin ja niiden tematisointiin viideksi eri teema-alueeksi. Raportin sisältö pyrkii seuraamaan mahdollisimman pitkälle tutkijoiden alkuperäistekstejä. Joissain tapauksissa tutkijoiden samankaltaisia havaintoja on yhdistelty ja teksti luettavuutta parannettu ilmaisuja hieman muokkaamalla ja kappaleita yhteen kytkeviä lauseita lisäämällä. Kunkin tekstikappaleen lopussa on linkki tutkija/tutkijaryhmän alkuperäiseen tekstiin, joista luettelo löytyy raportin lopusta. Alkuperäistekstit ovat luettavissa verkosta osoitteesta lapsistrategia.fi</p> <p>Viisi teema-alueita ovat ihmissuhteet, oppiminen, turvallisuus, terveys ja osallisuus. Läpileikkaavana teemana kuvataan myös syntyvyyteen liittyviä tutkimushavaintoja. Kukin teema-alue jakautuu 4-7 alateemaan. Tutkijoiden esittämät johtopäätökset ja toimenpidesuosituksien on raportissa erotettu tutkimustulosten esittelystä merkinnällä "johtopäätökset".</p>		
Kustantaja	Opetus- ja kulttuuriministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö		
Julkaisun myynti/jakaja	Sähköinen versio: julkaisut.valtioneuvosto.fi Julkaisumyynti: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Presentationsblad

Utgivare	Statsrådet	12.3.2019	
Författare	Professor Jouni Välijärvi, Jyväskylän universitet		
Publikationens titel	Förutsättningar för uppväxt, lärande och delaktighet för alla. Forskarnas observationer och rekommendationer för främjandet av möjligheterna till mångsidig utveckling, hälsa och deltagande bland barn och unga		
Publikationsseriens namn och nummer	Statsrådets publikationer 2019:7		
ISBN PDF	978-952-287-701-7	ISSN PDF	2490-0966
URN-adress	http://urn.fi/URN:ISBN: 978-952-287-701-7		
Sidantal	112	Språk	finska
Nyckelord	uppväxtmiljö, växelverkan, utbildning, jämställdhet, motivation, delaktighet, ensamhet, generationsöverskridande, inläring, hälsobeteende		
Referat	<p>Referat</p> <p>Våren 2016 inledde undervisnings- och kulturministeriet och social- och hälsovårdsministeriet beredningen av Barnstrategin. Som bakgrundsmaterial för beredningen sammanställdes forskning gällande barn och unga. Sammanställningen består av de viktigaste forskningsresultaten som forskare och forskargrupper på området har lyft fram samt åtgärdsrekommendationer som grundar sig på dessa. Omkring ett hundra skriftliga utlåtanden togs emot, och dessa representerar uppskattningsvis drygt 200 forskares observationer.</p> <p>Denna rapport grundar sig på en analys av forskarnas ursprungstexter och en indelning av dessa i fem temaområden. Innehållet i rapporten följer så långt det är möjligt forskarnas ursprungstexter. I vissa fall har man förenat forskarnas likartade observationer och förbättrat textens läsbarhet genom att redigera formuleringarna en aning och genom att lägga till meningar som binder ihop styckena. I slutet av varje textstycke finns en länk till forskarens/forskargruppens ursprungliga text, och en förteckning över dessa finns i slutet av rapporten. Ursprungstexterna kan läsas på webben på adressen lapsistrategia.fi</p> <p>De fem temaområdena är mänskliga relationer, lärande, trygghet, hälsa och delaktighet. Som övergripande tema behandlas också forskningsobservationer som gäller nativiteten. Varje temaområde är indelat i 4–7 underteman. I rapporten har forskarnas slutsatser och rekommenderade åtgärder avskilt från presentationen av forskningsresultat.</p>		
Förläggare	Undervisnings- och kulturministeriet, social- och hälsovårdsministeriet		
Beställningar/ distribution	Elektronisk version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Beställningar: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Description sheet

Published by	Ministry Finnish Government	12.3.2019
Authors	Professor Jouni Välijärvi, University of Jyväskylä	
Title of publication	Enabling growth, learning and inclusion for all. Research findings and recommendations for promoting children and young people's opportunities for balanced growth, health and impact	
Series and publication number	Finnish government publication series 2019:7	
ISBN PDF	978-952-287-701-7	ISSN PDF 2490-0966
Website address URN	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-701-7	
Pages	112	Language Finnish
Keywords	growing environment, interaction, education, equality, motivation, complicity, loneliness, cross-generational, learning, health behaviour	
<p>Abstract</p> <p>In early 2016, the Ministry of Education and Culture and the Ministry of Social Affairs and Health launched the preparations for a Strategy for Children. A summary of findings from studies on children and young people was drawn up to support the preparatory work. The summary presents the key findings brought up by individual researchers and research groups, and a set of recommendations based on them. Some hundred written opinions were received, representing the findings of more than 200 researchers.</p> <p>This report is based on an analysis of the researchers' original content which has been grouped into five themes. The researchers' original texts have been followed as closely as possible. In some cases, similar findings from several researchers have been combined and readability has been improved by editing the wordings and adding sentences to link paragraphs. Each paragraph ends with a link to the individual's or group's original text, and a list of the originals is provided at the end of the report. The original texts are available online at lapsistrategia.fi</p> <p>The five themes are human relations, learning, safety, health and inclusion. Research findings on birth rate form a cross-cutting theme. Each theme consist of four to seven sub-themes. Researchers' conclusions and recommendations for measures are separated from the presentation of the findings and provided under the report's conclusions.</p>		
Publisher	Ministry of Education and Culture, Ministry of Social Affairs and Health	
Publication sales/ Distributed by	Online version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Publication sales: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi	

Sisältö

1	Ihmissuhteet	11
1.1	Perherakenteiden moninaistuminen ja lapsipolitiikka	11
1.2	Perheen sisäiset roolit ovat muutoksessa	13
1.3	Vuorovaikutustaitojen rakentuminen ja yksinäisyys	15
1.4	Työn murros ja lasten eheä arki	18
1.5	Moninaisuuden hyväksyminen sosiaalisessa kanssakäymisessä	23
2	Oppiminen	24
2.1	Mikä saa lapsen ja nuoren opiskelemaan ja voimaan hyvin?	24
2.2	Kohti tasa-arvoisempaa osaamista	30
2.3	Opintopolun valinnat suuntaavat loppuelämää	35
2.4	Oppimisen esteitä voidaan poistaa	39
2.5	Digitalisaatio mahdollistaa ja edellyttää uudenlaista pedagogiikkaa	43
2.6	Taide ja liikunta osana opetusta edistävät hyvinvointia	46
2.7	Varhaiskasvatuksen järjestäminen	48
3	Turvallisuus	52
3.1	Turvallinen kasvuympäristö kotona, päiväkodissa ja koulussa	52
3.2	Kun vanhempien voimat eivät enää riitä turvaamaan lapsen kasvurauhaa	56
3.3	Lasten ja nuorten terveyden turvaaminen	59
3.4	Taloudellinen turva	62
3.5	Yhdessä toimiminen luo turvaa lapsen elämään	65
3.6	Oikeus kulttuuriseen hyvinvointiin	68
3.7	Turvallinen elämä lapselle vanhemmuuden motiivina	69
3.8	Uusien toimintamuotojen kehittämien	72
4	Terveys	74

4.1	Lasten, nuorten ja heidän vanhempiensa psyykkiset ja fyysiset ongelmat kietoutuvat toisiinsa	74
4.2	Hyvinvoinnista ja terveydestä huolehtiminen	78
4.3	Synnyttäjien ikä nousee ja tahaton lapsettomuus yleistyy	85
4.4	Terveelliset elämäntavat edistävät hyvinvointia pitkäkestoisesti	87
5	Osallisuus	93
5.1	Arvostetaan ja kunnioitetaan lapsen näkökulmaa ja tulkintaa	93
5.2	Merkitykselliseksi koettu osallisuus syntyy lasten ja nuorten arjessa	95
5.3	Uusia osallistumisen mahdollisuuksia rakentamaan	98
5.4	Osallistumisen mahdollisuudet ja voimavarat vaihtelevat	100
5.5	Erityisryhmien osallisuus	103
	Liite. Tutkijoiden lausunnot	106

JOHDANTO

Jokaisella lapsella on oikeus eheään, terveeseen ja tasapainoiseen kasvuun ja kehitykseen. Vanhempien, poliittisten päättäjien, palvelujärjestelmien ja niissä toimivien velvollisuutena on huolehtia siitä, että tämä oikeus toteutuu myös käytännössä. Aikuisilla on tähän täydet mahdollisuudet, mikäli tahto on riittävän vahva.

Mikään instituutio ei kykene yksin turvaamaan lapselle kasvurauhaa. Mutta yhdessä toimien on täysin mahdollista varmistaa, että jokainen lapsi voi kehittyä täyteen potentiaaliinsa. Aikuisten on kuitenkin ensi opittava, että eheät ja vaikuttavat kasvun ja oppimisen polut rakennetaan yhdessä lasten ja nuorten kanssa.

Tämä raportti on yksittäisten tutkijoiden ja tutkijaryhmien puheenvuoro siitä, miten lapsen paras toteutuu muun muassa perheessä, varhaiskasvatuksessa, harrastuksissa, koulussa, terveydenhuollossa ja sosiaalisissa palveluissa. Raportti perustuu noin sataan tutkijoiden ja tutkijaryhmien kirjalliseen lausuntoon, siitä, mitä ovat heidän keskeisimmät tätä koskevat tutkimustuloksensa. Lisäksi tutkijoilta pyydettiin ehdotuksia siitä, mihin toimiin näiden havaintojen perusteella olisi syytä ryhtyä. Tekstissä nämä ehdotukset on koottu kunkin alaluvun loppuun (johtopäätökset). Tutkijoilta pyydettiin myös kuvauksia mahdollista näitä ehdotuksia edistävästä hyvistä käytänteistä, joita saatiinkin huomattava määrä. Niiden analyysi ja esittely jäivät kuitenkin myöhempään ajankohtaan.

Tähän raporttiin kootut tutkimushavainnot ja suositukset edustavat siis kunkin tutkijan tai ryhmän omia käsityksiä, ja he viime kädessä myös vastaavat omista lausumistaan. Tarkoituksena ei siis ole ollut laatia kattavaa synteesiä lapsia ja nuoria koskevasta tutkimuksesta Suomessa. Runsasta sataa yksittäistä lausuntoa on ollut laatimassa ainakin 200 asiantuntijaa, joten raportti valottaa alan tutkimusta kohtuullisen moni-ilmeisesti. Raporttiin on pyritty dokumentoimaan tutkijoiden esittämät ajatukset mahdollisimman autenttisine, vaikkakin kieltä on muokattu jonkin verran luettavuuden parantamiseksi. Kielellisen muokkauksen osalta vastuu mahdollista vääринymmärryksistä on raportin toimittajalla.

Raportin viitteistö on rakennettu siten, että kunkin kappaleen lopussa oleva numerokoodi johtaa tutkijan/tutkijaryhmän alkuperäisen kirjallisen lausunnon äärelle. Listaus lausunnon toimittaneista tutkijoista ja heidän numerokoodinsa löytyvät tämän raportin lopusta. Alkuperäinen lausunto löytyy numerokoodin avulla osoitteesta lapsistrategia.fi, mistä löytyvät myös viittaukset alkuperäisiin tutkimusjulkaisuihin, ja useimmissa tapauksissa myös luettelo alan muista viimeaikaisista julkaisuista.

Tämän koosteraportin laadinnasta päävastuu on ollut professori Jouni Välijärvellä Jyväskylän yliopistosta. Lapsistrategian näkökulmasta keskeisten tutkijoiden ja tutkimushankkeiden tunnistamisen ja nimeämisen suorittivat Lapsistrategian ohjausryhmän tutkijajäsenet, joita Välijärven lisäksi olivat professori Niina Juntila Turun yliopistosta, professori Kirsti Karila Tampereen yliopistosta, kehitysjohtaja/asiames Petra Kouvo-nen Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiöstä (ITLA), professori Marja-Leena Laakso Jyväskylän yliopistosta, johtaja Anna Rotkirch Väestöliitosta ja johtava tutkija Minna Ylikännö KELAsta. Lisäksi asiantuntijajäsenenä työhön osallistui tutkimuspäällikkö Johanna Lammi-Taskula Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksesta (THL). He myös toteuttivat omien asiantuntijuusalueidensa osalta tutkijoiden lausuntojen ensimmäisen vaiheen analyysin ja laativat niiden pohjalta yhteenvedot. Myös nämä yhteenvedot löytyvät yllä mainitusta osoitteesta.

Raportin jäsentely nousee karkeasti ottaen jaottelusta ihmisen perustarpeisiin koskien tarvetta turvalliseen elämään ja elinympäristöön, pyrkimystä toimia yhdessä muiden kaltaistensa kanssa ja tarvetta päättää omasta elämästään. Näiden pohjalta yhteisten keskustelujen tuloksena aineiston kuvauksessa päädyttiin viiteen keskeiseen teema-alueeseen, joita ovat ihmissuhteet, oppiminen, turvallisuus, terveys ja osallisuus. Lapsen ja nuoren kehityksen ja oppimisen näkökulmasta teema-alueet kietoutuvat monilta osin tiukasti yhteen ja niiden erottelu toisistaan tekee väkivaltaa lapsen ja nuoren arjen haasteille. Ehkä kaikkein keskeisin oppi, jonka tutkijat tämän raportin myötä tarjoavat on se, että lapsen ja nuoren elämän laatua määrittävillä tekijöillä on vahva taipumus kumuloitua niin hyvässä kuin pahassakin. Kumuloitumisen seurauksena erityisesti elämänpolulla kohdatut ongelmat usein vahvistavat toisiaan ja rakentuvat lapselle ja nuorelle kompleksisiksi ja mahdottomiksi hallita ilman apua.

Tutkijoiden puheenvuorojen perusteella tiedämme paljon ja monipuolisesti siitä, mitkä kehityskulut ovat lapsen kehitykselle haitallisia ja mitkä tukevat myönteistä kasvua. Jatkossa olisi tärkeä edistää lapsen elämää ohjaavien aikuisten kykyä toimia yhdessä, kuunnella lasta ja antaa hänelle aikaa silloin, kun lapsi sitä eniten tarvitsee. Lisäksi on ensiarvoisen tärkeää tunnistaa tieteellisen arvioinnin perusteella vaikuttavaksi osoittautuvia menetelmiä, joilla lapsen ja nuoren kielteisiä kehityskulkuja ja niiden ylisukupolvisuutta voidaan estää. Suuri osa siitä tuesta, joka tutkimuksen perus-

teella on vaikuttavaa, perustuu tietoon siitä, että vaikuttamalla lapsen elämää ohjaavien aikuisten valmiuksiin toimia yhdessä lapsen kanssa voidaan vaikuttaa myönteisesti koko lapsen elämäntulkkuun.

1 Ihmissuhteet

1.1 Perherakenteiden moninaistuminen ja lapsipolitiikka

Lapsen kasvuympäristöä määrittävät perhesuhteet, elämäntilanteet ja arki monimuotoistuvat. Tämä on tärkeää huomioida myös palvelujärjestelmien toimintakulttuurissa. Lapsen ja perheen osallisuus palvelun järjestämiseen korostuu. Poliittisilla päätöksillä luodaan mahdollisuuksia tai rajoitetaan palvelujen saatavuutta, laatua ja saavutettavuutta. (58)

Verrattuna aiempiin vuosikymmeniin, jolloin nykyisen lapsipolitiikan perusta luotiin, suomalaislapset elävät nykyisin huomattavasti vaihtelevammassa perhekoonpanoissa. Perheellistymisen polut moninaistuvat kaiken aikaa. Lapsiperheistä kahden vanhemman avo- tai avioperheitä on 80 prosenttia ja yhden vanhemman perheitä 20 prosenttia. Jälkimmäisistä suurin osa on äidin ja lasten muodostamia. Noin 9 prosenttia luokitellaan tilastoissa uusperheiksi, mutta huomattavasti suurempi osa lapsista elää uusperhe-elämää. Lähes 60 prosenttia ensimmäisistä lapsista syntyy naiselle, joka ei ole avioliitossa. Kaikista lapsista naimattomille naisille syntyy 40 prosenttia. Noin joka kymmenes lapsi syntyy naiselle, jolla ei ole asuinkumppania tai jonka perhesuhdetilannetta ei tiedetä. (6)

Pääkaupunkiseutu ennakoi monessa asiassa koko maan kehitystä. Helsingissä joka viides vauva kotiutuu kotiin, jossa asui vakituisesti vain äiti. Yhden vanhemman perheissä asuvien 0–2-vuotiaiden osuus on tätä selvästi pienempi eli 15 prosenttia. Helsingiläisäitien mukaan 17 prosenttia vauvoista asui uusperheissä, joihin kuului vauvojen sisaruksia äidin tai isän aiemmista suhteista, tai lapsi syntyy avoliittoon, jossa äidin kumppani ei ole lapsen isä, tai lapsia syntyy erillissuhteisiin, joissa äiti ja isä asuvat eri kotitalouksissa ja vauva liikkuu äidin kanssa kahden kotitalouden välillä. Lisäksi huomattavan usein äiti katsoo perheeseen kuuluvan laajasti kotitalouden ulkopuolella asuvia ihmisiä kuten isovanhemmat, erityisesti äidin vanhemmat. (6)

Virallisia tilastoja lasten vuoroasumisesta, jolloin lapsi asuu vuorotellen jommankumman vanhempansa luona, ei ole, mutta on arvioitu, että noin 18 prosenttia erolapsista vuoroasuu vanhempiensa eron jälkeen. Lainsäädännön kehittämistä ajatellen tämä nostaa esiin monia kysymyksiä muun muassa lapsilisän jakamisesta, terveystalv-

jen ja päivähoiton saatavuudesta, koulupaikasta, koulukyydeistä kahdella paikkakunnalla yms. Keskeistä on se, että lapset tulevat yhdenvertaisesti kohdelluiksi riippumatta siitä, millaiseen perhekoonpanoon he ovat syntyneet ja missä elävät. (6)

Lasten arki moninaistuu perhemuotojen kirjon kasvaessa. Vakaata arkea hajottaa kodin ulkopuolisten ihmissuhteiden pirstaleisuus. Keskeinen uhkatekijä lapsen kannalta on hänen palveluissa kohtaamansa henkilöstön suuri vaihtuvuus (varsinkin lastensuojelussa), ja laajemminkin palvelujen riittämättömät resurssit. Lapsen kokemusta pirstaloista myös toimintakulttuurien erillisyyttä, perinteisyys ja muuttumattomuus. Sektorirajat ovat edelleen korkeita. ”Lapsilähtöisyys” on suosittu termi poliittisessa retoriikassa. Perhepalveluiden työntekijöille ei kuitenkaan ole lainkaan selvää, mitä lapsilähtöinen toimintakulttuuri tarkoittaa, tai mitä voisi olla lapsimyönteinen yhteiskunta, käytännön työn kannalta. Asiasta puhutaan paljon, mutta mitä lapsilähtöisyys käytännössä tarkoittaa, jos olet esim. sosiaalityöntekijä tai puheterapeutti tai opettaja tai sosiaalijohtaja tai sivistystoimen johtaja. (62) Ja mihin se velvoittaa eri sektorien asiantuntijoiden yhteistyössä.

Lapsilähtöisyys tai lapsimyönteisyys yhteiskunnallisessa päätöksenteossa tarkoittaa yleisellä tasolla sitä, että lapsen etu ja lasten oikeudet tulevat huomioituksi yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. (70) Periaatteiden konkretisointumista lapsen arkeen kuitenkin säätelevät monet kulttuuriset ja poliittiset tekijät. Kulttuuriset ajattelutavat tulevat esille perheiden arjessa muun muassa siinä, miten lapsille suunnatut palvelut otta- vat huomioon perhemuotojen erilaistumisen ja esimerkiksi tämän seurauksena yleisty- neen lasten monipaikka-asumisen. Lasten arkea ja hyvinvointia säädellään ja organi- soidaan kuitenkin edelleen perinteisellä tavalla perhelähtöisesti; lasten asuinpaikan on ajateltu olevan sama asia kuin perhe. Monien lasten arki paikantuu rinnakkaisiin tai vaihtuviin perättäisiin asuinpaikkoihin, jotka eivät ole samaistettavissa lapsen perin- teiseksi perheeksi. Esimerkiksi vuoroasuvat lapset, lastensuojelun piirissä olevat lap- set ja yksin maahan tulevat alaikäiset lapset elävät monipaikkaista arkea, jota värittää toistuva liike asuinpaikkojen välillä. Kulttuuriset ajattelutavat ohjaavat myös sitä, millai- sena nähdään lasten, nuorten ja vanhempien osallisuus palvelujen kehittämisessä. (70) (73) (83)

Perhevapaajärjestelmän joustavuus, varhaiskasvatuksen palvelut ja toisaalta työelä- män joustot ovat olennaisia kysymyksiä, jotka ohjaavat perheen sisäistä dynamiikkaa ja lapsen sosiaalista verkottumista. Nämä puolestaan heijastuvat monin tavoin lapsen turvallisuuden kokemuksiin, tuntemuksiin muista ihmisistä ja identiteetin rakentumi- seen. Kulttuuriset ajattelutavat säätelevät sitä, missä määrin lapsen etu ohjaa näiden rakenteiden uudistamista. (58) (60) (70)

Lapsiperhevaiheella ei nykyisin ole kaikkien nuorten aikuisten keskuudessa kovin suurta vetovoimaa. Lapsiperheen perustaminen ei houkuta nuoria vielä ainakaan ikävälillä 20–30 vuotta. Keskeiseksi nousee kysymys, miten lapsiperhevaiheen imagoa voidaan kirkastaa tai millä keinoin sen voisi tehdä houkuttelevammaksi jo nykyisin vanhemmuuteen päätyvien nuorten keskuudessa. (58)

JOHTOPÄÄTÖS:

Paikkatietoinen lasten hyvinvoinnin arviointi ja tunnistaminen tulisi olla osa lapsiin ja heidän läheisiinsä suuntautuvia interventioita ja palveluita. (73)

1.2 Perheen sisäiset roolit ovat muutoksessa

Vanhemmuus (= isyys ja äitiys) sekä perheen arjen käytännöt ja tunnemaailma ovat keskeisiä lapsen kasvun ympäristöjä, jotka taustoittavat ja luovat edellytyksiä niin lapsen kuin vanhempien kasvulle ja kehitykselle. (67)

Isien tasavertainen kuuleminen, osallistaminen ja isyyteen sitoutuminen lisää lapsen ja perheen hyvinvointia. Hoivaavasta isyydestä onkin vähitellen tullut kulttuurinen normi. Sen myötä isät haluavat olla vahvasti läsnä lapsensa elämässä ja jakaa vanhemmuutta tasapuolisesti lapsen äidin kanssa. Lasten arjessa isien läsnäolo ei kuitenkaan vielä toteudu läheskään täysimääräisenä. Voidaankin sanoa, että isissä on valtava, mutta pitkälti vielä hyödyntämätön hoivapotentiaali ja -resurssi. Isien osallisuuden tukeminen tasoittaa vastuita perheiden arjessa, ja voi siten myötävaikuttaa myös syntyvyyden kasvuun. (40) (70) (71) (90)

Kulttuuriset muutokset ja erityisesti isien kasvanut vastuu lapsista huolehtimisessa näkyy perheiden ajankäyttöä koskevissa tutkimuksissa. Isät käyttävät keskimäärin aiempaa enemmän aikaa sekä ansiotyöhön että lasten hoitoon ja kodin töihin. Samaan aikaan heidän ”oma aikansa” on vähentynyt ja he kokevat aiempaa enemmän aikapulaa. Enemmän aikaa haluttaisiin liikunnan harrastamiseen, mutta myös perheen kanssa yhdessä olemiseen ja lasten hoitoon. (88)

Vaikka nykyisin nuoret parit korostavat sukupuolten ja kotitöiden tasa-arvoa aiempaa huomattavasti enemmän, ensimmäisen lapsen syntyessä roolit usein jämähtävät perinteisiksi. Tästä seuraa usein erityisesti äitien väsymistä, joskus miesten vieraantumista partnerista ja lapsesta, eristäytymistä monista aktiviteeteista, työn ja perheen

yhteensovittamisen vaikeutumista jne. Tämä ei ole omiaan innostamaan useampien lapsien hankkimiseen. (62) (90)

Perhevapaajärjestelmän jäykkyydet, työelämän ja arjen käytäntöjen sukupuolittuneisuus sekä palvelujärjestelmän sidonnaisuus perinteisiin kulttuurisiin ajattelutapoihin hidastavat ja estävät isien hoivapotentiaalin täysimääräistä hyödyntymistä lasten arjessa. Myös monien organisaatioiden perinteiset toimintakulttuurit estävät tätä. Isyyden tukeminen äitiyden kanssa tasaveroiseksi lapsen kehityksen tukijaksi vaatii toimia monilla eri yhteiskunnan sektoreilla. (71) (40) (26)

Isyysvapaan ehtojen joustavuudella on suuri merkitys sen käytölle. Enemmistö isistä arvioi isyysvapaan aikarajojen vaikuttaneen siihen, että isä piti vapaan. Nykyinen aikaraja koetaan liian lyhyeksi (lapsen kaksivuotispäivään asti), koska moni äiti jatkaa vielä sen jälkeen lapsen hoitamista kotihoidon tuella. Isyysvapaan käyttö ei nykyehdoilla tue parhaalla mahdollisella tavalla isän itsenäisen hoitovastuun vahvistumista. Vain puolet isistä hoitaa lasta pääasiassa itsenäisesti ollessaan isyysvapaalla. Lähes puolessa perheistä lapsen äiti on kotona ainakin osan aikaa yhdessä isän kanssa. (40) (88)

Vanhempien sosio-ekonominen asema heijastuu perhevapaiden käyttöön. Isien vapaiden käyttö on vähäisempää pienituloisissa, työttömien tai yrittäjäisien perheissä. Äidin korkea koulutustaso lisää isän vapaiden käyttöä. Isälle kiintiöityyn jaksoon 2010-luvulla tehdyt uudistukset ovat kasvattaneet isyysvapaata käyttävien määrää. (88)

Osa isistä kokee tuen saannin vanhemmuuteen haastavaksi sukupuolensa vuoksi. Isien tasavertainen huomiointi alusta alkaen vahvistaa isien osallisuutta ja tukee kasvua täysivaltaiseksi vanhemmaksi. Esimerkkejä tästä ovat äitiysneuvolan muuttaminen vanhemmille perheneuvolaksi, ja äitiyspakkauksen nimeäminen perhepakkaukseksi. Jaetun vanhemmuuden ottaminen kaikkien palveluiden ohjenuoraksi edistää vanhemmuuden roolien tasa-arvoistumista. (71)

Ruotsissa lasten hoivan ja perhevapaiden jakamista koskevat asenteet ovat selvästi Suomea tasa-arvoisemmat. Suomessa etenkin miehet kannattavat Ruotsia vahvemmin mieselättäjämallia ja sitä, että äiti pitää suurimman osan perhevapaista. (88)

JOHTOPÄÄTÖS:

On osoitettu, että isät pitävät sitä enemmän perhevapaita, mitä enemmän heille myönnetään omia korvamerkittyjä tulojen mukaan määräytyviä perhevapaita. Mikäli isyyden roolia ja isän läsnäoloa halutaan edelleen vahvistaa, on perusteltua uudistaa perhevapaa järjestelmään "tasakausimallin" (esim. 5 + 5 + 5) mukaisesti, jolloin isällä

ja äidillä on yhtä pitkät vapaat. Lisäksi yksi jakso, jonka vanhemmat voivat jakaa omien toiveidensa mukaan, vauhdittaa kehitystä edelleen samaan suuntaan. Tällainen malli tukee jaettava vanhemmuutta, mutta mukautuu myös erilaisiin tilanteisiin. Joustavuuden on havaittu kannustavan isää pitämään perhevapaita. (71)

1.3 Vuorovaikutustaitojen rakentuminen ja yksinäisyys

Perusta lapsen suhteelle muihin ihmisiin rakentuu jo varhaisvuosina. Vauvan kyky säädellä stressiään omin voimin on olematonta. Hän on riippuvainen aikuisen kanssasäätelystä. Vanhempien mentalisaatiokyky puolestaan vaikuttaa lapsen saaman hoivan laatuun, tunteiden säätelykykyyn ja kiinnittymiseen muihin ihmisiin. Sopeutumista ja itsesäätelyn kehittymistä ohjaa muun muassa se, missä määrin lapsella on mahdollisuus leikkiä ja harjoitella toisten lasten kanssa. Aikuisen emotionaalinen saatavilla olo on omiaan edistämään itsesäätelystä, hyväntahtoista sosiaalisuutta ja toimintaan sitoutumista ryhmässä. Näille havainnoille on rakennettu esimerkiksi PedaSens-interventio, johon osallistuneen opetus- ja kasvatushenkilöstön pedagoginen sensitiivisyys lisääntyi merkittävästi. (37) (52)

Lämmin, lapsen tunteet ja ajatukset hyväksyvä vanhemmuus vahvistaa lapsen psyykkistä hyvinvointia ja yhteyksien rakentumista kanssaihmiin. Vanhemmuuden laadun taustalla vaikuttaa keskeisesti vanhemman oma hyvinvointi. Vanhemman runsaat negatiiviset tunteet ja väsymys kasvattavat todennäköisyyttä epämielikkäisiin kasvatustapoihin. Nämä puolestaan heijastuvat lapsen tunteisiin ja käyttäytymiseen. Esimerkiksi sosioekonominen tausta ei välity lapsen kehitykseen ja oppimiseen sellaisenaan vaan pitkälti vanhemmuuden ja perheen sisäisen vuorovaikutuksen välittämänä. Konkreettisesti määrittävää taustaa olennaisempia ovat siis perheen vuorovaikutus ja vanhemmuuden ominaisuudet. Näin ajatellen tausta ei ole lapselle annettu ja muuttumaton entiteetti, vaan sen vaikutusmekanismeja lapsen kasvuun ja kehitykseen voidaan ohjata. (60)

Lapsen kasvu osaksi yhteisöä rakentuu ihmissuhteiden kautta, jotka laajenevat vähitellen vanhemmista ja kodista muihin lapsiin ja nuoriin ja sittemmin yhä monimuotoisempiin verkostoihin. Nämä suhteet määrittävät huomattavalta osin lapsen ja nuoren hyvinvointia. Yksinäisyydellä tarkoitetaan olotilaa, jossa ihminen kokee ahdistusta määrällisesti tai laadullisesti puutteellisista ihmissuhteista. (85)

Kroonistuva yksinäisyys muuttaa lapsen ja nuoren sosiaalisista tilanteista tekemiä havaintoja, vääristää ajatuksia ja heikentää omia kyvykkyyssuhteita sekä saa joko

vetäytymään tai taistelemaan muita vastaan. Itsen ympärille kasvaa suojamuuri. Se suojaa loukkauksilta, mutta samalla erottaa yhteisestä toiminnasta entistä vahvemmin. (85)

15-vuotiaista nuorista joka viides kokee olevansa jatkuvasti yksinäinen. Vastaava osuus 11-vuotiailla on 11 prosenttia ja 8-vuotiailla 5 prosenttia. Runsas puolet (57 %) 8–15-vuotiaista oppilaista ilmoittaa tuntevansa yksinäisyyttä ainakin joskus. Työillä (16 %) usein koettu yksinäisyys on yleisempää kuin pojilla (8 %). Osuudet ovat kaikissa ikäryhmissä kasvussa. Mitä pidemmälle yksinäisyys jatkuu, sitä vaikeampi siitä on päästä eroon. Muutoksen mahdollisuudet ovat jo yläkouluikässä pienet ja vaativat voimakkaita interventioita. Tehokkaimmin yksinäisyyttä voidaan vähentää varhaiskasvatuksessa ja alkuopetuksessa esimerkiksi tukemalla vuorovaikutustaitoja ja harjoittelemalla sosiaalisia kontakteja. (85) (32) (93) (10)

Yksinäisistä nuorista alle 30 prosenttia on tyytyväisiä elämäänsä, kun muista nuorista elämään tyytyväisiä on 80 prosenttia. Toimintarajoitteisista 24–25 prosenttia, sijoitettuna asuvista 13–23 prosenttia ja ulkomaista syntyperää olevista 14–21 prosenttia kokee itsensä yksinäiseksi. (10)

Yksinäisyys on voimakas indikaattori myöhemmille tunne- ja käyttäytymisongelmille, sosiaaliselle pärjäämiselle, psyykkisille sairauksille, fyysiselle terveydelle sekä koulu- ja työuran häiriöille. 8-vuotiaiden poikien kokema yksinäisyys selitti merkitsevästi kymmenen vuotta myöhemmin havaittua yksinäisyyttä, masennusta, keskittymisvaikeuksia, rötöstelyä ja monia muita käyttäytymisen ja mielenterveyden häiriöitä. Yläluokilla yhteys yksinäisyyden ja oireilun välillä on voimakkaampaa tytöillä kuin pojilla. Yksinäisyyden ja psyykkisen oireilun välinen yhteys voimistuu iän myötä. Koulutuksen ja työelämän ulkopuolelle ajautuneista nuorista 70 prosenttia kertoi olevansa yksinäisiä. (85) (37) (32) (10)

Itsensä yksinäiseksi kokevat perusopetuksen 8.- ja 9.-luokkalaiset nuoret kärsivät keskimääräistä useammin päivittäisestä oireilusta. Yksinäisyys on yhteydessä alentuneeseen elämänhallinnan tunteeseen. Yksinäisyys heijastuu myös moniin koulunkäynnin pulmiin, kuten lintsaamiseen ja uupumusasteiseen väsymykseen. Keskivaikeaa tai vaikeaa ahdistuneisuutta esiintyy 46 prosentilla yksinäisistä nuorista. Yksinäisyys näkyy myös epäterveellisinä elintapoina, kuten humalahakuisena juomisena ja ylipainona. Nuoret, jotka kokevat vanhempiensa taholta henkistä tai fyysistä väkivaltaa kokevat itsensä muita yleisemmin yksinäisiksi. (10) (86)

Yksinäisellä ihmisellä on muun muassa 11-kertainen riski sairastua masennukseen ja 12-kertainen riski sosiaaliseen ahdistuneisuuteen. Yksinäisyys altistaa itsetuhoisuudelle ja yhdistyy itsemurhiin viimeistään aikuisiällä, mutta usein myös lasten ja nuor-

ten kohdalla. Kroonisesti yksinäisillä kouluikäisillä on 8-kerainen riski hermostuneisuuteen ja 6-kertainen riski nukahtamisvaikeuksiin verrattuna ryhmään, jotka eivät tunne itseään yksinäisiksi. Krooninen yksinäisyys altistaa yhtä voimakkaasti myös näitä oireita lieventävien lääkkeiden käytölle. Vahva kokemus yksinäisyydestä ennakoii myös keskimääräistä selvästi vähäisempää liikunta-aktiivisuutta. (85)

Koulussa saatava sosiaalinen tuki on yhteydessä yksinäisyyden kokemiseen. Etenkin vahva luokan tuki ja hyväksyntä vähentävät yksinäisyyden kokemuksia. Tämä yhteys on pojilla voimakkaampi kuin tytöillä. Opettajan lisääntynyt tuki on yhteydessä keskimääräistä useammin koettuun yksinäisyyteen, mikä ilmentää opettajien pyrkimystä tukea yksinäisiä oppilaitaan. Yksinäiset oppilaat pitävät opettajalta saamaansa tukea tärkeänä. (32) (93)

Yksinäisyyden tunnistamisessa ja siihen puuttumisessa lapsen oma kokemus ja kertonta ovat keskeisiä. 8-vuotiailla pojilla heidän itse kertomansa yksinäisyys selitti kaikkia havaittuja mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöitä, kun vanhempien ja opettajien arviot ennustivat vain joitain yksittäisiä ongelmia. Opettajan mahdollisuuksia rajaa myös se, että lähes puolet yläkouluikäisistä ei koe opettajiensa olevan kiinnostuneita siitä, mitä heille kuuluu tai miten heillä menee. (85) Kansainvälisesti tarkastellen suomalaiset oppilaat kokevat opettajien olevan poikkeuksellisen vähän kiinnostuneita oppilaille tärkeistä asioista. (100)

Muita tärkeitä toimenpiteitä lasten ja nuorten yksinäisyyden torjumiseksi ovat muun muassa hoidon ja kohtaamisten jatkuvuus sekä vanhemmuuden tukeminen, vahvistaminen ja arvostaminen alkaen jo neuvolapalveluista. Yksinäisyys on usein ylisukupolvista, mutta jatkumo voidaan katkaista varhaisella puuttumisella. Lapsen kielellisten ja sosiaalisten vaikeuksien varhainen tunnistaminen ehkäisee varmimmin ongelmien myöhempää puhkeamista. Tämä kuitenkin edellyttää asiantuntijoiden tiivistä yhteistyötä ja sitä, että lasten ja heidän perheidensä mielenterveyden uhkiin puututaan tarpeeksi varhain, riittävän intensiivisesti ja tuki jatkuu pitkäkestoisena. (85)

Alueellisilla tekijöillä on myös merkittävä vaikutus lasten ja nuorten yksinäisyyteen ja mahdollisuuksiin puuttua siihen. Haja-asutusalueiden pitkät etäisyydet ja heikot liikeneyhteydet hankaloittavat ystävyys-suhteiden luomista ja ylläpitämistä. Eriarvoisuus maan sisällä on lisääntynyt, kun haja-astusalueiden kouluja on lakkautettu ja harrastemahdollisuuksia keskitetty kunnissa suurempiin keskuksiin. Nuoret ovat sosiaalisten verkostojensa rakentamisessa aiempaa riippuvaisempia läheistensä tuesta. Toisaalta digitalisaatio on tuonut runsaasti uusia mahdollisuuksia luoda yhteyksiä toisiin nuoriin. Virtuaaliset verkostot eivät kuitenkaan korvaa henkilökohtaisia kohtaamisia vaan täydentävät niitä. (2) (89) (19)

Britannian hallituksessa toimii yksinäisyyden vähentämiseen keskittyvä ministeri. Valinta perustuu kustannuslaskelmiin, joiden mukaan yksinäisyyden juurisyitä poistamalla voidaan saavuttaa mittavia kansantaloudellisia säästöjä. Voitaisiinkohan tätä harkita Suomessakin tulevana keväänä! (85)

JOHJTOPÄÄTÖKSET:

Yksinäisyyden kokemuksista on tärkeää kuulla lasta itseään. Ei voida luottaa siihen, että aikuiset ovat riittävän kyvykkäitä havaitsemaan tämän lapsen kehityksen riskitekin. Kuntiin tulisi lisäksi lasten ja nuorten hyvinvointiin erikoistuneita opettaja-asiantuntijoita. Kaikkein tärkeintä on ajan järjestäminen sille, että koulun aikuiset voivat kiireettä kuunnella yksin tai turvallisissa ryhmissä lapsia ja nuoria. Lasten omat kokemukset vahvistavat, ettei tämä toteudu nykyisissä koululuokissa. (85)

Luokkatovereiden sosiaalinen tuki vähentää yksinäisyyden kokemusta. Opettaja voi ehkäistä yksinäisyyttä tukemalla luokan kaverisuhteita, harjaannuttamalla yhteistyötaitoja sekä varmistamalla, ettei kukaan jää ulkopuoliseksi ja kaikki oppilaat tuntevat itsensä hyväksytyiksi. Opettajan on tärkeää saada koulutuksessa valmiudet tunnistaa ja tukea yksinäisiä oppilaita. (93) (85)

Varhaiskasvatuksen ammattilaisten osaamista tulisi vahvistaa erityisesti sosiaalisten taitojen, vuorovaikutustaitojen, vanhempien kohtaamisen sekä yhteistyön valmiuksien alueilla. (85)

Yksinäisyyden torjunnalla on merkittäviä kansantaloudellisia vaikutuksia, kun lääkkeiden ja tukipalvelujen tarve vähenee ja aikuisiän työkyky voidaan turvata. (93)

On vahvoja viitteitä siitä, että liikunta-aktiivisuus ja osallistuminen seuratoimintaan voivat suojata krooniselta yksinäisyydeltä. (93)

1.4 Työn murros ja lasten eheä arki

Työelämän vaatimukset ja voimavarat heijastuvat lasten arkiseen elämään ja vaikuttavat perheenjäsenten hyvinvointiin. Toisaalta työkyvyn juuret ulottuvat pitkälle lapsuuteen ja nuoruuteen. Työn murros vaikuttaa monin tavoin työn tekemiseen sekä työn ja vapaa-ajan suhteeseen. Työelämän vaatimukset voivat uhata lapsen arjen eheyttä, mutta toisaalta joustavuuden lisääntyminen tarjoaa parempia mahdollisuuksia työn ja perheen yhteensovittamiseen. Joustava työelämä voi siten olla yhtä lailla voimavara kuin kuormitustekijä. (45)

Työn ja muun elämän sovittaminen toisiinsa vaatii joka tapauksessa aiempaa monimuotoisempia ja innovatiivisempia ratkaisuja koko yhteiskunnassa. Lapsen tasapainoiselle elämälle on tärkeää, ettei heidän vanhempiaan syyllistetä joustamattomuudesta eikä heiltä vaadita liikaa mukautumista muuttuvan työelämän tarpeisiin. Huomiota tulisi enemmän suunnata vahvemmin yritysmaailmaan sekä julkisten palvelujen rakenteisiin ja toimintakulttuureihin. (62)

Ongelmista huolimatta työn ja perheen yhteensovittaminen onnistuu Suomessa kansainvälisesti vertaillen melko hyvin eikä ristiriidan kokemus ole kasvanut vuosien saatossa väestötasolla: 73 prosentilla työpaikoista arvioidaan työn ja muun elämän yhteensovittamisen onnistuvan hyvin (vuonna 2015). Yhteensovittaminen on näiden arvioiden mukaan myös kehittynyt myönteiseen suuntaan. (45)

Yhteensovittamisen mahdollisuudet vaihtelevat suuresti alojen ja tehtävien välillä. Eri-tyyppisen haasteellista se on seuraaville ryhmille: työntekijäammateissa toimivat (pääasiassa vuorotyötä tai epätyypillisiä työaikoja tekevät kuten yötyöläiset), määräaikaissä työsuhteissa työskentelevät (erityisesti nuoret naiset) sekä pitkiä työpäiviä tekevät (asiantuntijatehtävissä työskentelevät). Näiden ryhmien osuus suomalaisessa työelämässä on merkittävä, esimerkiksi vuorotyötä tekee noin viidennes. Muutokset työajoissa näkyivät vastaavina muutoksina myös työn ja perheen tarpeiden ristiriitojen kokemuksissa. Eri-tyyppisesti iltavuorotyötä tekevien koetaan hankaloittavan yhteensovittamista. Vähentämällä iltavuoroja, viikonlopputyötä, lyhyitä vuorovälejä, yötyötä ja yli 40 tunnin työviikkoja voitaisiin siis edistää työn ja muun elämän yhteensovittamista. (45)

Lasten näkökulmasta työn polarisioitumisella on kauaskantoisia seuraamuksia. Vanhempien epätyypilliset työajat näyttäytyvät lapsen elämässä hyvin eri tavoin riippuen siitä, onko vanhemmillä mahdollisuus vaikuttaa työaikoihinsa ja mitkä ovat vanhempien sosiaaliset ja taloudelliset resurssit. Tämä eriarvoistaa lasten tasapainoisen kasvun edellytyksiä. (58)

Ympäriöivän maailman muutos tarkoittaa varsin usein sitä, että lasten ja nuorten arjen eheys ja ennakoitavuus vähenevät. Kasvurauha on uhattuna. Lasten arki ei muodostu nykyisin enää pelkästään lähisuhteista. Lapset ovat tietoisia ja pohtivat myös yhteiskunnan ja globaaleja kehityskulkuja. Työelämän muutokset kuormittavat lasten hyvinvointia, koska vanhempien työlle on entistä enemmän ominaista ennakoimattomuus. Lapset ja nuoret myös rakentavat kuvaa työelämästä - ja omasta tulevaisuudestaan sen osana - pitkälti vanhempiensa työn kautta: stressaantuneet ja työssä uupuneet vanhemmat välittävät näin varsin epäsuotuisaa kuvaa lapselle hänen omasta tulevaisuudestaan. (58) (101)

Lapselle arjen ennakoitavuus on keskeinen kasvu ympäristöä määrittävä tekijä. Siihen vaikuttavat vanhempien työn ohella myös siirtymät varhaiskasvatus- ja koulutuspoluilla sekä varhaiskasvatuksen ja koulupäivien organisointi. Tavoiteltavaa on eheys ja jatkuvuus, jotka luovat ennustettavuutta lapsen elämään. (58)

Työn ja perheen tarpeiden ja intressien yhteensovittamista haastavat stereotyyppinen ymmärrys perheestä, perhe- ja hoitovapaiden sukupuolittunut jakautuminen sekä työpaikkojen johtamisen vaihtelevat käytännöt. Työpaikat eroavat toisistaan suhteessa perhemyönteisyyteen. Käytännöt perustuvat hyvin usein johtajan ja johdettavan väliseen suhteeseen ja eri ammattiryhmien erilaiseen asemaan. Tämä aiheuttaa ongelmia ja epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia työyhteisöissä. Riittävät yhteiset pelisäännöt usein puuttuvat. (26) (61)

Lasten kohtaama perheen arki on pitkälti sidoksissa työpaikkojen tapaan organisoida ja toteuttaa työn ja perheen yhteensovittamisen käytäntöjä. Työssäkäyvistä äideistä ja isistä selvä enemmistö kokee työtehtävien määrän lisääntyneen, työtahdin ja aikataulujen kiristyneen. Leimallista on myös se, että työajan ja vapaa-ajan raja hämärtyy. Isistä lähes puolet ja äideistä reilu kolmannes teki ylitöitä viikoittain, ja tavallisin ylitöiden tekemisen muoto oli tehdä niitä kotona työajan jälkeen. Kauppojen ja muiden palvelujen aukiolojen sääntelyn vähetessä näissä tehtävissä toimivien vanhempien elämänhallinnan epävarmuus lisääntyy. Näiden muutosten vaikutus esimerkiksi perheiden lasten hankintaan on tärkeä arvioida. (40) (26) (101)

Työn ja perheen yhteensovittamista helpottavia joustoja ei ole käytettävissä läheskään kaikissa työpaikoissa. Parhaimmillaankin vain noin puolella on mahdollisuus käyttää päivittäistä työaikaliukumaa. Neljännes isistä ja yksi äiti seitsemästä kertoo etätöiden olevan mahdollista. Isistä kaksi kolmesta mutta äideistä alle puolet voi tarvittaessa hoitaa omia asioita työpäivän aikana. Kun työn ja perheen vaatimukset ovat ristiriitaisia, saa perhe yleensä antaa tilaa työlle. Joustot eivät myöskään välttämättä helpota vaan voivat jopa lisätä työn ja perheen jännitteitä, jos samalla ansiotyöhön kokonaisuudessaan käytetty aika lisääntyy. (40)

Organisaatioilla on hyvinkin kehittyneitä perheen ja työn yhteensovittamisen politiikoita ja käytäntöjä, mutta niiden käyttäminen ei ole aina sallittua tai se vaatii erillistä neuvottelua. Lähiesimies ja työntekijöiden keskinäiset suhteet muotouttavat olennaisella tavalla käytäntöjä. Tämä luo eriarvoisuutta työntekijöiden kesken ja yritysten välille. Kun työpaikalla sovelletaan tasa-arvoisia työn ja perheen yhteensovittamisen käytäntöjä, sitoutuminen yritykseen paranee ja naistyöntekijöiden halukkuus vaihtaa työpaikkaa vähenee. Nämä käytännöt vaikuttavat sitoutumiseen enemmän kuin muut henkilöstöjohtamisen menettelytavat. Käytäntöjen soveltaminen on sukupuolittunut siten, että lähijohtajana toimiva nainen soveltaa useammin tasa-arvoisia ja joustavia käytäntöjä lähijohtajamiehen verrattuna. (26) (61) (101) (45)

Johtamisessa vallitsee usein perinteinen näkemys sukupuolten rooleista kodin ja lasten hoidossa. Ansaitsijaisuus hallitsee ajattelua, jolloin miehen työ määrittää perheen muuta elämää. Lasten hoiva ja kasvatusero jäävät tällöin isälle etäisiksi. Väistyvä isyys suhteessa työhön korostuu etenkin korkeaa asiantuntijuutta ja kansainvälisyyttä edellyttävissä tehtävissä. Tällainen työ myös usein valuu iltoihin ja viikonloppuihin. (26) Esimiesten valmennuksella on voitu vaikuttaa heidän tietoisuuteensa oman työpaikan käytänteistä ja perhevapaiden merkityksestä. (45)

Kulttuurinen muutos on hidasta. Suomessa alettiin jo 1970-luvulla puhua kahden hoivaajan ja kahden ansaitsijan mallista. Poliitikassa termi on kuitenkin unohtunut ja perhepolitiikkaa käsitellään hyvin pirstaleisesti. Pitkällä aikavälillä naisten ja miesten tasa-arvoa tukevan kahden hoivaajan ja kahden ansaitsijan mallin kehittäminen taantui 1990-luvun alkupuolella. Kehitys eriytyi tällöin muista Pohjoismaista, erityisesti kotiäitiyttä pienten lasten kohdalla tukevan politiikan johdosta. Viime vuosina on korostettu työllisyyttä, mutta ei ole vastaavasti kehitetty ratkaisuja, jotka helpottaisivat työ- ja perhevelvollisuuksien yhdistämistä. (105).

Lainsäädäntöä on viime vuosina uudistettu tukemaan sitoutuvaa ja läsnä olevaa isyyttä. Muun muassa taloudellisia kannusteita ja työteon joustoja on lisätty. Isistä runsas puolet käyttää heille nimettyä vapaakiintiötä eli isyysvapaata vanhempainvapaan jälkeen. Perheen jaettavissa olevaa vanhempainvapaata käyttää kuitenkin vain viisi prosenttia ja hoitovapaata kotihoidon tuella vajaa kahdeksan prosenttia isistä. Esteeksi isyysvapaan käytölle isät mainitsevat yleisimmin perheen talouden (41 %), puolison lastenhoidon kotona kotihoidon tuella (39 %) ja työtilanteensa (19 %). Isistä noin puolella arvio, että pitkä poissaolo työstä hankaloittaa työhön paluuta. Työpaikoilla järjestetään vain harvoin sijaisia isien perhevapaiden ajaksi. Töiden järjestelyllä on tärkeä merkitys, koska isät epäröivät pidemmän perhevapaan pitämistä, jos vastuu työtehtävien järjestelystä vapaan aikana jää heille itselleen. (40)

Työelämän joustojen lisääntyminen kasvattaa perheiden tarvetta vuorohoitoon. Pienille (1–3-vuotiaille) lapsille vuorohoidossa haastavaa on sosiaalisen ympäristön jatkuva vaihtuvuus sekä lapsen tarpeisiin huonosti sopivat hoitoajat. Käytännössä tämä tarkoittaa pitkiä hoitajaksoja, vaihtuvia vuoroja ja lapsiryhmiä, myöhäisiä iltoja päiväkodissa sekä siirtymiä kodin ja päiväkodin välillä lapsen uniaikaan. Lapsen hyvinvointia, osallisuutta ja toimintaa muiden lasten kanssa edistävät hänen päivärytmiinsä sovitellut hoitoajat sekä vuoro- ja hoitajajoustava, lapsen yksilölliset tarpeet huomioiva toimintakulttuuri, joka mahdollistuu erityisesti iltaisin ja viikonloppuisin, jolloin ryhmäkoon ovat pieniä. (65)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Turvataan pienen lapsen vanhemmille mahdollisuus työaikoihin, jotka vastaavat lapsen tarpeita (lepo, uni, turvalliset ihmissuhteet). Huolehditaan siitä, että pienten lasten vanhemmat voivat halutessaan välttää työvuorot, jotka ovat ristiriidassa heidän lapsensa tarpeiden kanssa. Tällaisia ovat esimerkiksi yksinhuoltajavanhemman kohdalla useat peräkkäiset yövuorot sekä iltavuoroa seuraava aamuvuoro. (65)

Varmistetaan vuorohoidon pieni ryhmäkoko, joka mahdollistaa joustavat toimintatavat sekä pienen lapsen tarvitseman henkilökohtaisen huomion. Huomioidaan lapsen tärkeät ihmissuhteet vuorohoidon työvuorosuunnittelussa ja turvataan lapselle mahdollisimman tuttu ja ennakoitavissa oleva sosiaalinen ympäristö. Tästä on jo olemassa toimiviksi havaittuja ratkaisuja. (65)

Tuetaan vanhempainvapaiden ja hoivavastuiden tasaisempaa jakamista miesten ja naisten välille (26) (61) (101)

Luovutaan kaikilla tasoilla ydinperheajattelusta. Vahvistetaan monimuotoisten perheiden tarpeiden tunnistamista ja elämäntapaajattelua hoitovastuiden toteutumisessa. (26) (61)

Tuetaan organisaatioita perheen ja työn yhteensovittamista edistävien kehittämissuunnitelmien laadinnassa. Uudistetaan niiden kulttuuria kouluttamalla johtoa eri tasoilla. (26) (101)

Vahvistetaan perheen ja työn yhteensovittamisen tematiikkaa korkeakouluopetuksessa. (26)

Esiopetuksen ulottamisella 5-vuotiaisiin tavoitellaan lapsuuden kasvuedellytysten tasa-arvoistamista. Mutta millaisena se näyttäytyy lapsen arjen näkökulmasta, jos esimerkiksi esiopetusta on kolme tuntia päivässä ja vanhemmat tekevät epätyypillistä työaikaa. Lapsen arki saattaa pirstoutua entistä useampiin kasvatuskonteksteihin. Onnistuneita ratkaisuja etsittäessä korostuu systeemisen lähestymistavan tarve ja lapsen näkökulman huomioon ottaminen nousee korostetun tärkeäksi. (58)

1.5 Moninaisuuden hyväksyminen sosiaalisessa kanssakäymisessä

Valtaväestöstä poikkeava seksuaalinen suuntautuneisuus aiheuttaa osalle lapsia ja nuoria haasteita toimivien ihmissuhteiden rakentamiseen. Tämä näkyy muun muassa sosiaalisessa verkottumisessa. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret altistuvat keskimäärästä enemmän kiusaamiselle, syrjinnälle ja väkivallalle sekä päihde- ja mielenterveydenhäiriöille. Osalla palveluhenkilöstöä on puutteelliset tiedot seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä. Tietotaito perustuu pitkälti heidän henkilökohtaisiin kokemuksiinsa, eikä tarjolla ole riittäviä mahdollisuuksia osaamisensa päivittämiseen. (15)

Lastensuojelun asiakkaat, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat, ulkomaalaistaustaiset ja toimintarajoitteiset lapset kokevat huomattavan paljon koulukiusaamista muihin nuoriin verrattuna. Riski kiusatuksi tulemisesta kasvaa myös, kun lapsen käytös oli normista poikkeavaa. Näin muun muassa silloin, kun lapsella on tunteiden säätelyn vaikeuksia tai muihin kohdistuvaa häiritsevää ja aggressiivista käytöstä. Samat lapset ovat usein myös alttiita kiusaamaan toisia oppilaita. (15)

Kiusaamista on lasten sosiaalisissa verkostoissa usein vaikeaa tunnistaa, koska se on hienovaraista tai aikuisilta piilossa tapahtuvaa. Siksi lasten välisiä vertaissuhteita tarkkailtaessa on tärkeää paneutua myös lasten epämääräisten ja vaikeasti tulkittavien viestien kuulemiseen ja tulkintaan. Pitkittyneissä kiusaamistilanteissa vuorovaikutuksen haasteet näkyvät myös vanhempien ja koulun edustajien välillä. On erimielisyttä tilanteen tulkinnasta, ongelmien ratkaisusta ja kasvatuksen tavoitteista. (15)

Kiusaamiseen ja muuhun lapsen hyvinvointia uhkaavaan kanssakäymiseen puuttuminen edellyttää viranomaisten, koulun/varhaiskasvatuksen ja vanhempien saumatonta yhteispeliä. Viranomaistasolla kuitenkin vastuu ja toteutettavat toimenpiteet hajautuvat monille toimijoille, eikä kokonaisuutta ja tavoitteiden saavuttamista johdeta tai seurata riittävästi. Toisen viranomaisen työkäytäntöjä ei tunneta riittävästi. Kokonaisuuden hallinta säilyttyy tällöin perheen vastuulle. Perheiden tieto- ja voimavararesurssit vaihtelevat suuresti, ja osalle perheitä kasautuu samaan aikaan monia erilaisia ongelmia hoidettavaksi. Tällöin lapsen kohtaamien ongelmien hoito uhkaa jäädä sivuun. (15)

2 Oppiminen

2.1 Mikä saa lapsen ja nuoren opiskelemaan ja voimaan hyvin?

Oppilaiden hyvinvointi nähdään varhaiskasvatuksessa ja koulussa usein tiedollisesta oppimisesta erillisenä asiana. Tunteiden ja sosiaalisen vuorovaikutuksen merkitys tiedolliselle oppimiselle on kuitenkin olennainen. Esimerkiksi kohtaaminen ja kuulluksi tuleminen erilaisissa pedagogisissa tilanteissa voi kannatella lasta myös muussa elämässä. Koululle on valitettavan yleistä negatiivisten tunteiden suuri määrä. (80)

Kansainvälisissä vertailuissa yläkoululaistemme hyvinvointi on lähellä keskitasoa. Suomalaiset oppilaat, etenkin pojat, ovat poikkeuksellisen tyytyväisiä elämäänsä, mikä ei tietenkään selity yksinomaan koulusuhteella. Leimallista suomalaiselle koululle on, että oppilaiden suhde opettajiin ja kouluyhteisöön on sangen myönteinen, mutta samalla myös melko etäinen. Suomalaisnuoret kokevat huomattavasti muiden maiden nuoria harvemmin opettajiensa olevan kiinnostuneita oppilaiden tärkeinä pitämistä asioista. (100)

Havainto asiakeskeisestä mutta emotionaalisesti melko etäisestä koulun toimintakulttuurista toistuu monissa tutkimuksissa. Erityisesti tämä painottuu yläkouluikäisiin nuoriin. Perusopetuksen 4.- ja 5.- luokkalaisista noin puolet (49 %) kokee, että heillä on mahdollisuus keskustella mieltä painavista asioista koulun aikuisen kanssa. Perusopetuksen 8. ja 9. luokan nuorista enää noin joka viides (19 %) nimesi jonkun koulun aikuisen henkilöksi, jonka kanssa voi keskustella mieltä painavista asioista. Osuus vielä puoliutuu lukiota käyvien (9 %) tai ammatillisten opiskelijoiden (10 %) keskuudessa. Ammatillisissa oppilaitoksissa tytöt kokivat poikia useammin tällaisen aikuisten tuen puuttuvan. (10)

Hieman yllättäen ne nuoret, joilla on toimintarajoite tai jotka on sijoitettu kodin ulkopuolelle kokevat keskimääräistä useammin pystyvänsä keskustelemaan asioistaan koulun aikuisen kanssa. Kodin ulkopuolelle sijoitetuista lukiolaisista peräti puolet kokee saavansa tukea, kun kaikkien lukiolaisten keskiarvo on 23 prosenttia. Vaikuttaisi siltä, että keskustelumahdollisuuden tarjoaminen on tavoittanut muita nuoria paremmin ne nuoret, joilla on hyvinvointia heikentäviä tekijöitä ja siten erityinen tarve avulle ja tuelle. (10)

Huolestuttavaa koulun yhteisöllisyyden näkökulmasta on se, että itsensä koulu yhteisönsä ulkopuoliseksi kokevien oppilaiden osuus on kasvussa. Peruskoulun päättövaiheessa näiden oppilaiden osuus oli vuonna 2015 noin 15 prosenttia, kun vuosituhannen alussa osuudeksi arvioitiin samaa mittaria käyttäen noin puolet tästä. (100)

Oppilaan hyvinvointi ja tiedollinen oppiminen eivät ole toisistaan erillisiä prosesseja. Nuoren terveys- ja hyvinvointitekijät ennustavat koulumenestystä ja arvosanoja oppivelvollisuuden päättyessä. Näitä ennustaa myös koko luokan terveys – kun terveys luokassa on huono, oppilaan arvosanat ovat ennustettua heikompia. Jos lapsi kokee suhteensa opettajiin hyväksi (tulevansa kuulluksi ja nähdyksi), tämä ennustaa parempaa oppimista ja terveyttä. Terveys, hyvinvointi ja oppiminen kulkevat siten käsi kädessä erityisesti yläkoulun aikana ja keskiasteella. (79)

Jotta koulu voi tukea hyvinvointia, sen toiminnan on oltava lapsille ja nuorille merkityksellistä. Huolestuttavaa on, että lasten kynnisyys suhteessa koulunkäyntiin on lisääntynyt ja alkanut näkyä yhä nuoremmilla oppilailla. Koulu yhteisöön kiinnittyneiden nuorten osuus on alentunut viime vuosina. Oppilaat joutuvat valitettavan usein valitsemaan joko vertaisiin tai koulutyöhön kiinnittymisen. Nuorten keskinäisen vuorovaikutuksen merkitys on tiedostettu, mutta sitä ei osata käyttää koulussa resurssina koulutyölle. (80) (38) (100)

Motivaatio avaa oppimisen mahdollisuudet. Oppimisen motivaatiota tukee opiskelun merkityksellisyyden tunnistaminen, riittävä autonomia ja yhteistyö, kasvun ajattelutavan omaksuminen (taidot vahvistuvat harjoittelemalla) ja pystyvyysuskomusten vahvistuminen. Oppimiseen vaikuttaa myös yksilön kyky analysoida ja säädellä omaa toimintaansa. Itsesäätelytaidot kehittyvät erityisesti lapsuudessa ja nuoruudessa, jolloin keskeiset aivoalueet muuttuvat nopeasti. Lapsi ja nuori tarvitsee aikuista tuekseen oppimismotivaation herättämiseen sekä työskentelytaitojen ja -strategioiden harjoitteluun. Tärkeää on kiinnittää huomiota toiminnan innostavuuteen, kehitykselliseen sopivuuteen ja välttää kehityksen kiirehtimistä. (21)

Itsesäätelyn kehittyminen ilmenee yhtäältä käyttäytymisen ja toisaalta tunteiden säätelynä. Itsesäätely kytkeytyy aivoissa tapahtuvaan toiminnan ohjaukseen. Sen kehitys alkaa varhaisessa vuorovaikutuksessa vanhempien kanssa. Tilanteita ennakoivalla ja toiminnan seurauksia painottavalla ohjauksella on suuri merkitys itsesäätelyn perustan rakentamiseen perheessä. Itsesäätelyn kehitystä voidaan vahvistaa kuitenkin myös kodin ulkopuolella, mikäli lapsi saa yksilöllistä kohtelua ja tukea. Tavoitellun toiminnan harjoittelu edistää itsesäätelyn kehittymistä vastaavalla tavalla kuin tiedetään liikunnan edistävän fyysisiä valmiuksia. (34)

län myötä nuorten kouluinto heikkenee ja motivoitumattomuus lisääntyy. Alhaista motivaatiota ilmentävät lisääntyvät poissaolot sekä ikävystymisen, kyynisyyden ja uupumuksen oireet. (8) Alakoulun lopussa lähes 40 prosenttia oppilaista on kyynisiä ja koulun merkitys oli laskenut. Stressaantuneita oppilaista on 5 prosenttia. Lukiossa stressaantuneiden ryhmä oli kuusinkertainen eli heitä on 30 prosenttia. Vastaavasti noin puolet heistä on innostuneita koulusta. Lukiotytöistä on lähes 20 prosenttia uupuneita. Uupumus on lisääntynyt lukioissa voimakkaasti viimeisen 4 vuoden aikana. (38) Uupuneet, joilla on korkeat arvosanat, luovat keskenään ryhmiä ja niissä uupumus edelleen lisääntyy. Opettajien antama tuki suojaa uupumukselta. (38) (10)

Mitä enemmän vaatimuksia suhteessa resursseihin lapsi ja nuori kokee, sitä enemmän hän uupuu. Uupumus laskee intoa oppia. Koulu-uupumus läikkyy myös muille elämänalueille. Uupumus ennustaa masennusta, opiskeluinto puolestaan lisää tyytyväisyyttä elämään. Uupumus lisää koulun keskeyttämisriskiä 4-kertaiseksi. Se myös laskee koulutuksellisia tavoitteita ja johtaa herkemmin välivuosiin. Koulussa koettu innostus taas edesauttaa onnistuneita koulusiirtymiä. Siirtymät ovat ajankohtia jolloin uupumus ja into muuttuvat, siksi siirtymien onnistumiseen kannattaa panostaa. Perheessä motivaatio ja hyvinvointi luodaan yhdessä. Kun vanhempien uupumus läikkyy, se muuttuu myös nuorten uupumukseksi. (38) (82)

Koulu-uupumuksen ja sosiaalisen median käytön välillä on vastavuoroisia polkuja. Uupumus ennustaa digiaddiktiota. Kyyniset oppilaat kokevat, että mahdollisuus käyttää digivälineitä olisi keino lisätä heidän innostustaan koulutyöhön. Uni on keskeinen välittävä tekijä uupumuksen ja digiaddiktion välillä. (38)

Maahanmuuttajapojat ovat vaarassa uupua ja kyynistyä erityisesti peruskoulun lopussa. Varsinkin vastikään Suomeen muuttaneiden poikien uupumus lisääntyy voimakkaasti peruskoulun aikana luokalta 7 luokalle 9. Tyttöjen riittämättömyyden tunne voimistuu samoina vuosina nopeasti. (38)

Tutkimustietoihin pohjaten on kehitetty työkaluja tunnistaa ja tukea oppilaiden motivaatiota opiskeluprosessin aikana. On kehitetty esimerkiksi digitaalisia välineitä, joiden avulla onnistutaan tunnistamaan optimaaliset oppimisen hetket, jolloin oppija on motivoitunut ja voi hyvin. Tällöin oppilaat kokevat kiinnostusta ja sopivia haasteita suhteessa taitoihin. Opettaja voi hyödyntää tietoja opetuksen suunnittelussa ja työskenteilyn sääntelyssä. (38)

Erytyisesti nuoruusiässä kaverien vaikutus koulusuhteeseen voimistuu. Pulmat kaverisuhteissa voivat aiheuttaa stressiä ja ahdistuneisuutta, mikä haittaa koulutyöskenteilyä. Toisaalta ei-motivoituneiden kavereiden vaikutus vahvistaa kielteisiä kouluasenteita ja heikentää kouluun sitoutumista. Opettajilla ja vanhemmilla on tärkeä rooli sosi-

aalisten taitojen kehityksen ohjaamisessa siten, että yhteistyö kavereiden kanssa tukee oppimista ja hyvinvointia. Toiminnan ja opetuksen muotojen ja sisältöjen kehittämisen ohella myönteisten vertaissuhteiden edistäminen lisää lasten ja nuorten osallisuuden kokemusta ja sitoutumista oppimiseen ja yhteiseen tekemiseen sekä ehkäisee kiusaamista. (21)

Eroja tyttöjen ja poikien osaamisessa voidaan selittää muun muassa oppimistoimijuiden (halu, usko omaan pystyvyyteen ja strateginen osaaminen työskentelyn organisoimisessa) ja sosiaalisen tuen systeemien eroilla. Sekä 4.- että 7.-luokkalaisten poikien kokemus sosiaalinen tuki vertaisilta koulutyöille on selkeästi heikompaa kuin tyttöjen. Opettajien ja kodin antamassa tuessa vastaavia eroja ei ole havaittavissa. Myös poikien oppimiseen liittyvä toimijuus on tyttöjä heikompaa. Koulu muodostaa tytöille ja pojille hyvin erilaisen oppimisympäristön ja erot alkavat muodostua jo alakoulussa. (80) (60)

Motivaation syntyä ja kehittymistä koskeva tutkimus kiinnittää huomiota myös koulujen arviointikäytänteisiin, erityisesti tuntiaktiivisuuden painottamiseen arvosanoja määritettäessä. Arvostelussa ei tällöin oteta juurikaan huomioon lasten erilaisia persoonia. Joillekin lapsille on synnynnäisesti luontaista olla ulospäin suuntautuva. Toisille taas aktiivisen osallistumisen vaade aiheuttaa stressiä, joka saattaa jopa syödä oppimisen edellytyksiä. Tällainen sosiaalisuuteen ja rohkeuteen perustuva arviointi saattaa oppilaat keskenään eriarvoiseen asemaan. Temperamenttierot vaikuttavat myös siihen, miten oppilas pystyy erilaisissa ympäristöissä keskittymään opiskeluun. (60)

Jo varhaiskasvatuksessa lapsen yksilölliset ominaisuudet vaikuttavat siihen, miten lapsi sopeutuu erilaisiin hoiva- ja toimintaympäristöihin. Etenkin temperamentilla, itsesäätelytaidoilla ja sosiaalisella kompetenssilla on yhteys stressinsäätelyyn. Kansainvälisissä tutkimuksissa pienimillä lapsilla on päivähoitossa havaittu korkeampia stressitasoja kuin kotona. Pitkäaikainen stressialtistus vaikuttaa lapsen sosioemotionaaliseen ja kognitiiviseen kehitykseen sekä altistaa sairauksille. (97)

Tutkimushavaintoihin nojaten on kehitetty ratkaisuja tukea motivaatiota. Positiivisen kasvatuksen periaatteita on virheiden korjaamisen rinnalla vahvistaa seikkoja, jotka kussakin lapsessa ovat eheitä. Tämä korostuu varsinkin silloin, kun lapsella on erityisiä tuen tarpeita. Positiivinen kasvatusta arvostaa lasten ja nuorten oikeutta oppia erilaisia asioita. Ajatellaan, että on lyhytnäköistä vaatia samaa osaamista kaikilta. Osaamispääoman tehokas kartuttaminen väestötasolla edellyttää, että yksilötasolla arvostetaan monenlaista taitavuutta. Tämä korostuu, kun opetussuunnitelmien keskiöön nousee oppiaineisiin sitomaton kognitiivinen osaaminen (geneeriset taidot, elämäntaidot, 21st century skills). Huomaa hyvä! -ohjelma pyrkii konkretisoimaan näitä periaatteita. Sitä on onnistuneesti pilotoitu jo monissa kouluissa. Ohjelman ydinajatuksena

on erilaisten osaamisten tasapuolinen arvostus ja kehittäminen esimerkiksi vaihtelevien oppimateriaalien, näyttöjen ja jatkuvan palautteen avulla. (46)

Erityisesti pienten lasten motivaatiota ohjaa vanhempien tuki. Siksi lasta koskevissa arviointi- tai kehityskeskusteluissa on tärkeää tuoda vanhemmille esiin lapsen vahvuuksia, voimavaroja ja kehitysmahdollisuuksia. Opettajalla on näissä keskusteluissa mahdollisuus valjastaa lapsen tai nuoren vahvuudet voimavaroiksi. On myös tärkeää opastaa vanhempia välttämään omien kielteisten koulukokemustensa välittämistä lapselleen. (90)

Vanhempien osallistuminen vanhempainiltoihin sekä päiväkodin ja koulun tapahtumiin sekä vanhempien aktiivinen yhteydenpito opettajan kanssa ennustavat myönteisesti lasten oppimisnäkökuvan ja motivaation kehitystä. Osallistamalla vanhempia lastensa koulutyöhön koulu luo oppimismyönteistä ilmapiiriä ja tukee näin oppilaiden oppimismotivaatiota. Vastuuta koulutyöstä ei kuitenkaan tule siirtää vanhemmille edellyttämällä esimerkiksi osallistumista läksyjen tekoon. (90)

Lasten ja nuorten hyvinvointia tuetaan myös huolehtimalla opettajien hyvinvoinnista. Koulujen välillä on huomattavia eroja yhteisötason prosessien onnistumisessa. Kun uudistusprosessi vahvistaa opettajien yhteistä tiedonrakentamista ja keskinäistä tukea, koulussa jaksetaan paremmin ja harjoitetaan yhteisöllistä oppimista. Koulujen kehittämisen prosessit siis säätelevät ammatillisen yhteisön ja siten oppilaiden hyvinvointia. Dialogisen johtamisen menetelmät auttavat rakentamaan toimivaa yhteisöä. Esim. Helsingin kaupunki on tarjonnut onnistuneesti rehtoreille dialogisen johtamisen koulutusta. (80)

Oppilas/opiskelijahuollon tehtävänä on tukea oppilaiden hyvinvointia ja näin parantaa edellytyksiä hyvään oppimiseen. Enemmistö lapsista ja nuorista voi hyvin. Kuitenkin tietyille osalle kasautuu yhä enemmän hyvinvointia ja oppimista vaarantavia tekijöitä, kuten oppimisen ja osallisuuden haasteita, kiusaamista ja yksinäisyyttä. Näihin vaikutetaan koulun ohella myös palvelujärjestelmien rakenteilla ja prosesseilla. Oppilashuolto on kiinteä osa tätä palvelujärjestelmää. (95)

Oppilashuoltopalvelujen järjestäminen on kehittynyt pääosin myönteisesti peruskouluissa lukuvuodesta 2008–2009 lähtien. Myönteisestä kehityksestä huolimatta palveluja ei kuitenkaan ole käytettävissä kaikissa kouluissa. Lääkäripalvelut olivat käytettävissä 86, psykologipalvelut 90 ja kuraattoripalvelut 97 prosentissa kouluista lukuvuonna 2015–2016. Lukuvuonna 2016–2017 terveydenhoitajan palveluita oli saatavilla keskimäärin 6,7 tuntia ja lääkärin 0,9 tuntia viikossa sataa oppilasta kohti. Vastaavasti kuraattoripalveluja oli 4,3 ja psykologipalveluja 2,6 tuntia viikossa sataan op-

pilaaseen suhteutettuna. Oppilashuoltopalvelujen henkilöstön työpanokset ovat kasvaneet tasaisesti pois lukien terveydenhoitajaresurssit, jotka ovat olleet suosituksen tasolla jo lukuvuodesta 2012–2013 lähtien. (10)

Oppilashuollon merkitys korostuu peruskoulun yläluokilla. Tuolloin lähes kaikki hyvinvoinnin indikaattorit kääntyvät heikompaan suuntaan. Erityislait, hallinto ja ammattikäytännöt jakavat koulu yhteisön yhtäältä huolehtimaan oppimisesta ja toisaalta vastaamaan oppilaiden hyvinvoinnista. Oppilaan kokonaiskehitystä tukeva moniammatillinen yhteistyö ei toimi kunnolla. Eri lainsäädäntöjen nojalla kunta laatii päällekkäisiä suunnitelmia lapsista ja nuorista huolehtimisesta. Osa kunnista kuitenkin jättää laatimatta kouluterveydenhuollon suunnitelman tai niiden taso on heikko. Näin ollen palvelut vaihtelevat kunnan ja koulun mukaan huomattavasti. Myös henkilöresursseissa on huomattavaa vaihtelua. (79)

Myös oppilashuollon moniammatillinen toimintakulttuuri kaipaa kehittämistä ja yhdenmukaistamista. Se ei nykyisellään mahdollista oppilashuollon eri professioiden, viranomaisten ja hallinnon riittävää yhteistyötä lapsen ja nuoren parhaaksi. (95) Yhteistyötä vaikeuttaa se, että eri ammattilaisten ajattelu ja toiminta nojaavat omiin perinteisiinsä ja teorioihinsa. Käsitteet toimijoiden rooleista vaihtelevat. Keskeisimmät haasteet liittyvät oppilaiden osallisuuden aitoon toteutumiseen ja ammattilaistahojen työskentelyyn yhdessä lapsen edun mukaisesti. Huomattava osa oppilashuollon voimavaroista kuluu toimintatapojen ja yhteistyökäytänteiden koordinointiin. (95) (103)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Tuetaan uusilla innovaatioilla opettajien sekä sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten paikallista verkostoitumista ja dialogia. Opettajayhteisöt voivat rakentaa kollegiaalisia pedagogisia ratkaisuja esimerkiksi yhteisopettamisen kautta. Opettajien kollektiivista oppimista ja työskentelyä tulee tukea myös täydennyskoulutuksella. Myös oppilaiden vertaisoppimista ja -arviointia tulisi kouluissa hyödyntää tietoisemmin oppimisen tukena.

Tarvitaan opettajien, koulukuraattorien, terveydenhoitajien, psykologien ja lääkäreiden yhteistä kouluttamista. Tämä mahdollistaa yhteisen ymmärryksen ja voimavarojen koostamisen sekä yhteisen ammatillisen identiteetin kehittymisen. Tämä edellyttää muutoksia tutkintojen sisältöihin ja rakenteisiin. (95)

Tulee aloittaa valmistelu perusopetuslain ja oppilashuoltolain yhdistämiseksi. (79) (103)

2.2 Kohti tasa-arvoisempaa osaamista

Tasa-arvoinen koulutus tarkoittaa muun muassa sitä, että jokaiselle lapselle ja nuorella varmistetaan oikeus tulokselliseen ja laadukkaaseen oppimiseen. Tämä haastaa huolehtimaan erityisesti niistä lapsista ja nuorista, jotka vammaan, käyttäytymisen ongelmien, etnisen taustan, seksuaalisen suuntautumisen tai perheen olosuhteiden vuoksi eivät kykene ilman erityistä tukea täysipainoiseen opiskeluun. Työelämän ja muiden osaamisvaatimusten kasvaessa koko ajan, entistä tärkeämmäksi nousee myös osaamisen tasa-arvo, etenkin osaamisen minimitaso turvaaminen kaikille. (100) (103)

Kansainvälisesti vertaillen suomalaisnuorten osaaminen on edelleen huipputasoa. Viimeisen kymmenen vuoden aikana peruskoulua päättävien keskimääräinen osaaminen on kuitenkin taantunut runsaan puolen kouluvuoden opiskelua vastaavan määrän. Alakoulussa (4. luokka) oppimistulosten myönteinen kehitys on myös pysähtynyt, joskaan ei taantunut yhtä merkittävästi. Kielteinen kehitys on Suomessa ollut voimakkaampaa kuin muissa maissa. Samaan aikaan myös oppilaiden väliset osaamiserot ovat lähentyneet kansainvälistä keskitasoa, kun ne vielä 2010-luvulla olivat poikkeuksellisen pieniä. (100)

Suomalaisena erityisvahvuutena on edelleen se, että oppilaiden osaamisen taso vaihtelee koulujen välillä vähemmän kuin muissa maissa. Toisaalta kansalliset tutkimukset viestivät siitä, että uhka koulujen välisten erojen kasvusta ja ns. koulushoppailun voimistumisesta on todellinen myös Suomessa. Tämä koskee erityisesti suurimpia kaupunkeja ja alueita, joille maahanmuutto suuntautuu voimakkaimmin. Siksi on entistä tärkeämpää varmistaa laadukas hyvä koulutus ja elämän eteenpäin meno jokaiselle huolimatta siitä, missä asuu. Näin torjutaan myös maahanmuuton liittyviä muita ongelmia ja integroidaan maahanmuuttajanuoria suomalaiseen yhteiskuntaan. (18) (100) (102)

Keskeisiä tekijöitä osaamisen tason laskun taustalla ovat muun muassa poikien osaamisen tyttöjä suhteellisesti voimakkaampi lasku luonnontieteissä ja matematiikassa sekä kotitaustan vaikutuksen nopea voimistuminen. (100) (8) Aiemmin Suomi saattoi ylpeillä sillä, että vanhempien ammatillinen, koulutuksellinen ja kulttuurinen asema vaikuttivat vertailumaista kaikkein vähiten osaamiseen. Nykyisin yhteys on lähellä OECD-maiden keskitasoa, jopa sen yli. Peruskoulumme heikentynyttä kykyä vastata kasvavan erilaistumisen vaateisiin ilmentää myös maahanmuuttajataustaisten nuorten vaatimaton menestys muihin nuoriimme verrattuna. Vahvuutena maahanmuuttajanuorilla on voimakas motivaatio ja koulutuksen arvostus, jota koulumme ei onnistu kuitenkaan hyödyntämään tiedollisen oppimisen tueksi. Vastaavia havaintoja kotitausta ja

sukupuolen vaikutuksesta on noussut esiin myös kansallisista arvioinneista. Poikien osaaminen erityisesti matematiikassa polarisoituu tyttöjä voimakkaammin. (49) (100)

Nuorten osaamistason laskun taustalla etenkin yläkoulussa vaikuttaa myös nuorten vähitellen muuttunut suhtautuminen koulutukseen ja opiskeluun. Luottamus koulutuksen merkitykseen turvallisen tulevaisuuden luojana on hiljalleen hiipunut. Kiinnostus koulun oppisisältöihin ja sitoutuminen keskeisten oppiaineiden opiskeluun on laskenut etenkin pojilla, joilla se ei aiemminkaan ole ollut kovin korkeaa. Erityisen nopeaa on ollut muutos nuorten vapaa-ajan lukemisessa. Niiden nuorten osuus, jotka eivät lue lainkaan vapaa-aikanaan, kasvoi vuosien 2000 ja 2015 välillä viidenneksestä lähes 40 prosenttiin. Pojista, jotka kotitaustan suhteen sijoittuvat vaatimattomimpaan neljännekseen, 58 prosenttia ei vuonna 2015 lukenut vapaa ajallaan lainkaan. Vastaava osuus oli vuosituhaten alussa 36 prosenttia. Oppilaiden lukuharrastuksella, motivaatiolla, asenteilla ja kiinnostuksilla oppiaineisiin on varsin vahva yhteys heidän tiedolliseen osaamiseensa. (100)

Sama sukupuolittuneisuus on ominaista myös suomalaisnuorten motivaatiolle ja asenteille. Ero tyttöjen ja poikien asennoitumisessa lukemiseen on suurimpia maailmassa. Tämä ilmenee myös poikkeuksellisen suurena tyttöjen etevyytenä lukutaidossa. Pojat taas luottavat vastaavasti tyttöjä vahvemmin matematiikan osaamiseensa. Ero näyttäytyy selvänä jo 4. luokalla ja voimistuu myöhemmillä luokilla. Ero asennoitumisessa matematiikkaan ei kuitenkaan heijastu lukutaidon tapaan matematiikan osaamiseen. Tytöt ja pojat ovat matematiikan taidoissa melko tasavahvoja. Yläkoulussa tytöt ovat jopa hieman poikia edellä, mikä kansainvälisesti on varsin poikkeuksellista. Sen sijaan asenne-ero matematiikkaan tulee vahvana näkyviin, kun nuoret yläkoulun päätyessä tekevät lukiota ja muita jatko-opintoja koskevia valintojaan. (100) (49) (8)

Suurin riskitekijä suomalaiselle yhteiskunnalle on heikkojen osaajien osuuden voimakas kasvu, mikä näyttää olevan yhteydessä nuorten kasvuympäristöjen erilaistumiseen. Tämä on omiaan kasvattamaan yhteiskunnallista syrjäytymisriskiä. Myös huippuosaajien osuus peruskoulun päättövaiheessa on pienentynyt, mutta tämä muutos on ollut edellistä maltillisempi. Peruskoulun päättyessä osaamisen minimitasoin alapuolelle jäävien nuorten osuus on kasvanut, sisältöalueittain hieman vaihdellen, vuosituhaten alun 4–6 prosentista 12–14 prosenttiin vuonna 2015. Osuus on edelleen kohtuullinen EU-maiden keskitasoon (noin 20 % vuonna 2015) verrattuna. Heikko osaaminen eri sisältöalueilla kasautuu samoille oppilaille, ja se kasautuu myös tietyille oppilasryhmille. Esimerkiksi kotitaustaltaan alimman neljänneksen nuorista joka neljäs (25 %) omaa riittämättömät taidot luonnontieteissä, kun vastaava osuus ylimmässä sosio-ekonomisessa neljänneksessä on 5 prosenttia. Huippuosaajiksi peruskoulun päättövaiheessa voidaan ylimmän SES-neljänneksen nuorista nimetä joka viides (20 %), mutta alimmassa neljänneksessä vain 7 prosenttia. (100) (49)

Koulutuksen tasa-arvon näkökulmasta keskeinen ilmiö on se, että lasten ja nuorten kasvuympäristöjen laatuun ja koulujen toimintaan vaikuttava kaupunkinaapurustojen eriytyminen syvenee. Sosioekonominen ja etninen segregatio ovat vahvistuneet suomalaisilla kaupunkiseuduilla 1990-luvulta lähtien. Esimerkiksi Helsingissä koulutustason ja tulotason erot ovat koulujen oppilasalueiden ja kaupunkinaapurustojen välillä jopa viisinkertaistuneet. Nykyisin korkeakoulutettujen osuus vaihtelee alakoulujen oppilasalueilla 10 prosentista 50 prosenttiin, ja vuositulojen vaihteluväli on 23 000 eurosta yli 60 000 euroon. Sosiospatiaalinen segregatio alkaa olla samaa tasoa kuin pitkälle eriytyneillä eurooppalaisilla kaupunkiseuduilla, ja suurempaa kuin esimerkiksi kuntien väliset erot Suomessa. Kaupunkiseutujen nopea kasvu ja urbaanin väestön kasvava osuus korostavat ilmiön kansallista merkittävyyttä. (102)

Vaikka koulujen väliset erot Suomessa ovat keskimäärin pieniä, ääripäihin kasautuva huono-osaisuus on kehityssuunta, joka eriarvoistaa myös koulujen toimintaympäristöjä. Sama eriarvoistuminen uhkaa myös varhaiskasvatusta. Huono-osaisuus kumuloituu tiettyihin naapurustoihin, ja myös niiden kouluihin ja päiväkoteihin. Muun muassa pienituloisuus, työttömyys, lastensuojelun tarve ja etninen eriytyminen korreloivat toisiinsa voimakkaasti. Lasten tasapuolisten oppimisen mahdollisuuksien turvaamiseksi erityinen huomio tulisi kiinnittää näihin alueisiin ja niillä toimiviin lasten kanalta keskeisiin instituutioihin. (102)

Alueellisella eriytymisellä voi olla merkittäviä ja vielä aikuisiässä näkyviä vaikutuksia lasten ja nuorten elämään. Voimakas alueellinen huono-osaisuus voi vaikuttaa myös yksilötasolla kielteisesti esimerkiksi oppimistuloksiin ja koulutusuriin riippumatta siitä, mikä on nuoren oma perhetausta. Naapurustoittain eriyttävät kehityskulut vaarantavat lasten ja nuorten mahdollisuuksien tasa-arvoa esimerkiksi Helsingin naapurustojen välillä. Erot näkyvät myös toisen asteen koulutusvalinnoissa. Lukioon hakeutuvien osuus vaihtelee Helsingin asuinalueiden välillä 86 prosentista alimmillaan 39 prosenttiin. (102)

Eriytyminen haastaa myös varhaiskasvatuksen ja koulujen toimintaedellytykset. Kun huono-osaisuus kasautuu myös perheiden resurssit eriytyvät alueittain yhä voimakkaammin. Kouluissa tämä näkyy voimakkaana oppimistulosten eriytymisenä ja esimerkiksi etniseen eriytymiseen liittyvien kielihaasteiden ja kantaväestön huono-osaisuuden kasautumisena samoihin kouluihin. Vastaavasti päivähoitoyksiköiden lähialueiden väliset erot ovat Helsingissä jopa syvemmät kuin koulujen oppilasalueiden väliset erot. Havainnot eriyttävistä kehityskuluista ovat näkyvissä myös muilla kaupunkiseuduilla (102).

Koulutuksen tehtävänä on osaamisen edistämisen ohella tuottaa yksilötietoa, jonka perusteella tehdään muun muassa jatko-opintoja ja työtehtäviä koskevia valintoja. Eriyisesti eri koulumuotojen päättöarvostelut saattavat olla yksittäisen lapsen tai nuoren

näkökulmasta ratkaisevan tärkeitä. Peruskoulujen päättöarvosanoissa on havaittu koulujen välillä vaihtelua, joka ei selity yksinomaan oppilaiden osaamiseroilla. Eroja selittää suurelta osin oppilaiden erilainen kotitausta, mutta myös arviointikäytänteiden erot. Muun muassa matematiikan kansallisessa arvioinnissa on todettu, että arviointi koulujen sisällä vaikuttaa oikeudenmukaiselta, mutta ei välttämättä koulujen välillä. Arvosanojen vertailukelpoisuus on tärkeä edellytys sille, että oppilailla on yhdenvertaiset mahdollisuudet hakeutua toisen asteen opintoihin. (103) (79) (49)

Koulujen sisällä opetusryhmien välillä esiintyy merkittäviä eroja arvosanoissa. Tämän arvioidaan johtuvan muun muassa eritysluokkien valikoivuudesta sukupuolen ja oppilaiden yleisen koulumenestyksen suhteen. Erityislahjakkuus esimerkiksi musiikissa ennakoi keskimääräistä parempaa koulumenestystä myös muilla alueilla. Opetusryhmien muodostamisen käytänteitä koulujen tasolla ei tunneta riittävän kattavasti. (79) (103)

Peruskoulun ja varhaiskasvatuksen keskeisiä tavoitteita on turvata kaikille lapsille ja nuorille tasavertaiset oppimisen mahdollisuudet muun muassa kulttuurisesta taustasta tai kielitaidosta riippumatta. Nykyisten peruskoulun oppimistulosten valossa maahanmuuttajataustaisten nuorten tukeminen on noussut keskeiseksi tehtäväksi tasa-arvon turvaamisessa. Tämä koskee sekä maahan muuttaneita lapsia ja nuoria (1. polven muuttajat) että täällä syntyneitä maahanmuuttajataustaisia (2. polven) nuoria. Lukutaidossa edellisen ryhmän nuoret ovat jopa noin kolmen kouluvuoden opintoja vastaavan määrän jäljessä muita suomalaisnuoria. Ero toisen polven muuttajien ja muiden nuorten kesken on pienempi, mutta vastaa kuitenkin runsasta yhtä kouluvuotta. Myös matematiikassa ja luonnontieteissä erot ovat mittavia eli 1,5 – 2,5 kouluvuotta. Oppimisen ongelmat näyttävät kietoutuvan monilta osin puutteelliseen suomen/ruotsin kielien taitoon. (100) (49)

Opettajan koulutustaso, opetustuntimäärä sekä oppimateriaalien laatu ja niukkuus vaikeuttavat vähemmistökielten, kuten saamen, romanikielen ja viittomakielen, oppimista. Saamen kieltä äidinkielenään opiskelevien osaamisen tasossa on suurta vaihtelua. Saamen kielen kielenopettajan kelpoisuus on vain hieman yli puolella saamea äidinkielenä opettavista opettajista. Romanikielen opettajien koulutus vaihtelee peruskoulusta korkeakoulututkintoon ja lähes 90 % opettajista kokee tarvitsevansa lisää koulutusta. Romanikielen oppituntien määrä vaihtelee paljon ja oppilaiden osaamisen tasossa on suuria eroja. Viittomakieltä äidinkielenään opiskelevista vähintään hyvän tason osaamisen saavuttaa noin neljännes opiskelijoista. Vain harvalla viittomakielen opettajalla on viittomakielen aineenopettajan pätevyys. (49)

Keskustelu koulutuksen resurssien niukkenemisestä on käynyt vilkkaana viime vuosina. Koulutuksen järjestäjien varhaiskasvatukseen ja yleissivistävään koulutukseen osoittama rahoitus ei ole kuitenkaan vähentynyt läheskään valtio-osuuden leikkauksia

vastaavassa laajuudessa. Samaan aikaan kun valtio on toteuttanut säästöpäätöksiä, ovat esi- ja perusopetuksen ja lukiokoulutuksen oppilaskohtaiset kustannukset keskimäärin pysyneet joko ennallaan tai kasvaneet vuosina 2006–2015. Suurimmilla järjestäjillä kustannukset ovat pienentyneet, pienillä taas kasvaneet. Erot voimavaroissa heijastuvat myös toiminnan järjestämiseen. (49)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Meneillään on varsin laaja valmistelutyö tulevaisuuden perusopetuksen suuntaviivojen, rakenteiden ja toiminnan sisällön muotouttamiseksi. Esitysten konkretisointi ja muuttaminen arjen käytänteiksi on äärimmäisen tärkeää. Yksi keskeinen periaate on oppilaiden kuulemisen ja vaikuttamisen mahdollisuuksien voimistaminen. Toinen tärkeä linjaus on koko ikäluokan riittävän osaamisen varmistaminen. Pelkkä peruskoulun tuottama tutkinto ei enää riitä, jos se ei samalla ole takuu riittävästä valmiuksista työhön ja säälliseen arkielämään informaation kyllästävässä maailmassa. Peruskoulun uudistamisen päämääräksi tulee asettaa osaamistakuu, joka sisältää lupauksen nuorelle osaamisen riittävydestä tulevan elämän ja jatkuvan oppimisen perustana. (100)

Tasa-arvoisessa yhteiskunnassa kaikkien lasten ja nuorten osallisuutta ja kasvamista aktiivisiksi ja osallistuviksi kansalaisiksi pitää tukea kouluopetuksessa. Koulutuksen markkinalähtöisyys on ristiriidassa yhdenvertaisen ja tasa-arvoisen koulutuksen periaatteiden kanssa. Päättäjien on aktiivisesti pyrittävä ehkäisemään ja korjaamaan tällaisen politiikan seurauksia. (14)

Oppilaiden tasavertainen kohtelu edellyttää sitä, että syrjintään ja marginalisoitumiseen puututaan konkreettisesti ja näkyvästi. Oppilaitosten johtajien ja opettajien sekä opettajaksi opiskelevien on ymmärrettävä, miten koulun rakenteet ja käytännöt voivat aiheuttaa ulkopuolisuuksia ja syrjäytymistä. Opettajat tarvitsevat lisää tietoa ja työkaluja heikoimpien tukemiseen. (14)

Vähemmistökielten elvyttämistä on jatkettava ja siihen tulee löytää uusia tapoja. Lapilla pitää olla mahdollisuus käyttää omaa kieltään myös koulun ulkopuolella; esimerkiksi pelejä, tv- ja radio-ohjelmia pitäisi olla enemmän saatavissa myös vähemmistökielillä. Vähemmistökielten oppimateriaalia tarvitaan kaikille kielille ja oppimäärille, samoin sähköistä materiaalia. (49)

Koulun ja harrastusten vuoropuhelua tulee tiivistää. Järjestöt ja kolmas sektori tulisi saada tiiviimmin osaksi lasten ja nuorten parissa kouluissa ja päiväkodeissa tehtävää työtä. Tämä madaltaa ja tasa-arvoistaa osallistumista harrastustoimintaan. Monet hyvinkin nuoret lapset viettävät paljon aikaa harrastuksissa, mutta toisaalta on paljon niitä, joilla ei ole mitään koulun ulkopuolista tavoitteellista toimintaa. Harrastukset tulisi

siksi saada tasapuolisesti kaikkien ulottuville. Moni oppilas, joka ei eri syistä ”loista” koulussa, voi harrastuksen kautta tuoda myönteisesti esille erityisosaamistaan, ja saada näin myönteistä palautetta itsestään. Koulu voisi myös oppia näin näkemään lapsen ja hänen taitonsa moniulotteisemmin.

Tietoperustainen lasten ja nuorten hyvinvoinnin kohentaminen tarvitsee taakseen nykyistä eriytyneempää tietoa oppimisen eroista ja huono-osaisuuden paikantumisesta. Koulujen taloudellisten resurssien suhteesta niiden edustamien oppilasalueiden eriytymiseen ei ole systemaattista selvitystä. (102)

Tarvepohjaisen resursoinnin järjestelmä tulee vahvistaa. Joillakin kunnilla on käytössä ns. positiivisen diskriminaation eli tarvepohjaisen resursoinnin malleja. Tarkin malleista on Helsingin kaupungin käyttämä pd-malli. Näitä malleja tulisi kansallisesti kehittää ja yhtenäistää tutkimustietoon perustuen. (102)

Kun huono-osaisuus näyttää kasautuvan alueellisesti ja perheiden haasteet samalla moninaistuvat, ratkaisumalleja pitää etsiä yhä vahvemmin eri toimialojen yhteistyöllä. Sosiaalitoimen ja sivistystoimen sekä kolmannen sektorin toimijoiden yhteistyötä on välttämätöntä vahvistaa. Maahanmuuttajien ja muiden moniulotteisten pulmien kanssa kamppailevien perheiden tarvitsemaa tukea on järkevää kanavoida koulujen kautta tapahtuvaksi. Tuen piiriin hakeutumiselle tutussa ympäristössä on matalampi kynnyks. Samoin esimerkiksi kirjastoilla voi olla tärkeä rooli lasten ja nuorten tukemisessa yhdessä nuorisotyön kanssa. (102)

Useissa Euroopan maissa kouluissa on lisätty moniammatillista yhteistyötä, jotta opettajat voivat paremmin keskittyä pedagogiseen työhönsä. Suomalaisissa kokeiluissa esimerkiksi koulusosionomeista on hyviä kokemuksia, kun oppilaiden pulmiin on mahdollista reagoida myös koululuokissa. (102)

Pysyvien opetusryhmien sijaan oppiainekohtaiset painotukset tulisi hoitaa luokkarajat ylittävillä joustavilla ryhmittelyillä. Näin eliminoidaan se, että koulun hallinnollinen rakenne eriarvoistaa opetusryhmiä ja tuottaa eri tavoin menestyviä ryhmiä koulun sisälle. (103)

2.3 Opintopolun valinnat suuntaavat loppuelämää

Siirtymät koulutuksen nivelvaiheissa ovat keskeisiä koulu-uraa ja oppijaidentiteettiä määrittäviä tapahtumia. Siirtymiin liittyy paljon odotuksia ja mahdollisuuksia, mutta

myös pelkoja. Onnistuneet siirtymät luovat lapselle siirtymäpääomaa, joka tukee elämänkaaren myöhemmistä murroksista selviytymistä. Nämä kokemukset rakentavat osaltaan myös perustaa elinikäiselle oppimiselle. Onnistunut siirtymä tarvitsee kuitenkin tuekseen monitoimijaista yhteisön tukea. Tutkijat suosittavat työkaluksi siirtymäsuunnitelmaa, johon myös siirtymävaiheen tuki kirjataan. Suunnitelmassa huomioidaan myös nuoren lähisuhteet. (38) (82) Muun muassa uudistunut lukiolaki velvoittaa tukemaan opintonsa päättänyttä nuorta jatkosuunnitelmien laadinnassa.

Suomalaisessa koulutusjärjestelmässä keskeiset valinnat ja siirtymät ajoittuvat peruskoulun jälkeiseen yhteisvalintaan ja hakeutumiseen korkeakouluun tai työelämään. Vahvistuva kehityssuunta näyttää erityisesti suurissa kaupungeissa olevan myös peruskoulun, erityisesti yläkoulun, valikointi. (102) (103) Tämä tulkitaan osaksi koulutuksen markkinavetoisuutta, joka on voimistuva trendi myös Pohjoismaissa. Sen seurauksena perhetausta ja sosioekonominen asema vaikuttavat entistä enemmän valintoihin. Koulutuksen rakenteelliset epätasa-arvoa tuottavat tekijät näyttäytyvät myös oppimistulosten kasvavina eroina. (14)

Lapsen ja nuoren kypsien valintojen edellytyksenä on omien kokemusten kautta etenevä prosessi. On tärkeää antaa mahdollisuus sellaisiin valintoihin, jotka ovat olennaisia nuoren tulevaisuuden suunnitelmien ja identiteetin muodostumisen kannalta. (21) Yhdeksännen luokan päättyessä monelle nuorelle on kuitenkin tarjolla korkeintaan yksi vaihtoehto, mikäli hän ei ole valmis muuttamaan kotoaan. Tällöin valintaa ei useinkaan ohjaa oma kiinnostus vaan koulutuksen saavutettavuus. (2)

Vanhempien koulutus ja sosioekonominen asema, ja jopa isovanhempien koulutus, vaikuttavat nuoren valintoihin. Valintoja ja myöhempää koulutusta ennustavat myös hyvinvointiin liittyvät tekijät kuten koettu terveys, terveyttä edistävät tottumukset ja sosiaalinen tuki nuoruudessa. Lukioihin ja ammattikouluihin valikoituneet eroavat koulumenestyksen ohella varsin voimakkaasti myös hyvinvoinnin, terveyden ja terveystottumusten suhteen. Lukiolaiset voivat paremmin ja heillä on vähemmän terveyttä kuluttavia tottumuksia kuin ammattikouluihin hakeneilla ja sinne päätyneillä jo 7. luokalla. Myös lukiolaisten terveyden lukutaito on parempi kuin ammattikoulussa opiskelevien, mikä saattaa kasvattaa terveyseroja edelleen. (79) (32) Riskiryhmä ovat etenkin ammattiin opiskelevat pojat, joilla on heikko perusopetuksen koulumenestys. Suosituksena tutkijat esittävätkin, että terveystiedon osuutta tulisi vahvistaa erityisesti ammatillisessa koulutuksessa. (79)

Aktiivisuudella ja urasuunnittelutaidoilla on selkeä yhteys oppilaan sinnikkyyteen, myönteisiin kouluasenteisiin ja oppimistuloksiin. Korkeamman sosioekonomisen taustan omaavilla on muita enemmän voimavaroja omaksua näitä taitoja. Myös asuinpaikalla on merkitystä. Pääkaupunkiseudun monimuotoiset työmarkkinat, ammatilliset

verkot ja laaja jatkokoulutustarjonta ilmentyvät kehittyneempinä urasuunnittelun taitoina. Urasuunnittelun työmuodoilla (esim. työelämään tutustuminen tai työharjoittelu) voidaan kuitenkin tasoittaa taustasta ja asuinympäristöstä aiheutuvia eroja. Esimerkiksi Helsingin kaupunki on onnistunut nuorten osallisuutta vahvistamalla tehostamaan siirtymistä toiselle asteelle kouluissa, jotka toimivat haastavissa olosuhteissa. (47)

Nuorten edellytetään nykyisin osaavan toimia rationaalisesti ja itsenäisesti jo varhaisella iällä. Viimeaikaisena esimerkkinä liiallisestakin uskosta nuorten itseohjautuvuuteen on ammatillisen koulutuksen uudistus. Samaan aikaan nähdään huomattavan osan nuorista jäävän työelämän ja koulutuksen ulkopuolelle. Näihin nuoriin kohdistetaan yhä enemmän erilaisia aktivointitoimenpiteitä. Usein he kuitenkin jäävät pyörimään tukijärjestelmän rattaisiin ilman, että aktivointi johtaa heidän integroitumiseensa yhteiskuntaan. (28).

Hakeutumisessa lukioon on suuria alueellisia eroja. Pääkaupunkiseudulla 80 % valitsee lukion, kun taas monissa maaseutukunnissa osuus jää vain neljännekseen. Maaseudulla myös lukion valinta tarkoittaa usein poismuuttoa kotoa tai hyvin pitkiä koulumatkoja. Moni nuori kokee lukion mahdollisuudeksi saada lisää miettimisaikaa tulevaisuutensa suhteen. Lukion ja ammatillisen koulutuksen tukimuodot näyttäytyvät nuorelle kovin erillisinä, mikä ei rohkaise niiden yhdistelyyn ja omasta kiinnostuksesta lähtevään vertailuun. (2)

Nuoren valitsema koulutusura ei läheskään aina toteudu ongelmitta. Opintojen keskeytyminen on etenkin ammatillisessa koulutuksessa yleistä. Varhaisaikuisista vailla toisen asteen tutkintoa on lähes viidennes (18 % kaikista, 21 % miehistä ja 15 % naisista 20–24-vuotiaista). Pitkittäistutkimukset osoittavat, että ammatillisen koulutuksen puuttuminen on keskeisimpiä riskitekijöitä elämänpolun häiriöille. Ammattiin valmistavan opiskelun tukeminen ja lapsuuden loppuvaiheessa olevien kehityksen ymmärtäminen edistävät opintojen loppuun saattamista. Tutkintotodistus on muodollisena dokumenttina edelleen tärkeä työtä haettaessa, mutta sillä on suuri merkitys myös itsetunnon kannalta. Opintoalojen valinnassa ei nuorelta pitäisi edellyttää liikaa kypsyyttä, sillä 16–17-vuotiaat etsivät vielä itseään. Nykyisessä lukiossa vaaditaan oppilailta valintoja, joilla on pitkälle ulottuvia vaikutuksia koulutuksen ja elämänuran valinnan kannalta. Tämä ahdistaa nuoria ja vie voimia ikäkauteen kuuluvilta kehitystehtäviltä, joihin sisältyy oman identiteetin ja vahvuuksien löytäminen. (34)

Perusopetuksessa erityisopetusta saaneilla on suurempi riski jäädä koulutuksen ulkopuolelle ja ilman toisen asteen tutkintoa. Vastaavasti myös maahanmuuttajataustaisten nuorten siirtyminen toisen asteen opintoihin on selvästi vaikeampaa kuin valtaväestön nuorten, siitä huolimatta, että maahanmuuttajataustaisten nuorten kouluttautumismotivaatio on korkea. (16) (100) (103)

Koulutuspolut näyttävät etnistyvän etenkin 2. asteen koulutukseen siirryttäessä. Esimerkiksi somalitaustaisia tyttöjä ohjataan lähihoitajakoulutukseen ja venäläistaustaisia matkailu- ja kaupan alalle. Osa maahanmuuttajataustaisista opiskelijoista mieltää itsensä etnisesti (ml. uskonnollisesti) tietynlaiseksi, osa taas määrittyy ulkopuolelta etnisesti tietynlaiseksi – useimmiten suomalaisuudesta poikkeavaksi. (44)

Myös perheen ja muun yhteisön odotukset rajaavat maahanmuuttajanuoren koulutuksellisia valintoja. Näiden nuorten vaihtoehtojen kirjon avartamiseksi tarvitaan runsaasti kotien kanssa tehtävää yhteistyötä. Opinto-ohjauksen kanssakäyminen maahanmuuttajaperheiden kanssa vaihtelee kouluittain ja alueittain suuresti ja siihen sisältyy vielä paljon ennakkoluuloja. Kiinnittyminen harrastustoimintaan on keskeinen informaali oppimisen konteksti maahanmuuttajanuorelle. Harrastukset yhdessä muiden nuorten kanssa luovat sekä tiedollisia että sosiaalisia resursseja pohdittuihin koulutusvalintoihin. Tällä on heijastusvaikutuksia vielä korkeakoulutukseenkin hakeutumiseen. (44)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Siirtymäsuunnittelu tulisi kirjata sekä opetussuunnitelmiin että lainsäädäntöön opetuksen järjestäjien velvollisuudeksi. Kohdennettuja ohjauspalveluita tulee ohjata erityistä tukea tarvitseville nuorille erityisopettajien ja opinto-ohjaajien yhteistyönä. (16)

Jos tavoitellaan nuorten tasa-arvoisia mahdollisuuksia jatko-opintoihin, toisen asteen koulutusverkkoa ei tulisi enää nykyisestäään supistaa. Siirtyminen asumaan ja opiskelemaan kodin ulkopuolelle on tässä ikävaiheessa vielä monelle nuorelle liian vaativa kehitystehtävä. Kaikilla ei ole tähän myöskään taloudellisia mahdollisuuksia. Asiaa voidaan auttaa myös perustamalla tuettuja asuntopaikkoja nuorille ja yhtenäistämällä lukio- ja ammatillisen koulutuksen tukimuotoja. (2)

Oppilaanohjauksessa ja urasuunnittelun ohjauksessa tulee hyödyntää erilaisia uuden teknologian tarjoamia mahdollisuuksia tutustua työmarkkinoihin. On varmistettava, että ohjaajilla on ajantasainen osaaminen esimerkiksi sosiaalisen median käytössä nuorten työmarkkinoita koskevien näkymien avartamiseksi. (47)

Painopistettä tulee siirtää syrjäytyneisiin nuoriin kohdistuneista 'korjaustoimista' yleisiin ohjaus- ja tukijärjestelmiin, jotka silottavat ja tukevat nuorten koulutus- ja työelämäpolkuja. Nuorten oppilaitoksissa saaman tuen ja ohjauksen merkitys korostuu tilanteessa, jossa opintojen yksilöllistäminen ja itsenäisyyden painottaminen lisääntyvät. (28)

Kaikkien nuorten pitäisi olla oikeutettuja tukeen, joka ottaa huomioon heidän työelämätarpeensa ja kykynsä. Tärkeää on ottaa huomioon nuorten väliset erot, jotka voivat

liittyä esimerkiksi toimintakykyyn, paikallisuuteen tai nuorten kiinnostuksen kohteisiin. Ohjaamot ovat lupaava palveluja kokoava ja nuorille helposti lähestyttävä toimintamalli. (28)

Sekä koulutusta että sosiaalipalveluita koskevat reformit edellyttävät nuorille tarjolla olevien tuki- ja ohjauspalveluiden kokonaisarviointia ja tälle perustuvaa palvelurakenteiden päivittämistä. Tämä koskee sekä yleisiä ohjaus- ja tukipalveluita (esim. oppilaitoksissa tarjottava tuki ja ohjaus) että ns. erityisryhmille kohdennettuja palveluita. (28) (47)

2.4 Oppimisen esteitä voidaan poistaa

Kapea-alaisia neuraalisen kehityksen häiriöitä (oppiminen, tarkkaavuus, hahmottaminen ja motoriikka) on eri maista koottujen arvioiden perusteella 10–15 prosentilla lapsista. Luonteenomaista häiriöille on se, että ne eivät lapsen kasvaessa katoa tai edes lievene. Ympäristön osaamisvaatimusten kasvaessa lapsen iän myötä niiden haittavaikutukset sen sijaan kasvavat. Näin häiriöt lisäävät riskiä sosioemotionaaliseen oirehtimiseen. Häiriöistä aiheutuva riski oppimisvaikeuksiin voidaan useimmin tunnistaa jo varhaiskasvatusiässä, ja jopa varhemminkin. Häiriön ja siihen sisältyvän riskin tunnistaminen edellyttää moniammatillista yhteistyötä. (91)

Väestötasolla henkilöt, joilla on kapeampialaisia neuraalisen kehityksen häiriöitä, kouluttautuvat vähemmän, heidän työhistoriansa jää repaleiseksi ja heillä on keskimääräistä enemmän masentuneisuutta ja ahdistuneisuutta. Näiden häiriöiden yhteiskunnalliset kustannukset ovat myös huomattavia. Esimerkiksi Iso-Britanniassa on pelkääntään tästä aiheutuvien matemaattisten oppimisvaikeuksien vuosikustannuksiksi arvioitu 2,4 miljardia puntaa. Kokonaiskustannus yhteiskunnalle on tätä vielä huomattavasti suurempi. (91) (59)

Suomalaisessa koulutuksessa panostetaan perustaitojen varmistamiseen huomattava määrä voimavaroja. Niiden käyttö ei kuitenkaan kaikilta osin tue parhaalla mahdollisella tavalla lapsen kehitystä ja tuki on usein tehotonta. Lapset, joilla on kapea-alaisia neuraalisen kehityksen häiriöitä tarvitsevat nykyistä huomattavasti yksilöllisempää ja intensiivisempää tukea erityisesti koulupolun alkuvaiheessa. (91). Lisäksi dualistisen jaottelu neurologisiin ja psykiatrisiin häiriöihin piristaloituen ja hoitopolut epätarkoituksenmukaisesti. Koulu ja siellä kohdatut vaikeudet tulee nähdä keskeiseksi psyykkisten häiriöiden tuottajaksi, mikä korostaa sivistys-, sosiaali- ja terveystoimen yhteistyötä niiden hoitamisessa. (59)

Oppimisvaikeuksien kielteiset seurannaisvaikutukset ovat selvät. Siksi niihin on tärkeää puuttua ajoissa ja tuen tulee jatkua oppilaan yksilöllisten tarpeiden mukaan. Tukea oppimisvaikeuksiin saadaan melko hyvin 1–2 luokilla. Sen jälkeen tuki vähenee radikaalisesti. Oppimisvaikeudet ovat riski oppilaan psyykkiselle hyvinvoinnille ja turvallisuudelle. Lapsena todetuilla oppimisen vaikeuksilla lukemisessa ja matematiikassa on vahva yhteys aikuisiän psykiatriseen oireiluun, kouluttautumiseen ja työllistymiseen. Esimerkiksi matematiikan oppimisvaikeusdiagnoosin koulussa saaneista 29 prosenttia sai aikuisena korvausta antidepressanteista ja 14 prosenttia anxiolyyteista, kun vastaavat osuudet verrokeilla olivat 15 prosenttia ja 7 prosenttia. Oppimisvaikeusdiagnoosin saaneista Kelan peruspäivärahaa yli 258 päivää sai elämänsä aikana 28 prosenttia, kun verrokeilla vastaava osuus oli 13 prosenttia. (59) (37)

Oppimisvaikeuksista johtuva heikko taitotaso alemmilla luokilla ennustaa lapsen ahdistuksen kasvua myöhemminä kouluvuosina. Varhaiset kielelliset vaikeudet myös alentavat myöhempään itsesäätelykykyä. Itsesäätelykyvyllä puolestaan on yhteys sosiaalisten taitojen kehittymiseen sekä siihen, miten oppimistilanteissa viriävät tunteet vaikuttavat suoriutumiseen. (59)

Matematiikan ja lukemisen oppimisessa nimeämisnopeudella ja lukujonotaidoilla esikouluiässä on yhteys myöhempään lukemisen ja laskemisen sujuvuuteen. Heikommat taidot omaavat jäävät kouluvuosien edetessä koko ajan enemmän jälkeen. Varhaiset ongelmat ennustavat erityisen voimakkaasti myöhempiä matematiikan taitojen puutteita. Kouluikäisillä dyslektisillä lapsilla muisti ja kielelliset taidot sekä tehtävien tekemisen sitkeys ja sukupuoli selittivät lukujonotaitojen vaihtelua. Meta-analyysissä on havaittu, että esineiden ja värien nimeämisnopeutta voidaan käyttää myös matemaattisten taitojen varhaisena ennustajana. (91) (59) (60)

Matematiikassa oppilaan jääminen jälkeen muista on kumuloituvaa. Ero muihin kasvaa koko ajan, ellei hän saa apua ongelmiinsa. Lukutaidon kehitys poikkeaa matematiikasta: alkujaan heikommat lukijat saavuttavat ensimmäisten kouluvuosien aikana tasoltaan parempia lukijoita. Toisaalta matematiikan ja lukemisen taidot ovat kiinteästi yhteydessä toisiinsa, joten havaittaessa vaikeuksia toisen alueella huomiota tulisi kiinnittää myös toiseen. (60) (91)

Perustaitojen kehitystä, minäpystyvyyttä, tarkkaavuutta ja myönteistä sosiaalista käyttäytymistä voidaan tukea tehokkaasti osana varhaiskasvatuksen ja koulun toimintaa myös ilman erityisasiantuntijuutta tai poikkeusjärjestelyjä. Myönteisiä tuloksia on saatu muun muassa minäpystyvyyden vahvistamiseen keskittyvästä pedagogiikasta, matematiikan perustaitojen vahvistamisesta sekä tarkkaavuuden ja toiminnanohjaamisen tukemisesta. (59) Näyttöön perustuvia menetelmiä lasten auttamiseksi vaikeuksissa on käytössä jo monia (esimerkiksi Lukimat ja Ekapeli (GraphoGame)). (91)

Vastaavia tuloksia on myös ennaltaehkäisevästä työstä, jossa vahvistetaan päiväkodin ja koulun koko henkilökunnan sitoutumista käyttäytymisen opettamisen ja ohjaamisen periaatteisiin. Toimivaksi on todettu myös panostaminen vanhempain ohjaukseen varhaiskasvatuksesta alkaen, mihin on olemassa tutkimuksin testattuja työkaluja. (59)

Oppimista hankaloittavia motorisen oppimisen vaikeuksia esiintyy noin 5–6 prosentilla oppilaista. Motorisen oppimisen vaikeuksien voittamisessa korostuu tuen monimuotoisuus ja moniammatillisuus. Olennaista on hyödyntää myös lapsen ja perheiden osallistumista ja näkemyksiä. Opettajille on kehitetty motoristen ongelmien tunnistamiseen työkaluja, mutta niiden kulttuurinen standardointi vaatii vielä tutkimusta. Tuessa olennaista on lapsen itsetunnon vahvistaminen sekä motoristen taitojen ja pätevyyden voimistaminen kannustavassa ilmapiirissä. Opettaja voi edistää tätä monin tavoin alkaen tehtävien muokkaamisesta ja pilkkomisesta pienempiin osiin ja hyödyntäen vaativammissa tilanteissa pienryhmissä käytettäviä harjoitusohjelmia. (5)

Motoriset ongelmat ja kehitykselliset kielihäiriöt liittyvät usein yhteen, mikä ilmenee esimerkiksi lapsen aktiivisuuden ja tarkkaavuuden säätelyn ongelmina. Häiriötä esiintyy yli 5 prosentilla ikäluokasta. Lapsuuden häiriöt vaikuttavat rajoitteina vielä nuoruudessa ja aikuisuudessa. Kielihäiriöt ovat myös riski heikompiin sosiaalsiin suhteisiin. Esimerkiksi koulukotinuorten kielelliset kyvyt ovat keskimääräistä heikommat. (96)

Maahanmuuttajataustaisilla lapsilla ja nuorilla kielelliset ongelmat usein korostuvat. Pääkaupunkiseudulla (HYKS) vakavimmin kielihäiriöisistä ensikertalaisista lapsista noin puolet on maahanmuuttajataustaisia. Tämä kertoo näiden lasten suomen kielen omaksumisen puutteellisesta tasosta. Pääkaupunkiseudulla alle 7-vuotiaista lapsista 21 prosenttia puhuu kotikielensä muuta kuin suomea, ruotsia tai saamea (2018). Maahanmuuttajien koulutusta ennustaa etenkin suomen kielen taito. Suomessa hankittu koulutus on merkittävimpiä työllistymisen ennustajia. (96)

Erityisen tuen järjestämistä peruskoulun oppilaille ohjaa nykyisin oppimisen ja koulunkäynnin kolmiportainen tukimalli. Malli on otettu kunnissa kattavasti käyttöön, joskin kuntien välillä on huomattavaa vaihtelua. Uuden mallin vastaanotto on ollut pääosin myönteinen. Moniammatillisen yhteistyön muuttuneet vaatimukset ovat kuitenkin aiheuttaneet vaihtelevia tulkintoja. Rehtorien näkemykset tukimallin toimivuudesta ovat melko myönteisiä, mutta resurssikysymys nousee jatkuvasti esiin. Ohjausjärjestelmää vahvistamalla nähdään tärkeäksi varmistaa, että myös tukea saavien oppilaiden jatko-opiskelu toisen asteen koulutukseen toteutuu. (83)

Tuen järjestämistavalla (inkluusio vs. segregatio) ei ole havaittu juurikaan olevan merkitystä tuke tarvitsevien oppilaiden kehitykseen. Oppilaiden käsitys itsestään oppi-

joina on kuitenkin erillisissä pienryhmissä myönteisempi kuin muualla, mihin voi vaikuttaa myös erityisryhmän alhaisempi vaatimustaso. Toisaalta on viitteitä siitä, että tukea tarvitsevat oppilaat voivat jossain määrin hyötyä osaavammista luokkatovereista inklusiivisissa ratkaisuisissa. Tuen saajien määrä luokalla tai koulussa on yhteydessä erityisoppilaiden hieman heikompaan osaamistasoon, mutta vasta kun tuen saajien määrä niissä on huomattavan suuri. (83)

Nuoret, jotka jäävät 9. luokalla vaille tarvitsemaansa tukea matematiikassa, keskeyttävät merkittävästi useammin toisen asteen opinnot. Lukemisen vaikeudet puolestaan vaikuttivat yleiseen opintomenestykseen, mitä kautta riski toisen asteen koulutuksen keskeytymiseen myös kasvaa. Opintonsa keskeyttäneistä vajaalla kolmanneksella on matematiikan ja neljänneksellä lukemisen vaikeuksia. Toisella asteella annetulla tuella ei pystytä aina katkaisemaan koulutuspolun negatiivista kehitystä. (37) Riskioppilaiden tunnistamiseksi opintojen alussa on käytössä testejä. Näiden hyödyntämisestä yksilöllisten oppimispolkujen suunnitteluun ja motivaation tukemiseen on saatu hyviä tuloksia. Heikko tiedonkulku perusopetuksesta toiselle asteelle kuitenkin usein hankaloittaa tuen tarpeen tunnistamista. (91)

Osa lapsista ja nuorista, joilla on kapea-alaisia neuroalisen kehityksen häiriöitä, ei hyödy peruskoulussa annettavasta tuki- ja erityisopetuksesta. (91) Nämä nuoret tarvitsevat yksilöllisiä ja intensiivisiä toimia, jotka voidaan yhdistää opetuksen yksilöllistämiseen. Tähän ei ole olemassa valtakunnallisia rakenteita. Näiden lasten ja nuorten mahdollisimman varhainen tunnistaminen kouluikässä edellyttää koordinoitua moniammatillista yhteistyötä. Keski-Suomen alue lienee ainoa, jossa on tähän kehitetty toimintamalli (Niilo Mäki Instituutti). Kouluille ei myöskään ole tarjolla systemaattisia välineitä ongelmien tunnistamiseen ja osaamisen kehityksen seurantaan yli luokkatasojen. (91)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Ensimmäisten kouluvuosien aikana matematiikan taitojen harjoitteluun erityisesti heikommin menestyvien kanssa tulisi panostaa. Harjoittelua tulisi jatkaa yksilöllisesti kunkin oppilaan kohdalla niin kauan, että perustaidot automatisoituvat. Erityisesti lukujo-notaitoihin huomion kiinnittäminen jo esiopetuksessa voisi olla hyödyksi. Sen sijaan lukutaidon opettelu esikoulussa ei tarvita. Liian varhainen opetus voi jopa heikentää myöhempää oppimista vaikuttamalla kielteisesti lapsen motivaatioon. (60)

Varhaiskasvatuksessa ja peruskoulussa tarvitaan moniammatillista tukea niille, joilla on lieviä, esimerkiksi vaikeista kotioloista johtuvia oppimisen esteitä. Tarvitaan myös oppilaan vahvuuksia korostavaa tukea niille oppilaille, joilla on sosio-emotionaalisia ongelmia. Oppimisvaikeudet johtuvat neurobiologisista tekijöistä (rakenteellisista tai toiminnallisista), joten nämä opiskelijat tarvitsevat tarkkaa ongelmakentän ja toisaalta

myös kompensatiokeinojen arviointia ja tukea, minkä tulee jatkua alaluokkia pidemmälle. Koulujen tueksi tarvitaan moniammatillisia tiimejä, jotka rakentavat yhdessä vanhempien kanssa ratkaisuja oppilaiden käyttäytymisen ja sosio-emotionaalisten ongelmien auttamiseen. Toisen asteen koulutuksessa tulee luoda ennakoiva tukijärjestelmä opintojen alusta saakka eikä vasta ongelmien ilmetessä. (37)

Huolellisesti harkiten toteutetut joustavat inklusiiviset ratkaisut ovat lähtökohtaisesti suositeltavampi tapa järjestää oppilaan tarvitsema erityinen tuki, mutta joillekin oppilaille pienryhmä voi olla paras ratkaisu. (83)

Monialaisen oppilashuollon tulee olla lähellä koulua ja osa sen päivittäistä toimintaa. Kouluissa voisi olla interventioihin erikoistunut koordinaattori, joka organisoii interventioiden toteutusta ja niiden vaikuttavuuden arviointia sekä ohjaa tarvittaessa koulun ulkopuoliseen tukeen. Hallinnolliset rajat ja muut hoidon esteet koulun, terveydenhuollon ja sairaanhoidon väliltä tulee poistaa niin, että lapset ja nuoret saavat tarvitsemansa avun välittömästi. Palvelujen painopisteen tulee siirtyä varhaisempiin ja ehkäiseviin palveluihin. (10) (59)

Kehitetään toimintatapoja varhaiskasvatukseen ja kouluun integroituvan oppilashuollollisen tuen vahvistamiseksi sivistys-, sosiaali- ja terveystoimen asiantuntijoiden yhteistyönä. (10)

Kehitetään kouluterveydenhuoltoa siten, että se voi terveyden edistämisen lisäksi vastata myös osaan sairaanhoidollisista tarpeista, erityisesti psykiatristen sairauksien osalta. (10)

Opetussektorin kehittämisrahoitus kohdentuu pääosin varhaiskasvatukseen ja opetuksen järjestäjille. Rahoituksen mallit eivät mahdollista sellaista tutkimusta hyödyntävää kehittämistyötä, jota oppimisvaikeuksien tunnistamiseen ja niiden poistamiseen tähtäävä kehittäminen edellyttää. On ilmeinen tarve kehittää rahoitusmalleja, jotka olisivat suoraan kohdennettu oppimisen ja koulunkäynnin valmiuksien näyttöön perustuvien arvioinnin ja tuen menetelmien kehittämiseen. (91)

2.5 Digitalisaatio mahdollistaa ja edellyttää uudenlaista pedagogiikkaa

Lasten ja nuorten median käyttö muuttuu koko ajan digitaalisemmaksi, mobiilimmaksi ja itsenäisemmäksi. Kulttuurinen muutos on perustavan laatuinen. Koulunsa aloittavista 60 prosentilla (2016) on mobiilipuhelin ja lähes kaikki katselevat kuvaohjelmia

päivittäin. Valtaosa lapsista käyttää internetiä säännöllisesti. Valtaosa yli kymmenvuotiaista pelaa digitaalisia pelejä vähintään viikoittain. (29) Matalan koulutustaustan vanhempien lapset viettivät myös enemmän aikaa ruutujen edessä. (7)

Lasten mediakäyttö on monipuolista, mitä on tärkeää nostaa esiin pelkän huolipuheen rinnalla. Lapset myös toivovat yleisesti aikuisia mukaan käyttämään mediaa yhdessä heidän kanssaan. Etsittäessä toimivia median käytön malleja opetukseen olennaista on kuulla ja ottaa huomioon lasten omat mediakokemukset ja -tiedot. Lasten kokemuksissa ja tiedossa on eroja esimerkiksi sosioekonomisen taustan sekä asuinpaikan ja -alueen mukaan. (29)

Lasten ja nuorten maailmankuva ja identiteetti ja kaveripiirit ovat vahvasti somen muokkaamia. He pelaavat itseään ja valintojaan suhteessa esimerkiksi tunnettuihin tubettajiin ja nuorille ominaiset aiheet, kuten ammatinvalinta, seksuaalisuus ja sosiaaliset suhteet ovat teemoja, joihin nuoret etsivät netistä vastauksia. Havaintojen mukaan lapset ja nuoret sekä heidän vanhempansa tiedostavat digiympäristöjen hyötyjä ja haittoja melko hyvin. (16) (69)

Lasten mahdollisuudet hyödyntää digitaalista tarjontaa ja osallisuutta edistäviä ratkaisuja vaihtelevat suuresti. Tämä on keskeinen haaste tasa-arvoistavalle koulutukselle. Digitaalisten laitteiden käyttö riippuu huomattavasti perhetaustasta. Alempien sosiaaliryhmien nuorilla some ja digiympäristön aiheuttavat muita enemmän pahoinvointia sekä ongelmia identiteetin rakentamisessa. Vastaavasti hyväosaiset saavat enemmän hyötyjä ja tukea kehitykselleen somen ja digilaitteiden käytöstä. He myös käyttävät laitteita luovemmin. (16) (69)

Kouluikäisten osallistuminen yhteiskuntaan sosiodigitaalisten työkalujen välityksellä jakautuu epätasaisesti. Lähes puolet heistä ei käytä teknologiaa intensiivisesti ja noin 25 prosenttia keskittyy lähinnä pelaamiseen. Vain 10–15 prosenttia oppilaista luo jotain uutta teknologia välityksellä. Toisaalta suurin osa nuorista osallistuu verkossa ystävyyden ohjaamaan digitaaliseen vuorovaikutukseen. Sen sijaan kiinnostuksen ohjaama vuorovaikutus on vähäisempää. Käyttäjärühmistä pelaajien verkostot olivat jonkin verran peruskäyttäjien ja luovien osallistujien verkostoja suppeampia. (8)

Globaali digitalisoituvaa yhteiskunta määrittää uudet vallan, totuuden sekä tiedon rajat ja roolit, jotka muokkaavat nuorten arkea ja tulevaisuutta. (58)

Koulussa oppilaat saavat vain niukasti ohjausta digitaalisen teknologian opiskelukäyttöön tai sen varaan ankkuroituvaa luovaan osallistumiseen. Sitä käytetään vain vähän uudenlaisten pedagogisten toimintamallien kehittämiseen. Teknologiaa käytetään pääasiassa perinteisten opiskelumuotojen toteuttamiseen. (8) Myös pohjoismaisissa

vertailuissa on havaittu, että koululuokissa käytetään yleisesti älypuhelimia ja muita näyttölaitteita, mutta enimmäkseen koulutöihin liittymättömiin asioihin. Teknologiaan tukeutuvat opetusmenetelmät saattavat jopa rajoittaa sekä olennaisen opetussisällön saatavuutta että oppilaiden aktiivista osallistumista. Teknologiavälitteisellä opetuksella on myös taipumus yksilöllistää oppimisreittejä tavoilla, jotka pikemminkin lisäävät kuin vähentävät oppilaiden välisiä eroja oppimisessa. (14)

Koulun teknologiaa hyödyntävien ja nuorten koulun ulkopuolella soveltamien opiskelun käytäntöjen välillä on mittava kuilu. Huolimatta koulun niukasta tuesta nuoret jakavat keskenään omaehtoista oppimisen vertaistukea tietoverkoissa. Monet digitaaliseen maailmaan perehtyneet nuoret raportoivat, että he opiskelisivat koulussa ahkerammin, mikäli saisivat käyttää teknologiaa intensiivisemmin. (8)

Opetussuunnitelmat painottavat teknologian hyödyntämistä tulevaisuuden taitojen, kuten itseohjautuvuuden, innovatiivisuuden ja tiimityön edistäjänä. Pohjoismaiset opetuskäytänteet kuitenkin vaihtelevat huomattavasti sen suhteen, missä määrin yhtäältä varmistetaan opetussisältöjen kattava käsittely ja toisaalta oppilaiden omatoimisuus, aktiivisuus ja osallisuus opetukseen. Suomalainen opetus seuraa muita voimakkaammin sisältökeskeistä pedagogista traditiota. Pohjoismaisten luokkahuoneiden sisustuksen, opetusmenetelmien ja arviointikäytäntöjen on havaittu olevan pääosin perinteisiä ja opettajakeskeisiä, eivätkä ne jätä paljonkaan tilaa oppilaiden aloitteellisuudelle. (14) (100)

Opettajien niukahkot taidot on yksi syy teknologian hitaaseen hyödyntämiseen opetuksessa. Opettajankoulutuksessa ei saada riittävästi valmiuksia digitaalisissa ympäristöissä toimimiseen. Valmistuneiden opettajien kokemukset tukevat tätä päätelmää, samoin kuin opettajankoulutuksen opetussuunnitelmien analyysit. Tieto- ja viestintäteknologian opetuksen tarjonta on kirjavaa ja vaihtelee eri koulutusohjelmissä. (19)

JOHTOPÄÄTÖS:

Koulun toimintakulttuuriin tarvitaan muutos. Nuorten autonomiaa ja aktiivista toimijuutta sekä laaja-alaista osaamista tulee kattavasti tukea. Koulun tulee ohjata nuoria teknologian akateemisessa ja luovassa käytössä. Nuorille tulisi välittää malleja teknologian käytöstä henkilökohtaisessa ja yhteisöllisessä oppimisessä. Nuorten omaa yhteisöllistä kehittelytyötä pitää tukea ja rohkeasti hyödyntää ottamalla sitä käyttöön kouluissa. (8) (14)

2.6 Taide ja liikunta osana opetusta edistävät hyvinvointia

Opetuksen lähtökohta on kokonaisvaltainen lapsen ja nuoren kehityksen tuki. Persoonallisuuden tasapainoinen kehitys edellyttää lapsen eri toimintojen samanaikaista huomioimista. (34) Taide- ja liikuntakasvatus ovat olennainen osa tätä kokonaisuutta. Taidekasvatus on avainasemassa erityisesti kulttuurisen osallisuuden ja tasa-arvon vaalimisessa. Peruskoulun taidekasvatuksen haasteita on sen tasainen laatu. Yläkoulun muusikin opettajista 35 % ja kuvataiteen opettajista 24 % on vailla muodollista kelpoisuutta. Myös moni luokanopettaja kokee epävarmuutta alueen opetuksessa. Peruskoulun oppimistavoitteita ei merkittävästi osin saavuteta edes minimitasolla. Moni lapsi ja nuori kokee epävarmuutta omista kyvyistään ja taidoistaan. Luottamuksen puute omiin kykyihin ja kulttuuritoiminnan vieraus ennustavat voimakkaimmin kulttuuriin osallistumattomuutta myöhemmällä iällä. (4)

Oppimisen eri osa-alueet eivät ole toisistaan riippumattomia. Musiikin ja liikunnan positiivisista siirtovaikutuksista tiedolliseen oppimiseen on jo varsin vahvaa näyttöä. Varhaiskasvatuksessa laululeikkien ja muun musisoimisen on todettu edistävän sanavaraston karttumista, laskutaitoa, tarkkaavaisuutta, emootioiden säätelykykyä ja sosiaalisia taitoja. Suomalaisessa pilotissa havaittiin, ettei musiikkiin ja liikuntaan käytetty lisäaika heikentänyt tiedollisia oppimistuloksia, vaikka tiedolliseen opiskeluun käytetty aika näin väheni. Tämä edellytti kuitenkin oppijalähtöistä ja oppijoita osallistavaa toimintaa ja sen huolellista suunnittelua. (4)

Suomessa lasten fyysinen aktiivisuus ja arkiliikunta ovat vähentyneet. Samaan aikaan kuitenkin toiminnallisen koulukulttuurin kehittäminen korostuu opetussuunnitelmallisena tavoitteena. Perinteinen koululiikunta ei tähän kykene vastaamaan. Erityisesti keholliseen ilmaisuun ja tanssiin sisältyy laajalti mahdollisuuksia, jotka nykykoulussa jäävät lähes hyödyntämättä. (4) Lupaavia tuloksia on saatu esimerkiksi nuorten tuottamien tanssiesitysten sekä niihin liitettyjen työpajojen ja päättäjakeskustelujen tehosta kiusaamisen ehkäisyssä. (87)

Koulu ja koulun ulkopuolinen taide- ja kulttuuriharrastus ovat valitettavalla tavalla eriytyneet toisistaan, eivätkä ne muodosta eheää tai lapsille ja nuorille tasa-arvoista palvelukokonaisuutta. Esimerkiksi taiteen perusopetus tavoittaa vain noin 12 % lapsista ja nuorista. Erityisesti pojat, yläkouluikäiset ja monikulttuuriset nuoret ovat väliinputoja. Myös taloudelliset syyt rajaavat huomattavan osan lapsia ja nuoria toiminnan ulkopuolelle. (4)

Musiikin ja liikunnan moninaisten muotojen nykyistä laaja-alaisempaan integrointiin kouluopetukseen on etsitty ratkaisuja koulujen ja alan tutkijoiden yhteistyöllä. Tulokset

koulupäivään integroidusta, koulun ulkopuolisen taidekasvattajan ja luokanopettajan yhteistyölle rakentuvasta taidekasvatuksesta ovat rohkaisevia. Esimerkiksi musiikkiliikunnan ja tanssin on havaittu tukevan oppijoiden toimijuutta sekä rakentavan vuorovaikutusta, yhteishenkeä ja voimaantumista ryhmissä, joissa oppilaille ei ole yhteistä puhuttua kieltä. Esi- ja alkuopetuksessa tanssipedagogin ohjauksessa oppilaiden ryhmäytyminen, itsevarmuus, turvallisuus ja me-henki vahvistuvat. Teknologian käyttö motivoi oppilaiden osallistumista. Musiikin oppimisessa teknologia näyttäytyy monimediasena mahdollisuutena tuottaa kulttuuria, ei vain välineenä oppimiseen. (4)

Oppijalähtöiset taideharrastukset edistävät oppimisen koettua mielekkyyttä ja merkityksellisyyttä. Näin ne tukevat oppilaan hyvinvointia. Sosiaaliset suhteet ja vertaisyhteisö näyttäytyvät lapselle ja nuorelle taiteen harrastamisessa merkityksellisinä. Kulttuurinen nuorisotyö tarjoaa tiloja harrastamiselle, mutta nuoret itse kaipaavat pitkäkestoisia tukea ja asiantuntevaa ohjausta harrastukselle. Yhteistyö koulun ja muiden toimijoiden kesken mahdollistaa tämän. Koulussa järjestetty kerho- ja harrastustoiminta parantaa oppilaiden kiinnittymistä ja tyytyväisyyttä kouluun. Koulupäivän yhteydessä järjestetty harrastustoiminta myös pureutuu eriarvoistumisen mekanismeihin tarjoamalla samat mahdollisuudet kaikille lapsille ja nuorille. (4) (99)

Erilaisten harrastusmuotojen vertailussa on todettu, että taideharrastukset (musiikki, kuvataiteet, kädentaidot, draama) edistävät laaja-alaisimmin sekä käyttäytymisen että tunteiden säätelyä ja hyvinvointia sen ohella, että ne edistävät taiteellista ilmaisua ja sen kautta luovuutta. Vaikutukset näkyvät sekä työskentelytaidoissa (keskittyminen) että toiminnassa ryhmän jäsenenä (sosiaalinen ja eettinen kehitys) ja sitä kautta myös tiedollisiin opintoihin suuntautumisessa. (34)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

On korjattava kulttuurisen osallisuuden eriarvoisuus, joka tuottaa jakautumista kulttuurin aktiivisiin uudistajiin ja passiivisiin kuluttajiin. Keskeistä on edistää kulttuuriset lähtökohdat huomioon ottavaa pedagogiikkaa. Avainasemassa on opetus- ja kulttuurisektorin rajat ylittävä yhteistyö. Tämä yhteistyö tarvitsee kuitenkin selkeät rakenteet, jotta koulut voivat toimia yhdessä ulkopuolisten taide- ja kulttuuripalvelujen tuottajien kanssa. Hyvä saavutettavuus ja tasa-arvo edellyttävät toiminnan sijoittumista päivä- ja koulupäivään tai heti sen jälkeen. (4)

Varhaiskasvatuksen ja koulun toimintaa tulisi uudistaa siten, että sen puitteissa tarjoutuu lapsille tasa-arvoiset mahdollisuudet osallistua vapaavalintaiseen kulttuuri-, taide- ja muuhun virkistystoimintaan, erottelematta lapsia taloudellisilla, alueellisilla tai muilla perusteilla. Harrastaminen koulussa vaatii lakisäätteistä tukea ja selkiytystä. (34)

2.7 Varhaiskasvatuksen järjestäminen

Lainsäädännön ja Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden uudistamisella on ollut myönteinen vaikutus toiminnan kehitykseen. Muutokset ovat kuitenkin mahdollistaneet myös alueellisen erilaistumiskehityksen. Oikeus palveluihin vaihtelee kunnittain. Päiväkotien lapsiryhmät ovat kooltaan ja kokoonpanoltaan moninaisia ja lasten vaihtuvuus ryhmissä on lisääntynyt. Pysyviä ryhmiä ei aina ole. Vanhempien keskuudessa on epätietoisuutta nykykehityksestä. (72)

Toteutetut uudistukset eivät kuitenkaan ota riittävästi huomioon varhaiskasvatuksen eri muotoja kuten perhepäivähoitoa sekä avointa varhaiskasvatusta. Varhaiskasvatuksen markkinoistuminen on tuottanut uudenlaisia haasteita ohjausjärjestelmälle ja palvelujen yhdenvertaisuudelle. Yksityisten palveluntuottajien vastuut suhteessa kunnan ohjausvelvoitteeseen ovat epäselviä. Kunnilla on vaikeuksia tarjota tasalaatua ohjausta julkisille ja yksityisille palveluille. Myös lasten kehityksen ja oppimisen tukitoimien järjestämisessä ilmenee vaihtelua palvelun tarjoajien välillä. Yksityisissä palveluissa tarvittavan tuen järjestämisen esteinä ovat usein taloudelliset syyt. (49)

Varhaiskasvatussuunnitelmat (vasu) antavat hyvät suuntaviivat varhaiskasvatuksen toteuttamiselle. Alueiden välillä on kuitenkin huomattavia eroja sen suhteen, millaiset edellytykset paikallisella vasu-prosessilla oli toteutua. Henkilöstön täydennyskoulutus on prosessin sujuvuuden ja toteuttamisen kannalta kriittinen tekijä. Kaupunkien ulkopuolella ongelmia aiheuttaa se, että koulutukset järjestetään usein kaukana ja sijainten saaminen oli hankalaa. (49)

Lasten arkea ja kasvupolkuja raamittavat vahvasti paikallinen perhepolitiikka ja tarjolla olevat varhaiskasvatuspalvelut. Perheen ratkaisuja määrittävät myös vanhempien työ- ja taloustilanne, perhe- ja elämäntilanne, asuinpaikka, saatavilla oleva tuki (sekä vertais- ja läheistuki että institutionaalinen tuki), omat ja kulttuuriset käsitykset lapsen parhaasta ja hyvästä vanhemmuudesta, saatavilla oleva tieto sekä lapsen terveyteen ja persoonallisuuteen liittyvät tekijät. Hoidon ja kasvatuksen järjestämisen tapoja on siten lukuisia. Vain harvoin kyse on perheen puhtaasti vapaasta valinnasta. (84)

Suomalaista keskustelua varhaiskasvatuksesta on leimaa jännitteisyys: keskustelussa ilmenee yhtäältä vahvaa kotikasvatuksen ja äidinhoivan sekä toisaalta varhaiskasvatuspalveluihin osallistumisen merkitystä painottavaa ajattelutapaa. Poliittisessa ja julkisessa keskustelussa kotikasvatus ja varhaiskasvatuspalveluihin osallistuminen esitetään usein toisensa poissulkevinä, vaikka todellisuudessa vanhemmat tekevän huomattavasti monimutkaisempia arjen lastenhoidon ja varhaiskasvatuksen ratkaisuja. (70)

Pienten lasten hoito kotona on Suomessa yleistä ja valtaosa perheistä käyttää kotihoidon tukea ainakin jonkin aikaa. Keskimäärin tukea käytetään 13 kuukautta. Kotihoidon tuen saajista ylivoimainen enemmistö on naisia ja vain noin 7 prosenttia on miehiä. Muita pidempään kotihoidon tukea käytetään niissä perheissä, joissa äiti on matalasti koulutettu, tai hän on ollut työttömänä ennen jäämistään kotihoidon tuelle. Kotihoidon tuen käyttö on myös jonkin verran yleisempää yksinhuoltajien perheissä. Tulosten mukaan korkeampi kotihoidon tuki hidastaa sekä työllisten että ei-työllisten työhön siirtymistä. Työhön siirtymistä hidastavat myös asuinkunnan maaseutumaisuus ja työttömyysaste. (88)

Vanhempien arvio varhaiskasvatuksen laadusta vaikuttaa heidän hoitoratkaisujensa valintoihin. Jos varhaiskasvatuksen laatu ei vastaa varsinkaan äidin toiveita, hän on lähes kolme kertaa todennäköisemmin kuin muut äidit kotihoidon tuella vielä kuopuksen ollessa parivuotias. Tämä tekijä ennustaa äidin hoitoratkaisua vahvimmin, kun huomioon otetaan äidin ikä, tulotaso, koulutus, lapsiluku ja työhistoria. Varhaiskasvatuksen laadussa vanhemmat kritisoivat useimmin ryhmäkokoja. (40)

Kunnissa käytetään erilaisia puhetapoja, joiden kautta paikallinen politiikka hahmotetaan ja hoito järjestetään. Puhetavat ovat sidoksissa yhteiskunnalliseen ja kulttuuriin ymmärrykseen tasa-arvoisen ja laadukkaan varhaiskasvatuksen merkityksestä. Tämä määrittää myös perustelut tukea lasten kotihoitoa. Osa kunnista esimerkiksi edellyttää kotihoidon tuen kuntalisän saamiseksi, että perheen kaikki alle kouluikäiset lapset hoidetaan kotona sen sijaan, että vanhempi sisarus voisi osallistua varhaiskasvatukseen. (84) (70)

Kunnissa käytetään enenevässä määrin tuloksellisuuteen pohjautuvaa varhaiskasvatuksen ohjausta. Tulostittarit eivät kuitenkaan tavoita opettajien ja vanhempien tärkeimmäksi kokemia varhaiskasvatuksen tavoitteita. Esimerkiksi sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen taipuu mittariksi huonosti, ja vastaavasti helpommin mitattava tilojen käyttöaste korostuu näiden kokemusten mukaan liian voimakkaasti. Henkilöstö kokee ammatillisen autonomiansa vähentyneen tulosohjauksen yleistyessä. On myös viitteitä siitä, että tulosohjauksen vinoumien seurauksena huomio suuntautuu hyvin menestyviin ja pärjääviin lapsiin, kun taas apua ja tukea enemmän tarvitsevat lapset huomioidaan heikommin. (77)

Varhaiskasvatuksessa tapahtuneet työympäristöjen ja työn kulttuuriset muutokset hämmentävät kokeneita työntekijöitä. Keskeisiksi muutoksiksi koetaan uudenlaiset ammatillisuuden odotukset, muuttuneet ammatilliset suhteet ja työn kehittämisen vaatimukset. Muutokset liittyvät myös suhteeseen lapsiin ja vanhempiin. (75)

Varhaiskasvatuksen henkilöstö pitää tärkeimpänä arjen ihmissuhdetyötä. He viestivät kriittisesti lisääntyvistä hallinnollisista tehtävistä, byrokratiasta sekä suunnittelun, arvioinnin, dokumentoinnin ja verkostoitumisen viemästä ajasta. Yhteistyön muotoihin vanhempien kanssa liittyy merkittäviä kehittämistarpeita, kun vanhempien mahdollisuuksia osallistua ja vaikuttaa toimintaan halutaan lisätä. (72)

Lastentarhanopettajien ja lastenhoitajien työssä on useita tekijöitä, jotka aiheuttavat kuormitusta ja stressiä. Kiire, työn emotionaaliset paineet ja työn vaativuus haastavat jaksamista ja työstä palautumista. Työtä luonnehtivat myös jatkuvat muutokset, päiväkodissa olevien lasten ja heidän taustojensa moninaisuus sekä epäselvyys eri ammattiryhmien vastuissa ja velvoitteissa. Monet nuoret työntekijät kokevat, etteivät he kykene toimimaan kompetentisti. Samanaikaisesti työssä on kuitenkin paljon myös innostavia ja iloa tuottavia piirteitä. Mittausten mukaan päiväkodin työntekijät eivät ole keskimäärin kuormittuneen stressin tilassa. He kokevat hyvää työn imua. (37) (75)

Opetus- ja kasvatustyö on arvosidonnaista. Henkilöstön arvot ovat usein tiedostamattomia ja niitä on vaikea sanallistaa. Työntekijöiden keskeisiksi kokemat arvot ja arjen työn vaatimukset aiheuttavat usein eettisen dilemman: arjen rajoitteet estävät tärkeiden arvojen toteutumisen lasten kohtaamisessa. Mentorointi sekä kerronnalliset ja toiminnalliset menetelmät on todettu toimivaksi keinoksi luoda mahdollisuuksia eettiseen pohdintaan ja päivittäisen työn reflektointiin. Mentorointi myös tukee henkilöstön hyvinvointia, alalle kiinnittymistä, ammatillista osaamista ja kehittämistyötä uran eri vaiheissa. Mentorointi on myös keskeinen työkalu uuden henkilöstön perehdytykseen. Perehdytys jää usein puutteelliseksi, mikä on yksi syy siihen, että suuri osa uusista työntekijöistä kokee työnsä haastavaksi ja vaikeaksi. (72) (75)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Alueellisia eroja varhaiskasvatuspalvelujen tarjonnassa ja käytössä tulee seurata ja tasata. Myös vanhemmuuden tasa-arvoa tulisi tukea ja edistää kuulemalla lasten asioissa sekä isiä että äitejä. (84)

Varhaiskasvatuksen palvelujen moninaistaminen. Esimerkiksi kiertävä päiväkotitoimiva keino saada osallistumisaste nousemaan haja-asutusalueilla. Päiväkotiryhmien säätellyllä pitäisi varmistaa, että ryhmät ovat riittävän pysyviä tukeakseen lasten vertaissuhteita ja yhteenkuuluvuutta. (72)

On tuettava moniammatillisia tiimejä ja mentoroinnin vakiintumista. Erilaisten asiantuntijuuksien vuorovaikutus luo kasvattajayhteisöön vahvuutta ja sensitiivisyyttä kehittämistyölle. Tiimityö on myös keino käsitellä arjessa epätyytyttäviksi koettuja ammatillisia tiloja ja niistä aiheutuvia kielteisiä tunteita. Yhteisön toimivuuden takaamisessa

myös uuden henkilöstön perehdytys on avaintekijöitä. Mentoroinnissa työntekijä tuottaa ja ylläpitää tulkintoja ammatillisuudestaan, osaamisestaan ja päivähoidon työelämästä. (75)

Varhaiskasvatuksen järjestäjiä ja palveluntuottajia tulee tukea paikallisen ohjausjärjestelmän ja kehittävän arvioinnin toteutumisessa. Arviointityössä tulee olla mukana myös varhaiskasvatuksen henkilökuntaa ja vanhempia. Arviointia ei tule suoraan sitoa henkilökunnan palkkoihin tai päiväkotien rahoitukseen eikä arviointeja tule käyttää päiväkotien väliseen vertailuun. (77) (49)

Sekä kunnissa että valtakunnallisella tasolla tulee käyttää lapsivaikutusten arviointia poliittisessa päätöksenteossa ja palvelujen järjestämistä suunniteltaessa. Kuntien varhaiskasvatuksesta vastaaville viranhaltijoille tulee tarjota koulutusta lapsivaikutusten arviointiin ja lapsen oikeuksien turvaamiseen. (84) (77)

Varhaiskasvatuksen erilaisille toimintamuodoille asetettuja tavoitteita ja vaatimuksia tulee selkeyttää kansallisella tasolla niiden yhdenvertaisuuden parantamiseksi. Myös kuntien velvoitetta valvoa ja ohjata varhaiskasvatuksen yksityisiä palveluntuottajia ja vastuunjako kunnan ja palveluntuottajien välillä tulisi selkeyttää. (49)

On tärkeää entistä enemmän nostaa esiin varhaiskasvatuksen ja neuvolatoiminnan tärkeyttä lasten oppimisen edellytysten tasaajina. Niiden tulee ohjata vanhempia ymmärtämään varhaisen keskustelun, lukemisen, leikin ja kirjallisuuden vaikutus sanavarastoon, ajatteluun ja matematiikan perustaitoihin. (49)

3 Turvallisuus

Valtaosa lapsista ja nuorista voi hyvin. Suomalaiset nuoret, erityisesti pojat, ovat kansainvälisesti vertaillen poikkeuksellisen tyytyväisiä elämäänsä. Haasteena on kuitenkin se, että hyvinvoinnin pulmia kasautuu monessa eri muodossa samoille lapsille, nuorille ja lapsiperheille. Jako menestyjiin ja häviäjiin uhkaa tapahtua aiempaa varhemmin ja entistä voimakkaampana. Pitkään kestäessään ongelmien kasautuminen on vakava uhka näiden lapsen ja nuoren suotuisalle kasvulle ja kehitykselle ja viime kädessä myös yhteiskuntarauhalle. (86) (88)

Merkittävimpiä lasten hyvinvointia vaarantavia tekijöitä ovat yksinäisyys (ks. luku 1), henkinen ja fyysinen väkivalta sekä perheen köyhyys. Näitä riskitekijöitä kokevat muita enemmän haavoittuviin ryhmiin kuuluvat kuten toimintarajoitteiset, kodin ulkopuolelle sijoitetut, ulkomaalaistaustaiset, yhden huoltajan perheissä elävät sekä ja matalasti koulutettujen äitien lapset. (86)

3.1 Turvallinen kasvuympäristö kotona, päiväkodissa ja koulussa

Suuri enemmistö suomalaisista lapsista ja nuorista elää, kasvaa ja oppii henkisesti ja fyysisesti turvallisissa ja tasapainoisissa kasvuympäristöissä. Kasvun ja oppimisen rauha ei kuitenkaan jakaudu tasaisesti. Osa lapsista ja nuorista kohtaa säännöllistä syrjintää, kiusaamista tai muuta kaltoinkohtelua. Näillä kokemuksilla on heidän elämässään kauaskantoisia seuraamuksia. Hoitamattomina ne uhkaavat terveyttä, hyvinvointia ja oppimista tavoilla, jotka johtavat aikuisena syrjäytymiseen yhteiskunnan normaaleista toiminnoista. (78) (86)

Jo vauvaikäisistä kolme prosenttia kokee kaltoinkohtelua kuten hoidotta tai huolenpidotta jättämistä tai ravistelua. Nelivuotiaiden lasten vanhemmista joka kahdeksas kertoo antaneensa lapselle luunapin tai läimäyttäneensä tai tukistaneensa lasta. Lapsen kaltoinkohtelu kohdistuu yleisemmin poikiin kuin tyttöihin. Vanhemmista joka kahdeksas hyväksyy lapsen tukistamisen tai luunapin antamisen, miehet naisia yleisemmin. Lasten kaltoinkohtelun riskiä kasvattaa vanhempien alkoholin käyttö ja alttius väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Väkivallan kontrollointiin ja vähentämiseen perheissä on kehitetty ohjelmia, joiden interventioista on saatu hyviä tuloksia. (10) (78)

Vanhempien hyvinvointi ja tyytyväisyys elämään heijastuvat lapseen monin tavoin. Synnyttäneistä vanhemmista 23 prosenttia on erittäin tyytyväisiä itseensä vanhempana. Muista vanhemmista näin kokee 21 prosenttia. Vanhemmuuteensa vähintään melko tyytyväisiä olevien osuudet ovat vastaavasti 93 ja 90 prosenttia. Kolmella prosentilla synnyttäneistä vanhemmista ja seitsemällä prosentilla muista vanhemmista on poikkeava tulos vanhemman ja vauvan vuorovaikutusta tai kiintymyssuhdetta (mielikuva vauvasta) mittaavassa kysymyssarjassa. (10)

Myös nelivuotiaiden lasten vanhemmat ovat pääosin tyytyväisiä vanhemmuuteensa. Joka kahdeksas heistä kuitenkin kokee usein riittämättömyyttä. Naiset kokevat riittämättömyyttä yleisemmin kuin miehet (14 % vs. 5 %). Naiset kokevat tarvitsevansa tukea jaksamiseen (40 % vs. 17 %) ja vanhemmuuteen (33 % vs. 15 %) huomattavasti miehiä yleisemmin. (10)

Vanhempien elämäntilanne heijastuu lapsen elinympäristön laatuun. Nelivuotiaiden lasten vanhemmista seitsemän prosenttia tuntee itsensä usein yksinäiseksi. Naisilla kokemus on yleisempi kuin miehillä (8 % vs. 4 %). Yhden huoltajan perheissä yksinäisyys on muita yleisempää; joka viides (19 %) heistä on yksinäinen. Vanhempien yksinäisyyden kokemus on vahvasti yhteydessä vanhempien masennusoireiluun, psyykkiseen kuormittuneisuuteen sekä tuen tarpeeseen niin vanhemmuuteen kuin omaan jaksamiseenkin liittyen. (10)

Reilu kolmasosa nelivuotiaiden vanhemmista kertoo lasta kiusatun viimeisen vuoden aikana kotona, hoidossa tai vapaa-ajalla. Näistä vanhemmista lähes joka kymmenes on kokenut viimeisen vuoden aikana parisuhteessaan henkistä väkivaltaa ja pieni osa (1–2 %) myös fyysistä, seksuaalista tai taloudellista väkivaltaa. (10)

Kouluikäisillä lapsilla ja nuorilla suhde vanhempiin on pääosin toimiva ja avoin. Runsas 90 prosenttia kokee keskusteluyhteytensä vanhempiinsa hyväksi. Tytöistä 7–9 prosenttia ja pojista 5–7 prosenttia, kouluasteesta riippuen, ei pysty juuri koskaan keskustelemaan vanhempiensa kanssa omista asioistaan. Näillä nuorilla esiintyy huomattavasti muita nuoria enemmän päivittäistä oireilua, ylipainoa, humalahakuista juomista, yksinäisyyttä, uupumusasteista väsymystä, ahdistuneisuutta ja lintsaamista koulusta. Keskusteluvaikeudet ovat yhteydessä myös vanhempien taholta koettuun henkiseen ja fyysiseen väkivaltaan. Vaikeudet ovat huomattavasti muita yleisempiä perheissä, joissa vanhemmat ovat syntyneet ulkomailla, lapsella tai nuorella on merkittäviä kognitiivisia tai fyysisiä toimintarajoitteita tai äidin koulutustaso on matala. (10)

Joka kahdeksas 4.- ja 5.-luokkalainen, joka neljäs 8.- ja 9.-luokkalainen, runsas neljännes lukiolaisista ja joka viides ammattiin opiskeleva kokee vanhempiensa taholta henkistä väkivaltaa, kuten puhumattomuutta, haukkumista tai lyömisellä tai piiskaami-

sella uhkaamista ainakin silloin tällöin. (10) Äidin matala koulutustaso ja perheen alkoholin käyttö ovat yhteydessä kokemukseen vanhempien henkisestä väkivallasta. Vanhempien lapseen kohdistama fyysinen väkivalta on harvinaisempaa, mutta ei tavatonta. Näiden oppilaiden osuus on 4–6 prosenttia ikäkausittain vaihdellen. (10)

Kokemus vanhempien henkisestä väkivallasta on huomattavasti yleisempi nuorilla, joilla on jokin fyysinen tai kognitiivinen toimintarajoite. Yläkoulussa ja lukiossa näistä nuorista yli 40 prosenttia raportoi kokeneensa vanhempien henkistä väkivaltaa viimeisen vuoden aikana, kun osuus kaikista nuorista on neljännes. (10)

Vanhempien henkistä väkivaltaa kokeneilla nuorilla on enemmän päivittäistä oireilua, yksinäisyyttä, ahdistuneisuusoireilua, humalahakuista juomista ja uupumusasteista väsymystä koulunkäynnissä. Henkisen väkivallan kokemuksilla on yhteys myös elämänhallintaan ja elämään tyytyväisyyteen. (10)

Koulussa kiusaaminen häiritsee oppimista jo alaluokilla. Vähintään kerran viikossa kiusatuksi kokee tulevansa seitsemän prosenttia perusopetuksen 4.- ja 5.-luokkalaisista ja kuusi prosenttia 8.- ja 9.-luokkalaista. Kansainvälisesti vertaillen kiusaamisen yleisyys on suomalaisissa yläkouluissa maiden keskitasoa. Lukiolaisista prosentti ja ammattiin opiskelevista kolme prosenttia kokee säännöllistä ja toistuvaa koulukiusaamista. Pojat kokevat tulleensa kiusatuiksi yleisemmin kuin tytöt. Viimeisen kymmenen vuoden aikana kiusaaminen on vähentynyt etenkin pojilla. Ulkomaalaistaustaiset, sijoitetut tai toimintarajoitteita omaavat nuoret sekä nuoret, joiden äidillä on matala koulutustaso kokevat muita nuoria huomattavasti enemmän koulukiusaamista. (10) (15; ks. luku 1.5) (100)

Kiusaamiseen puuttuminen ja siitä puhuminen on tärkeää, mutta se ei välttämättä tilannetta ratkaise. Perusopetuksen 8. ja 9. luokilla ja lukioissa noin kolmannes nuorista kokee, että kiusaaminen on jatkunut tai pahentunut sen jälkeen, kun asiasta on kerrottu koulun aikuiselle. Kiusaaminen heikentää nuoren hyvinvointia, elämään tyytyväisyyttä ja elämänhallinnan tunnetta. Myös koulunkäynnin ongelmat, kuten koulu-uupumus ja luvattomat poissaolot ovat koulukiusattujen nuorten keskuudessa huomattavan yleisiä. Koulukiusatuksi joutuneet nuoret kokevat muita nuoria huomattavasti yleisemmin myös omien vanhempiensa kohdistaneen heihin henkistä ja fyysistä väkivaltaa. (10) (15; ks. luku 1) (38)

8.- ja 9.-luokkalaisista pojista yli kymmenes (12 %) ja tytöistä kolmannes (30 %) on viimeisen vuoden aikana kokenut seksuaalista häirintää. Sijoitetuilla nuorilla on jopa viisinkertainen riski seksuaalisen väkivallan kokemiselle verrattaessa vanhempiensa luona asuviin. Myös sateenkaarinuorten, erityisesti poikien kokema seksuaalinen väkivalta on huomattavasti yleisempää kuin muiden nuorten. (10)

Lapsen ongelmien laatu vaikuttaa vuorovaikutukseen aikuisten kanssa. Lapsen vakavat ongelmat uhkaavat myös aikuisen hyvinvointia ja koettelevat hänen jaksamistaan. Näin ollen lapsen tukemisen lisäksi on tärkeää tukea myös lapselle läheisiä ihmisiä kuten vanhempia ja opettajia. (20) Tuki on tärkeää erityisesti silloin kun nuorelta on elämä tavalla tai toisella kadoksissa. Näitäkin nuoria on ympärillämme varsin paljon. Esimerkiksi noin joka viides nuori kärsii erilaisista mielenterveysongelmista. Niistä valtaosa jää hoitamatta. Nuoruuden ongelmat ennakoivat vahvasti vastaavaa diagnoosia aikuisuudessa. Tällä on usein pitkäkestoisia vaikutuksia myöhempään hyvinvointiin, terveyteen ja opiskelu- ja työkykyyn. Nuoren mielenterveyttä ja muuta elämän turvallista perustaa järkyttäneet tekijät johtavat osaltaan siihen, että 18 prosenttia (21 % miehiä; 15 % naisia) suomalaisista 20–24-vuotiaista nuorista on työn ja koulutuksen ulkopuolella vailla mitään ammatillista tutkintoa. (21) Ammatillisen koulutuksen puuttuminen on vakava uhka elämässä selviytymiselle. (34)

Turvallinen kasvu ympäristö luodaan lasten, nuorten ja aikuisten ja toisaalta aikuisten keskinäisellä yhteistyöllä. Varhaiskasvatuksessa ja kouluikäisille myönteiset suhteet vanhempiin ja opettajiin ovat tärkeitä suojaavia ja kasvurauhaa rakentavia tekijöitä. Ne voivat suojata kehitysriskien ja muihin ihmissuhteisiin liittyvien ongelmien kielteisiltä vaikutuksilta. Myönteinen opettaja-lapsi-suhde voi myös tasoittaa lasten välisiä eroja, jotka kumpuavat erilaisista perhetaustoista. Lapselle on tärkeää, että hänellä on mahdollisuus puhua asioistaan aikuisen kanssa ja että hän tuntee tulleensa kuulluksi. (21) (100)

Lapsen ja nuoren hyvinvointia ja kasvu ympäristön turvallisuutta edistetään tuomalla systemaattinen lapsivaikutusten arviointi ja lapsibudjetoinnin näkökulma osaksi kaikkia poliittisia päätöksiä ja palveluita. Näin voidaan parantaa lasten ja perheiden palveluiden ennakoitavuutta, vahvistaa ylisektorista toimintakulttuuria sekä tunnistaa aukkoja palvelujärjestelmässä ja ammatillisessa osaamisessa. On myös voitava varmistaa lapsen ja nuoren oikeus tulla kuulluksi ja vaikuttaa heitä koskevien päätösten valmisteluun ja toimeenpanoon. Keskustelua lapsi- ja perheystävällisestä työ kulttuurista tulee jäsentää nykyistä kriittisemmäksi ja eriytyneemmäksi. Erityisesti 24/7 toimivien organisaatioiden tulisi luoda strategia kuormitustekijöiden huomioimiseksi ja niihin puuttumiseksi. (58)

Lapsivaikutusten arvioinnin avulla tulee myös tukea niiden perheiden kasvu ympäristöjä, joiden kosketus palveluihin on ohut, mutta jotka palveluista eniten hyötyisivät. Tarvitaan myös toimintakulttuurien, arjen käytäntöjen ja toimintatapojen kriittistä arviointia lasten kokemusten näkökulmasta. Tärkeää on myös näin saattaa julkiset ja yksityiset palvelujen tarjoajat tasavertaiseen asemaan esimerkiksi valvonnan ja vaadittavien laatu kriteerien suhteen. (58) (49)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Kehitetään sosiaalihuoltolain mukaista kotipalvelua ja perhetyötä ja nivotaan ne vahvemmin muihin palveluihin, kuten perhekeskus, opiskeluhuolto ja aikuisille suunnatut palvelut. Kytetään kotipalvelu ja perhevalmennus mukaan perhevalmennukseen ja kotikäynteihin. Periaatteena on, että yhden perheen perhetyö jalkautuu perheen tarpeiden mukaisesti. (10)

Perustetaan Lastensuojeluakatemia, jonka tehtävänä on lastensuojelua koskevan tiedon kerääminen, tilastointi, analysointi, raportointi ja käytäntöihin implementointi. (33)

Parental Box on jokaiselle vanhemmalle annettava tutkimusperustainen, helppotajuinen ja mukaansatempaava ensipaketti vanhemmuudesta. Saatujen kokemusten myötä on syntynyt myös ajatuksia vanhempainkoulusta ja vanhemmuuden ”ajokortista” kouluikäisille. Kyse olisi kaikille oppilaille annettavasta opista siitä, mitä lapsesta huolehtiminen tarkoittaa. Ylisuorittamisen ja toisaalta laiminlyöntien sijaan tarvitaan tietoa siitä, mitä on riittävän hyvää vanhemmuutta. (37)

3.2 Kun vanhempien voimat eivät enää riitä turvaamaan lapsen kasvurauhaa

Vanhempien ero saattaa olla vakava hyvinvoinnin riskitekijä, ja myös uhka lapsen turvallisuudelle. Jos perheessä on ollut väkivaltaa yhteiselon aikana, uhka sen jatkumiselle tai jopa raaistumiselle on huomattavan suuri. Lapsen arkea varjostaa tällöin alinomainen pelko, turvattomuus, fyysinen väkivalta, jopa äitiin tai lapseen itseensä kohdistuvat tappouhkaukset. Lapset omaksuvat näissä tilanteissa erilaisia toimija-asemia, rakentavat turvallisuuttaan ja pyrkivät selviytymään eron jälkeisen väkivallan tilanteissa. Tämä vaikeuttaa avun ja tuen tarpeiden tunnistamista. Eroihin liittyvissä kompleksissa ongelmavyyhdeissä lasten hyvinvoinnin turvaaminen ja edistäminen jää usein vanhempien oikeuksien selvittelyn varjoon. (31)

Vaikeat huoltoriidat lävistävät koko lapsiperheiden palvelujärjestelmää. Tällöin lapsia ja perheitä usein pallotellaan yksiköstä toiseen, eivätkä yksittäiset interventiot tuota toivottua tulosta. Riittäisiin eroihin liittyvät olosuhdeselvitysten laatimisen tavat ovat kirjavia ja aikaa vieviä. Niiden toimivuus, tutkimusperustaisuus ja tasalaatuisuus vaihtelevat eri osissa maata. (73)

Lapsen ja nuoren tilanteiden, tarpeiden ja odotusten tunnistamista ja tukitarpeen määrittelyä vaikeuttaa hajanainen tietoperusta. Tämä koskee erityisesti niitä lapsia ja nuoria, joiden ongelmat ovat moniulotteisia ja pitkäkestoisia, eikä niihin kyetä tuomaan riittävää apua koulun tarjoamien tukipalveluiden avulla. Tieto lastensuojelun tarpeesta, asiakkaiden taustoista, asiakaspoluista ja käytännöistä on lapsen kohdalla usein hajanaista ja riittämätöntä. Erilaisten käytäntöjen todellista vaikuttavuutta ei tunneta. (32) Lastensuojelun kentällä vallitsee vakava tiedon vaje ja tiedon koordinaation puute. (33)

Lapsen tai nuoren sijoittaminen perheen ulkopuolelle on äärimmäinen keino taata turvallinen kasvuympäristö. Nämä nuoret tarvitsevat tukea koulunkäyntiin sekä tukihenkilöitä ja -perheitä. Usein he toivovat vankempaa puuttumista vanhempiensa ongelmiin. Eheän arjen turvaaminen näille nuorille ei suju ongelmitta. Lasten ja nuorten kokemusten mukaan heidän asioistaan vastaavilla sosiaalityöntekijöillä ei ole riittävästi aikaa tavata nuoria. Sijaishuolto paikkoja ei valvota riittävästi. (33)

Lastensuojelun kulttuuri on sulkeutunut, mikä ilmenee laiminlyönteinä, lasten ja nuorten osallisuuden puutteina ja tästä aiheutuvina sopeutumisvaikeuksina. Avoimuutta järjestelmään toivotaan kaikilla tasoilla lisää, minkä uskotaan hälvennettävän myös lastensuojeluun liittyviä ennakkoluuloja. Järjestelmän tekemäksi väkivallaksi lapset ja nuoret nimeävät muun muassa tilanteet, joissa heille annettiin katteettomia lupauksia esimerkiksi sijoituksen kestosta tai joissa heidän tulevaisuuttaan ei suunniteltu ollenkaan. Kodin ulkopuolelle sijoitetut nuoret toivovat sijaispaikkojen olevan kodinomaisia ja joustavan yksilöllisiin tarpeisiin ja toiveisiin. Kyse ei ole suurista asioista – itse valitut kalusteet ja julisteet seinillä riittäisivät tuomaan tunteen omasta turvallisesta paikasta. (33)

Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ja nuoret toivovat aikuisilta ennen kaikkea aikaa, osaamista ja motivaatiota kohdata heidät. Hyvää tukihenkilöä luonnehditaan empaattiseksi, rehelliseksi, omistautuneeksi ja työstään nauttivaksi. Näin syntyvä luottamus korjaa aiemman elämän runsaita turvattomuuden, kohtaamattomuuden ja epäluottamuksen kokemuksia. (33)

Lastensuojelussa avoimuuden ja osallisuuden lisääminen nähdään välttämättömäksi, jotta palvelut kohtaisivat paremmin lasten todellisuuden. Lasta koskevan tiedon käsittelyä ja arviointia muokkaavat yksipuolisesti ammattilaisten tulkintakehykset, jotka saattavat estää aitoa kuuntelemista ja tiedon ymmärtämistä lapsen näkökulmasta. Oman haasteensa muodostaa lasten tuottaman tiedon vihjeluonne. Lapset vaikenevat usein perheiden sisäisistä asioista suojellakseen perhettään tai epäillessään kyselevän aikuisen luotettavuutta. (33) (88)

Vaikeissa tilanteissa lapsen maailma onnistutaan tavoittamaan silloin, kun työ perustuu yhteisymmärrykseen. Tilanteet, joissa vanhemmat vastustavat lastensuojelun työskentelyä, uhkaavat jättää lapsen vaille tarvitsemaansa tukea. Lastensuojelun tulee panostaa lapsen edusta huolehtiviin työmuotoihin erityisesti näissä tilanteissa. (33)

Perhelähtöisillä hoito- ja kuntoutusmuodoilla on osoitettu voitavan saavuttaa vahva sosiaalinen validiteetti. Perhekuntoutuksella onnistutaan vähentämään lasten tunteiden säätelyn vaikeuksia ja käytöspulmia sekä huoltajien kokemaa vanhemmuuden stressiä. Tulokset kuitenkin osoittavat myös sen, että jatkossa on tärkeää etsiä keinoja, joiden avulla neuropsykiatrisesti oireilevien lasten sosiaalista toimintakykyä voidaan vahvistaa laaja-alaisesti ja samaan aikaan eri kasvuympäristöissä, mukaan lukien koulu. (88)

Esimerkkinä tutkimukseen pohjautuvasta uusien toimintamallien kehittämisestä mainitaan SOS-Lapsikylän SOS-kumppanuus. SOS-kumppanuudessa lapsi ja perhe ovat palveluiden järjestämisen keskiössä. Käytännössä tämä tarkoittaa henkilöitä, jotka toimivat linkkeinä perheiden ja palvelujärjestelmän välillä. Nimetty työntekijä -mallissa jokaisella lapsiperheellä on oma työntekijä, jonka puoleen voi kääntyä asiassa kuin asiassa. Toinen tutkimuksin vahvasti tuettu malli on Perhekumppani, jossa paljon palveluita tarvitseva perhe saa rinnallakulkijan ratkomaan tuen tarvetta ja selvittämään ongelmatilanteita. Perhekumppanin keskeinen tehtävä on tukea perheenjäsenten toimijuuden vahvistumista, ja näin viime kädessä tehdä itsensä tarpeettomaksi. (81)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Erityistä huomiota tulee kiinnittää haavoittuvassa asemassa oleviin lapsiin silloin, kun vanhempien oikeudet ja velvollisuudet ovat ristiriidassa lapsen edun ja oikeuksien kanssa. Lapsen toimijuuden ja subjektiivisuuden tunnistaminen on tällöin tärkeää ja hänelle tulee luoda aktiivinen tila juridisissa prosesseissa, ammatillisissa käytännöissä ja asiakkuusprosesseissa. Tarvitaan myös muita kuin puheeseen perustuvia toimintamuotoja. Tämä korostuu tilanteissa, joissa kieli- ja kulttuuritaustat ovat erilaiset. Esimerkiksi taidemenetelmät voivat toimia kohtaamisten tukena sosiaalityössä. (31)

Riitaisiin huoltajasuhteisiin liittyvien olosuhdeselvitysten ohjeistus tulee uudistaa. (73)

Lasten ja nuorten kokeman väkivallan ja perheväkivallan ehkäisy ja siihen puuttuminen on saatava osaksi kaikkia palveluja. (10)

3.3 Lasten ja nuorten terveyden turvaaminen

Tässä luvussa tarkastellaan lähinnä pienten lasten terveyden turvaamista. Kouluikäisten terveydenhuoltoa koskevan tutkimustiedon tarkastelu sisältyy lukuun 2.

Neuvola on lapselle keskeinen häiriöttömän elämänpolun turvaaja. Suomalaiset perheet ovat tyytyväisiä neuvolapalveluihin. Ne koetaan helposti saavutettaviksi ja leimaamattomiksi. Luottamuksellinen vuorovaikutus saa kiitosta. Laajat terveystarkastukset koetaan hyödyllisiksi. Ne tukevat osallisuutta ja vahvistavat vanhemmuuden voimavaroja. (9)

Neuvolapalvelut tavoittavat lähes kaikki raskaana olevat (99,3 %) ja alle kouluikäisten kasvattajat (99,5 %). Lähes kaikki terveyskeskukset järjestävät neuvoloiden laajat terveystarkastukset säädösten edellyttämällä tavalla. Tarkastukset tuovat esille perheiden ongelmia, jotka muuten jäävät piiloon. Muissa terveystarkastuksissa on hieman enemmän puutteita. (9)

Terveyskeskuksista 90 prosenttia pystyy aina järjestämään tarvittavia lisäkäyntejä neuvolaan. Palveluja käyttämättömien perheiden tuen tarve selvitetään lähes aina. Puolella neuvoloista on yhteinen toimintamalli kiusaamisen ja neurologisen kehityksen ongelmiin, yli puolella parisuhteen ongelmiin, kuritusväkivaltaan ja vanhemman mielenterveysongelmiin. Perhevalmennusta ensimmäistä lastaan odottaville järjestää 88 prosenttia ja vanhempainryhmiä synnytyksen jälkeen 57 prosenttia terveyskeskuksista. Isäryhmiä järjestää joka kymmenes. Kotikäyntejä ensimmäisen lapsen saaneille järjestää säädösten mukaisesti 90 prosenttia. (9)

Lähes kaikki vanhemmat (95 %) ovat sitä mieltä, että raskautta oli neuvolassa seurattu asiantuntevasti ja osaavasti. Vastaavasti lapsen terveyttä, kasvua ja kehitystä seurataan vanhempien mielestä lastenneuvolassa asiantuntevasti ja osaavasti (96 %). Yhdeksän kymmenestä kokee, että neuvolakäynneillä puhutaan vanhemmalle tärkeistä asioista ja kuunnellaan riittävästi, mitä vanhemmalla on sanottavana. Vastaavasti 4-vuotiaiden lasten vanhemmista lähes kaikki (98 %) ovat sitä mieltä, että lapsen terveyttä, kasvua ja kehitystä seurataan lastenneuvolassa asiantuntevasti ja osaavasti. (10)

Henkilöstön määrän suosituksia ei kaikilta osin kyetä toteuttamaan. Terveyskeskuksista 52 prosenttia täyttää terveydenhoitajien ja 48 prosenttia lääkäreiden osalta suosituksen tarvittavasta henkilöstömäärästä suhteessa raskaana oleviin. Lastenneuvoloissa tilanne on lähes sama. Keskiseksi huoleksi henkilöstö nimeää henkilöstöresurs-

sien riittämättömyyden suhteessa tarpeisiin. Erityisesti lääkärin puute ja suuri vaihtuvuus koetaan ongelmallisina. Lasten ja perheiden ongelmat ovat entistä monimutkaisempia ja laaja-alaisempia ja siksi hankalampia hoitaa. Varsinkin maahanmuuttajien erityiskysymykset haastavat neuvoloiden asiantuntemusta. (9)

Neuvoloiden toimivuudessa on kuitenkin alueellisia eroja. Osa terveyskeskuksista on tehnyt omavaltaisia ratkaisuja kohdentamalla terveystarkastukset vain osalle ikäluokista. Perheet ja lapset eivät siten ole yhdenvertaisessa asemassa ehkäisevien palvelujen suhteen. (9)

Toimivan neuvolaverkoston merkitystä korostaa se, että lapsuuden tapahtumilla on yhteys terveyteen ja elämäntyytyväisyyteen myöhemmin elämässä. Päihteisiin ja mielenterveyteen liittyvät ongelmat ovat usein ylisukupolvisia. Aikuisilla niihin liittyy tyypillisesti vakavia traumakokemuksia ja turvattomuutta omasta lapsuudesta. Tämä heikentää kykyä säädellä tunteita sekä ymmärtää omaa ja lapsen käyttäytymistä. Näihin ongelmiin on kuitenkin onnistuttu kehittämään toimivia tukimuotoja. Kiintymyssuhteita, mentalisaatiota ja tunteiden säätelyä tukevat hoidot auttavat vanhempia vastaamaan lapsen tarpeisiin. Videotyöskentely on todettu erityisen tehokkaaksi, samoin ryhmämuotoiset interventiot. Vertaistuki vähentää päihde- ja mielenterveysongelmille tyypillistä eristäytyneisyyttä, häpeää ja syyllisyyttä. Myös koko perhettä tukevat interventiot ovat olleet tuloksekkaita. Uutena päihde- ja mielenterveysongelmien varhaisten puuttumisen kehittämiskohteena ovat internet-pohjaiset interventiot. Niillä on todettu voittavan vähentää myös synnytyksen jälkeistä masennusta. Kehittely on vasta alullaan, mutta uudet mallit tarjoavat kustannustehokkaita hoitoja lievemmin oireileville. (7) (9) (52)

Lapsuudessaan kuormittavia tapahtumia kokeneet ovat aikuisina muita useammin alemmin koulutettuja, eronneita tai elämänsä tyytymättömiä. Heillä on myös muita enemmän emotionaalisia ja taloudellisia ongelmia. Lapsuudessa koettu vanhempien avioero, mielenterveysongelmat ja toimeentulotuen varassa eläminen ovat yhteydessä mielenterveyssyistä myönnettyyn työkyvyttömyyseläkkeeseen ennen 25 vuoden ikää. Erityisesti äidin eläke mielenterveysdiagnoosin perusteella ja molempien vanhempien mielenterveyspalveluiden käyttö kohottavat varhaista eläköitymisriskiä. Työillä riski on 1,4-kertainen poikiin verrattuna. (88)

Ongelmien kasautuminen perheessä ilmenee tyypillisesti vanhempien uupumisena. Vanhemman uupumus näkyy kielteisten kasvatustekijöiden lisääntymisenä. Lapsi puolestaan reagoi näihin vastaavalla tavalla ei-toivotulla käyttäytymisellä. Vanhemmuuden uupumus voi ilmetä yhtä aikaa positiivisten tunteiden kanssa: vanhempi voi syvästi rakastaa lapsiaan ja olla heistä kiitollinen, mutta samanaikaisesti kokea riittämättömyyttä ja voimattomuutta vanhemman roolissa. Toisin kuin työuupumuksessa, van-

hempä ei voi sanoutua irti vanhemman roolistaan. Seurauksena voi olla emotionaalinen etäännyminen lapsesta ja perhe-elämästä. Vanhemmuuden uupumus on yhteydessä paitsi lapsi-vanhempi vuorovaikutukseen myös kärjistyessään lasten hoidon vakaviin laiminlyönteihin ja pahoinpitelyyn. (60)

Vanhempien yksinäisyys on yhteydessä masennusoireiluun ja psyykkiseen kuormittuneisuuteen. Yksinäisyyden kokemus on yleisempää äideillä, erityisesti yhden vanhemman perheissä. Masennusoireilevien ja psyykkisesti kuormittuneiden vanhempien lapsilla esiintyy enemmän epäsosiaalista käyttäytymistä, mikä puolestaan altistaa lapsia yksinäisyydelle, kiusatuksi tulemiselle sekä henkiseen ja fyysiselle väkivallalle. Ilmiö muodostuu yhä useammin ylisukupolviseksi. (86)

Vaikka lasten ja nuorten terveyttä turvaavat palvelut toimivat pääosin asianmukaisesti, tämä ei kaikkien lasten ja nuorten osalta ole todellisuutta. Intersukupuolisten lasten kehoja pyritään edelleen muokkaamaan heidän sopeuttamiseksi sukupuolinormatiiviseen järjestelmään ja toisaalta useimmat trans- ja muunsukupuoliset nuoret eivät saa tarvitsemiaan hoitoja ja tukea. Juridisen sukupuolen muuttaminen on sidottu lääketieteelliseen prosessiin, joka hankaloittaa lasten ja nuorten mahdollisuuksia elää omaksi kokemansa sukupuolen mukaisesti kasvatusinstituutioissa. (25)

Tyttöjen ympärileikkaus koskee vain pientä osaa Suomessa asuvia tyttöjä, mutta heidän osaltaan kyse on vakavasta hyvinvoinnin uhasta. Tämä perinne aiheuttaa työille terveyshaittoja, psyykkisiä traumoja ja sosiaalisia haittoja. Somalitaustaisista naisista noin 70–80 prosenttia ja kurditaustaisista noin 30 prosenttia oli ympärileikattu. Tyttöjen ympärileikkauksen ehkäisyssä tehokkaimmiksi keinoiksi on todettu ammattilaisten kouluttaminen ja perinnettä harjoittavien ryhmien parissa tehtävä tiedottaminen toimien haitoista ja sen laittomuudesta Suomessa. (10)

Merkittävä osa lapsista ja nuorista suorittaa ainakin osan oppivelvollisuuttaan poikkeusjärjestelyin muualla kuin lähialueen koulussa. Sairaalaopetukseen osallistuu vuosittain noin 3000 lasta ja nuorta. Oppilaat tulevat valtaosin lasten- tai nuorisopsykiatriasta. Oppilaista yli puolet käy sairaalakoulua nk. avo-oppilaina, eli kotoaan tai sijoituspaikasta. Oppilaista 43 prosenttia käy sairaalaopetuksessa osastolta. Sairaalaopetuksen viime vuosien trendi on, että osastohoidossa olevien lasten ja nuorten osuus vähenee ja toisaalta osastojaksojen pituudet lyhenevät. Samaan aikaan lasten- ja nuorisopsykiatrian läheteiden määrä kasvaa ja yhä nuoremmat oireilevat moninaisesti. Psyykkisesti oireilevat lapset ja nuoret käyvät siis aiempaa useammin lähikouluun, mikä kuormittaa moninaisesti niin opetusta kuin oppilashuoltoa ja erityisen tuen järjestelyitä. (48)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Lasten, nuorten ja perheiden osallisuus hoidon suunnitteluun ja toteutukseen on vahvistunut, mutta vaikutusmahdollisuuksia on edelleen kehitettävä. Tavoitteet ja toimenpiteet osallisuuden ja vaikutusmahdollisuuksien edistämiseksi tulee kirjata lasten ja nuorten hyvinvointisuunnitelmiin sekä muihin lapsia, nuoria ja perheitä koskeviin asiakirjoihin. (10)

Konsultatiivisen ja osaamiskeskusperusteisen sairaalaopetustoiminnan edelleen vahvistaminen ja ylläpitäminen: sairaalaopetuksessa on valtavasti osaamista psyykkisesti oireilevien koululaisten kohtaamiseen. Tätä olisi järkevää yhä enemmän hyödyntää sairaanhoitopiirien kunnissa. Sairaalaopetus tarjoaa jatkossakin erinomaisen tutkimuslaboratorion kansalliseen vaativan erityisen tuen kehittämiseen. (48)

3.4 Taloudellinen turva

Äärimmäiset olosuhteet, kuten lapsiköyhyys vaikuttavat haitallisesti lapseen sekä välillisesti vanhempien jaksamisen kautta että suoraan esimerkiksi harrastusmahdollisuuksien puuttumisena. Köyhyys tuottaa myös syrjintää kaveripiirissä. Toimeentulo-ongelmat kuormittavat vanhempien parisuhdetta ja heikentävät vanhemmuuden laatua. Köyhissä perheissä vanhemmat kärsivät yleisemmin toistuvasta masennuksesta, ahdistuneisuudesta tai uupumuksesta ja menettävät muita useammin malttinsa lasten kanssa. Perheen talous heijastuu myös lasten terveystottumuksiin, koulunkäyntiin, yksinäisyyteen ja kiusatuksi tulemiseen sekä ahdistuneisuuteen. Perheen köyhyys tuo lapselle suuremman riskin syrjäytyä myöhemmin koulutuksesta ja työmarkkinoilta sekä kokea toimeentulo-ongelmia, mielenterveyden häiriöitä ja teiniraskauksia. Siksi ongelmien varhainen torjunta on myös taloudellisesti perusteltua. (34) (86)

Lapsiköyhyysaste aleni Suomessa 1960-luvulta aina vuoteen 1994, jolloin se oli vain 4,5 prosenttia. Vuodesta 1995 alkaen se alkoi nousta kolminkertaistuen vuoteen 2007. Osuus oli 12,7 prosenttia vuonna 2016, jolloin köyhissä perheissä eli 135 000 lasta. Yksinhuoltajaperheiden köyhyysaste nousi jyrkästi 1990-luvulta aina vuoteen 2007, jolloin lähes joka kolmas yksinhuoltajatalous oli köyhä. Vuonna 2016 osuus oli 32 prosenttia. Kahden huoltajan lapsiperheissä köyhyysaste oli vuonna 2016 kahdeksan prosenttia. Kahden huoltajan perheistä köyhyysaste on korkein niissä tilanteissa, joissa nuorin lapsi on alle kouluikäinen. Näissä perheissä myös köyhyysasteen kasvu on viime vuosina ollut jyrkintä. Köyhyyden lisääntyminen on 2010-luvulla siis kohdistunut erityisesti pikkulapsiperheisiin. Perheen köyhyys pikkulapsivaiheessa tuo lapselle suurimman riskin syrjäytyä aikuisiässä. (39) (19) (17)

Yhden vanhemman perheissä, joissa vanhempi oli työtön, köyhyysaste oli vuoteen 2011 mennessä kasvanut 50 prosenttiin ja yhden vanhemman perheissä, joissa vanhempi oli työvoiman ulkopuolella, köyhyysaste oli noin 70 prosenttia. (17)

Lapsiköyhyys on toki yhteydessä vanhempien työllisyystilanteeseen ja alhaisiin perusturvaetuuksiin, jos vanhemmilta puuttuu ansiosidonnaisiin etuuksiin oikeuttavaa työhistoriaa. Mutta kansainväliset vertailut osoittavat myös sen, että yhden ansaitsijan perhemallia edustavissa maissa köyhyysriskit ovat suuremmat kuin kahden ansaitsijan mallia edustavissa maissa. Lisäksi muutokset perherakenteissa haastavat perhepolitiikkaa ja tuovat mukanaan yllättäviäkin vaikutuksia. (105) (88)

Lapsiperheiden tulonsiirtojen reaaliarvo on heikentynyt 1990-luvulta lähtien. Lapsille ja perheille suunnattujen menojen osuus sosiaalimenoista alentui kahdella prosenttiyksiköllä 1995–2006 noin 11 prosenttiin, ja laski edelleen vuoteen 2016, jolloin se oli 9,6 prosenttia. Lapsiperheiden toimeentuloon on vaikuttettu myös useiden verojen ja maksujen korotuksilla. (39)

Perheiden omat arviot taloudestaan vastaavat pitkälti karujen tilastolukujen antamaa kuvaa. Nelivuotiaiden lasten vanhemmista kaksi viidestä kokee perheen taloudellisen tilanteen korkeintaan kohtalaiseksi ja joka kymmenes on viimeisen vuoden aikana pelännyt ruuan loppuvan. Yhden huoltajan perheissä kolme viidestä vanhemmasta kokee taloudellisen tilanteen korkeintaan kohtalaiseksi ja useampi kuin joka viides on pelännyt ruuasta tulevan pulaa. Perus- tai keskiasteen koulutuksen omaavista vanhemmista puolet kokee taloudellisen tilanteen korkeintaan kohtalaiseksi ja joka seitsemäs on pelännyt ruuan loppuvan. Perheen heikko taloudellinen tilanne heijastuu kielteisesti lasten terveystottumuksiin, oireiluun sekä kokemukseen omasta terveydentilastaan. Muun muassa koulu-uupumus, yksinäisyys, kiusatuksi tuleminen ja ahdistuneisuus ovat tällöin keskimääräistä yleisempiä. (10)

Lapsiperheiden köyhyyden taustalla on tyypillisesti huoltajan niukka koulutus, työelämän muutos ja näihin kytkeytyvä työttömyys. Myös maahanmuuttajatausta kasvattaa riskiä taloudellisiin ongelmiin. Työllistyminen ei kuitenkaan ole yksinomainen selittäjä: köyhistä lapsiperheistä useammassa kuin kahdessa viidestä (42 %) huoltaja oli töissä vuonna 2016. Taustalla on myös tuloerojen kasvu. Alimpaan tuloviidennekseen kuuluvien lapsiperheiden tulojen kasvu on ollut vähäistä 1990-luvulta lähtien. Pienituloisimman tuloviidenneksen perheiden tulojen kasvu oli vähäistä myös 2010-luvulla, mikä selittää lapsiperheköyhyyden kääntymisen uudelleen kasvuun, vaikka lapsiperheiden keskimääräiset reaalitytulot pysyivät suunnilleen samoina 2012–2016. (39) (86)

Köyhät yksinhuoltajat ovat usein nuoria, heillä ei välttämättä ole vielä siteitä työelämään ja heidän lapsensa ovat pieniä ja siksi jatkuvan hoidon tarpeessa. Pienituloiset

pariskunnat eroavat muita useammin, jolloin köyhyyteen johtavat taloudelliset ongelmat ovat siten voineet alkaa jo avioliiton aikana. (88)

Erotilanteet, yksinhuoltajuus ja omaishoitajuus ovat merkittävä riski perheen taloudelle. Lähes puolet yksinhuoltajaäideistä sai vuonna 2010 Kelan maksamaa elatustukea ja heistä lähes 60 prosenttia sai tukea sen vuoksi, että elatusvelvollinen oli jättänyt elatusavun maksamatta. Omaa lastaan omaishoidon tuella hoitavat vanhemmista kaksi kolmasosaa joutuu tinkimään kulutuksestaan ja lähes joka kymmenes ei tule omilla tuloillaan toimeen. (88)

Huoltajan vähäinen koulutus on Suomessa yksi keskeisiä lapsiperheköyhyyttä ylläpitäviä mekanismeja. Sivun jääminen ammatillisesta koulutuksesta keski- tai korkeasteella lisää todennäköisyyttä päätyä köyhän lapsiperheen huoltajaksi, ja köyhässä lapsiperheessä kasvaminen lisää todennäköisyyttä päätyä heikosti koulutetuksi. Toimeentulo-ongelmat kuormittavat näin sekä lapsia että vanhempia, ja samalla lisäävät riskiä lasten ja nuorten joutua ongelmiin tulevaisuudessa. (39) (34)

Lasten peruspalvelujen oheneminen ja niiden alueellinen eriarvoistuminen 1990-luvulta lähtien on keskeisiä syitä lasten ja nuorten syrjäytymiseen ja eriarvoistumiseen. Tämä näkyy kasvatus- ja perheneuvoloiden, lastensuojelun ja psykiatrisen hoidon asiakasmäärien kasvuna. Säästöt peruspalveluissa ovat kasvattaneet korjaavien palvelujen tarvetta. Myös eriarvoisuus palvelujen saatavuudessa ja laadussa on lisääntynyt. (39)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Periytyvän köyhyyden katkaisemisessa tärkeää on se, että kaikki nuoret saavat vähintään toisen asteen ammatillisen koulutuksen. Tätä edistää varhaiskasvatukseen osallistuminen, minkä vuoksi se tulee varmistaa kaikille (34)

Yhdenvertaisuus avun ja tuen saannissa tulee varmistaa sekä edelleen tulee madallata kynnystä avun ja tuen hakemiselle. Erityistä huomiota tulisi kiinnittää niihin lapsiin ja nuoriin, joilla esiintyy samaan aikaan useita hyvinvoinnin haasteita. (10)

Oppisopimuskoulutusta, etsivää nuorisotyötä ja muuta rinnalla kulkevaa tukea sekä yhden luukun neuvontaa nuorille tulee vahvistaa pysyvinä toimintamuotoina. (39)

3.5 Yhdessä toimiminen luo turvaa lapsen elämään

Perheen luoma sosiaalinen turvallisuus ja lapsen elämän eheys vaihtelevat suuresti vanhempien elämäntilanteen mukaan. Muun muassa vanhempien koulutus, johon kiinnostuu myös työ ja toimeentulo, on vahvasti yhteydessä lapsen ja nuoren sosiaalisen kasvuympäristön laatuun.

Yksinhuoltajuus on viime vuosina lisääntynyt vähäisen koulutuksen saaneilla naisilla. Korkeasti koulutetuilla naisilla vastaavaa ei ole tapahtunut. Vähän koulutettujen äitien lapset syntyvät kaksi kertaa todennäköisemmin avioliittoon ja neljä kertaa todennäköisemmin äidille, joka ei ollut avo- tai avioliitossa, korkeasti koulutettuihin verrattuna. Kaikista lapsista 41 prosenttia kokee vanhempien liiton purkautumisen 15. ikävuoteen mennessä. Avioliitossa syntyneistä lapsista eron kokee joka kolmas ja avioliitossa syntyneistä yli puolet. Vähän koulutettujen äitien lapset kokevat eron muita todennäköisemmin ja varhemmin elämässään. Heistä 43 prosenttia kokee vanhempien liiton purkautumisen jo ennen kouluikää ja 15 vuoden ikään mennessä jo kaksi kolmesta. Korkeasti koulutettujen äitien lapsista vastaavan kokee ennen kouluikää 12 prosenttia ja 15. ikävuoteen mennessä selvästi alle kolmanneksen. Vähän koulutettujen äitien lapset asuvat keskimäärin vain puolet lapsuudestaan (ennen 16. ikävuotta) molempien vanhempiensa kanssa. Korkeasti koulutettujen äitien lapsista neljä viidesosaa elää lapsuutensa molempien vanhempiensa kanssa. (17)

Työmarkkinoiden kehitys vaikuttaa hyvin eri tavalla erilaisissa perheissä elävien lasten kasvuympäristöön. Puolisottomien äitien työllisyysaste on heikentynyt voimakkaasti. 1990-luvun alun laman aikana puolisottomien äitien työllisyysaste putosi selvästi puolisoäitien työllisyyttä alemmas, eikä se ole kohonnut takaisin aiemmalle tasolle. (17)

Koulu on tärkeä ympäristö lapselle rakentaa kestäviä suhteita toisiin lapsiin ja aikuisiin. Sosiaalisten valmiuksien vahvistaminen on myös yksi koulun keskeisistä tehtävistä. Kaikille oppilaille koulu ei kuitenkaan muodosta sosiaalisesti eheää kasvun ympäristöä. Monet lapset ja nuoret kokevat koulussa irrallisuutta yhteisöstään. Perusopetuksen 4.- ja 5.-luokkalaisista 65 prosenttia kokee olevansa tärkeä osa luokkayhteisöä. Yläkoulussa osuus on suunnilleen sama. Kansainvälisesti tarkastellen suomalaisten yläkoululaisten kiinnittyminen kouluyhteisöönsä on maiden keskitasoa. Vahva yhteenkuuluvuus ennakoii huomattavasti keskimääräistä korkeampaa tyytyväisyyttä elämään. Heikko yhteenkuuluvuus on puolestaan yhteydessä runsaaseen kiusaamiseen ja yksinäisyyden kokemuksiin. Huolestuttavaa on, että koulussa itsensä ulko-

puoliseksi kokevien osuus on lähes kaksinkertaistunut yläkoululaisilla 2000-luvun aikana. (ks. myös luku 2.5) Erityisesti tyttöjen luokkayhteisöön kiinnittymisen yleisyys laskee voimakkaasti yläluokilla. (10) (100)

Ammatillisissa oppilaitoksissa omaan opiskeluryhmään kiinnitytään enemmän (69 %) kuin lukioissa (57 %). Erot poikien ja tyttöjen luokkayhteisöön kiinnittymisessä säilyvät suurina myös toiselle asteelle siirryttäessä: pojat kokevat olevansa osa luokkayhteisöä huomattavasti useammin kuin tytöt. Nuorista, jotka kokevat olevansa tärkeä osa koulun luokkayhteisöä kahdeksan kymmenestä on tyytyväisiä elämäänsä. (10)

Lapsen ja nuoren maahanmuuttajatausta muodostaa vaativan haasteen kestäväälle verkottumiselle yhteisöön. Rasismin ja rodullistamisen merkitykset ovat lapsille erilaiset verrattuna nuoriin ja aikuisväestöön. Lasten asema on näiden suhteen aikuisia heikompi muun muassa siksi, että julkisessa keskustelussa rasismiksi määritellään usein vain rasisiksi rikoksiksi luokiteltavat asiat. Tämä sulkee tarkastelusta lasten keskinäisen rasismin. Myös työelämässä tapahtuva syrjintä jää helposti varjoon näiden lasten elämästä keskusteltaessa. Työelämän syrjintä koskettaa lapsia vain välillisesti, mutta sen vaikutukset heidän elämänsä laatuun voivat olla mittavat. Rasismilla, ja rodullistetuilla sosiaalisilla suhteilla ylipäättään, on siten iso merkitys yhä useampien suomalaisten lasten identiteetille ja hyvinvoinnille (35)

Paperittomina maahan tulleet lapset muodostavat pienen mutta erityisen haavoittuvan joukon nuoria, joiden hyvinvointi on monin tavoin uhattuna. Eurooppaan saapui vuonna 2015 yhteensä 95 000 alaikäistä yksin tullutta turvapaikanhakijaa, joista Suomeen päätyi hieman yli 3 000. Vuonna 2018 syyskuun loppuun mennessä Suomeen oli saapunut 68 yksin tullutta alaikäistä turvapaikanhakijaa. Perheen yhdistäminen on nykyisin Suomessa lähes mahdotonta yksin tulleille nuorille. Perheen puuttuessa nämä lapset ja nuoret ovat pakotettuja elämään Suomessa institutionaalisen hoivan piirissä täysi-ikäisyyteen asti. He kärsivät usein yksinäisyydestä ja ovat huolissaan perheensä kohtalosta entisessä kotimaassaan. Näiden nuorten asuminen Suomessa on järjestetty pääsääntöisesti ryhmäkoti- ja perheryhmäkoti -mallin mukaisesti. Pitkään jatkuva asuminen eristyksissä muusta yhteiskunnasta vaikeuttaa sosiaalisten verkostojen muodostumista toisiin lapsiin ja nuoriin. Yksin maahan tulleiden lasten kohdallaan lasten perusoikeudet eivät toteudu. (18) (76) (78)

Lasten ja nuorten normaalin sosiaalisen verkoston kutoutumisen kannalta riskiryhmän muodostavat kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset. Monet yhteiskuntaan sosiaalistumista vaikeuttavat tekijät kumuloituvat heidän elämänpoluillaan. Koulukoti on lastensuojelun piirissä olevien viimesijainen kasvuympäristö. Yleisimpiä koulukotisijoituksen syitä ovat vakavat kouluvaikeudet, päihteiden käyttö ja rikollisuus. Jopa noin 90 prosentilla koulukotiin sijoitetuista nuorista arvioidaan olevan merkittäviä psykiatrisia oireita, kuten käytöshäiriö (76 %), oppimisvaikeus (57 %), mielialahäiriö (50 %), päihdehäiriö

(40 %) tai itsetuhoista käyttäytymistä (25%). Koulukodin henkilökunta ei välttämättä tunnista kaikkia oireityyppejä: etenkin psykoosityyppiset oudot ajatussisällöt ja poikien masennus jäävät usein piiloon. (27)

Koulukotiin sijoitettujen aikuisiän ongelmiin kuuluvat muun muassa matala koulutus-taso ja siitä seuraava vaikea työllistyminen, synnytys- ja seksuaaliterveyteen liittyvät ongelmat, korkea riski rikollisuuteen ja väkivaltaan, korkea psykiatrinen sairastavuus ja kohonnut psykoosiriski. Riski ennen aikaiseen kuolemaan on seitsenkertainen perusväestöön verrattuna; yleisimpinä kuolinsyinä päihteet, itsemurhat ja liikennekuolemat. Näiden nuorten ongelmat kasautuvat varhaisaikuisuuteen, kun jälkihuollon tukitoimet lakkaavat 21 vuoden iässä. (27)

Vaikka koulukotiin sijoitettujen lasten ja nuorten lähtökohdat ovat vaikeat ja ennuste ongelmattomalle tulevaisuudelle heikko, tämä ääri ratkaisu tarjoaa kuitenkin myös mahdollisuuden onnistuneeseen elämänpolun suunnan muutokseen. Kontrolloitu ympäristö mahdollistaa intensiivisen hoitoprosessin. Hoidossa on kuitenkin monia haasteita. Nuorella on usein vahva oppositioasenne hoitoa ja henkilökuntaa kohtaan. Lisäksi verbaalisten taitojen puutteet ja vaikeudet tunteiden käsittelyssä heikentävät keskusteluun perustuvan psykoterapian toimivuutta. Näiden nuorten auttamiseksi tarvitaan uusia, tutkimusten avulla toimiviksi todistettuja menetelmiä. (27)

Erityisryhmiin kohdentuneilla tutkimuksilla voidaan selkeyttää ja jäsentää ymmärrystä niistä prosesseista, joilla koulutus ja muu palvelujärjestelmä tuottavat itsessään syrjäytymistä. Esimerkiksi nuorten vankien kokemukset korostavat koulun merkitystä eheiden sosiaalisten suhteiden rakentumisessa. Tuen tarve on moninainen ja oppimisen korostamisen rinnalla tarvitaan vahvaa kasvatuksellista otetta. Koulu on tärkeä instituutio myös siksi, että se tavoittaa päivittäin kaikki lapset ja nuoret. Vankien muistelussa kuitenkin toistuvat negatiiviset koulukokemukset koulusta, jotka ovat vahvistaneet tunnetta, että on jollakin tavoin muita huonompia. Tämä ruokkii eristäytymistä, eikä lopulta enää edes haluta sopeutua kouluun. Kertomuksista kumpusi esiin muun muassa opettajan toiminnan aiheuttama ”itkettäminen”, minkä seurauksena oppilas alkoi aktiivisesti provosoida ympäristöään ja uhmata opettajan auktoriteettia. Heidän kokemustensa mukaan jo yksi turvallinen aikuissuhde voi ehkäistä kasvuikäisen syrjäytymisen. (48)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Tuetaan erityistoimin yksihuoltajien ammatillista kouluttautumista ja sosiaalista verkottumista. Oletettavasti yksihuoltajille syntyvillä lapsilla on useimmiten hyvin heikko tai olematon yhteys toiseen vanhempaan. ”Totaaliyksihuoltajuuden” yleisyyttä ja siihen

liittyvää huono-osaisuuden kasautumista ei ole riittävästi tiedostettu. Tukiperhetoiminta voisi auttaa näitä vanhempia ja siten luoda lapsille eheämpää elämisen ympäristöä. (17)

Suomeen tulisi luoda lapsiystävällinen integraatiopolitiikka, joka mahdollistaa yksin tulleiden lasten ja nuorten kuulemisen ja luo toivoa heidän elämäänsä. Myös nämä nuoret tulee nähdä aktiivisina oman elämänsä toimijoina ja asiantuntijoina. Tämä edellyttää nuorten kuulemistä, erilaisten palveluiden selkeyttämistä ja palveluiden parempaa koordinoitua. Asumiseen on luotava lisää vaihtoehtoja. (76) (78)

Koulukotiin sijoitetut nuoret ja muut vakavasti käyttösoireilevat nuoret muodostavat erityisryhmän, jolla korkea syrjäytymisriski. Heidän hoitonsa kehittäminen lisää yhteiskunnan tasa-arvoisuutta sekä vähentää huono-osaisuutta ja inhimillistä kärsimystä. Ennaltaehkäisevänä hoito on myös taloudellisesti erittäin kannattavaa. Nykyisten hoitomenetelmien rinnalle tarvitaan muun muassa taidelähtöisiä menetelmiä, joiden vaikuttavuudesta alkaa jo olla tutkimuksellista näyttöä. Koulukotinuorten pidempi jälkihuoltoaika auttaisi integroitumaan yhteiskuntaan tarjoamalla tukea haastavassa itenäistymisvaiheessa. (27)

3.6 Oikeus kulttuuriseen hyvinvointiin

Saamelaislasten identiteetti on vahvistunut, mutta he kokevat edelleen asemansa etnisenä ryhmänä uhatuksi. Yhteiskunnan tuki saamen kielen ja kulttuurin siirtämiseen lapsille koetaan puutteelliseksi. Varhaiskasvatuspalveluja on lähinnä vain saamelaisalueilla, eikä sisältöjen ja menetelmien kehittämiseen ole juurikaan suunnattu voimavaroja. Peruskoulun käyminen ja saamen kielen opiskelun muualla Suomessa onnistuu vain satunnaisia. Kunnissa sivistystoimen viranomaiset eivät ole riittävän tietoisia saamelaisten oikeuksista. Vanhemmat joutuvat taistelemaan niistä lastensa puolesta. Saamenkielisiä sosiaali- ja hyvinvointipalveluja on heikosti saatavilla, mistä Suomi on saanut useita kansainvälisten elinten huomautuksia. Puutetta on myös äitiys- ja neuvolapalveluista. Kolmasosa saamelaisista kokee etnistä syrjintää. Erityisen paljon sitä on kohdistunut saamen kieleen ja kulttuuriin vahvimmin kiinnittyneisiin henkilöihin ja perheisiin. Heistä jopa 60 % oli kokenut joskus syrjintää. Tällä on kielteisiä vaikutuksia näiden perheiden lasten ja nuorten hyvinvointiin ja terveyteen. (11)

Sateenkaarinuoret omien kokemusten mukaan vähemmistöön kuulumista ei nähdä merkittävänä tekijänä päihde- ja mielenterveyspalveluja järjestettäessä. Tämä on usein ristiriidassa nuorten oman kokemuksen kanssa tarpeesta tai henkilöstön kyvystä ottaa huomioon heidän erityistarpeensa. Tämä heikentää heidän mukaansa nuoren mahdollisuuksia tulla kuulluksi ja ymmärretyksi palvelussa. (15)

JOHTOPÄÄTÖKSET

Turvataan saamelaisten mahdollisuudet oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen ja siirtämiseen lapsilleen eri puolilla Suomea. (11)

Kehitetään kulttuurinmukaista saamelaista asiakastyötä, jossa rakennetaan yksilön, perheen ja yhteisön tarpeiden mukainen palvelujen kokonaisuus. Erityisesti vaikeiden asioiden puheeksi ottaminen edellyttää työntekijältä saamelaiskulttuurin osaamista. Nuorille tulee olla tarjolla omankielistä elämänhallinnan tukea riittävän ajoissa ja lähellä. (11)

Sateenkaarinuorten yhdenvertaisuuden edistäminen edellyttää erityisesti palvelurakenteiden kehittämistä. Työntekijöiden ammattitaidon ylläpito ja päivittäminen vaativat kehittymistä tukevia rakenteita ja työolosuhteita. Koulutuksen rinnalla onkin huolehdittava työntekijöiden jaksamisesta. (15)

3.7 Turvallinen elämä lapselle vanhemmuuden motiivina

Syntyvyys on Suomessa laskenut jyrkästi jo kahdeksatta vuotta. Lasku ei kuitenkaan ole alkanut vasta tällä vuosituohannella. Jo vuodesta 1969 kokonaishedelmällisyys on alittanut väestön uusiutumisrajan 2,1 lasta. Alhaisen syntyvyyden maissa syntyvyyden nousut ja laskut ovat perinteisesti olleet yhteydessä siihen, kuinka ennustettavana ja turvallisena nuoret tulevaisuutensa näkevät. Taloudellisen taantumien aikana syntyvyys yleensä laskee, mutta 2010-luvulla lasku on ollut paljon jyrkempää kuin talousluvut antavat odottaa. Nousukausi ei ole kääntänyt syntyvyyttä nousuun. Lastensaantikulttuurissa on tapahtunut syvempi muutos. Lapsiperhevaiheella ei ole kaikkien nuorten aikuisten keskuudessa kovin suurta vetoimaa, lapsiperheen perustaminen ei houkuta enemmistöä ainakaan ikävälillä 20–30 vuotta. (90) (62) (92)

Suomalaiset ovat olleet perinteisesti perhekeskeisiä. Lapset ja perhe ovat monille elämän keskeinen päämäärä ja tavoiteltava elämäntapa. Työn, talouden ja opiskeluiden paineissa lapsen hankintaa kuitenkin siirretään yhä etäämmälle, synnyttäjien keski-ikä kohoaa ja toteutuva lapsiluku laskee. Työn kielteiset vaikutukset syntyvyyteen ovat epäsuorat. Ne ilmenevät nuorten talouteen ja asumiseen liittyvinä tavoitteina, joiden täyttämässä palkkatyö ja siihen pyrkiminen siirtävät lasten hankintaa ja pienentävät toteutuvaa lapsilukua. Syntyvyys alenee erityisesti vähemmän koulutettujen piirissä,

joiden talous on kaikkein epävarmin. Erityisesti toinen ja kolmas lapsi jätetään hankkimatta työn ja perheen yhteensovittamisen vaikeuksien ja oman uupumuksen vuoksi. (88) (92) (101)

Vaikka suomalaiselle oma arvomaailma ja tahto ovat päätöksenteossa yksittäisinä tekijöinä tärkeitä, niiden selitysaste lasten hankinnassa on merkittävästi rakenteellisia tekijöitä vähäisempi. Kuntatyyppien välillä on merkittäviä eroja tavoitellussa lapsiluvussa, perhearvoissa ja lasten hankintaa säätelevissä rakenteissa. Alhaisin ihanteellinen lapsiluku on pääkaupunkiseudulla. Talouden ja työn paineet ovat suurimmat ja lapsi koetaan rajoitteena useammin pääkaupunkiseudulla ja kaupunkimaisissa kunnissa. Maaseutujen asukkaat ovat kaupunkilaisia perhekeskeisimpiä. Vanhemmuudesta on tullut elämäntapojen yksilöllistymisen ja pidentyneen nuoruuden myötä aiempaa enemmän yksilöllinen valinta sen sijaan, että se olisi tiukka kulttuurinen normi. Perinteisen arvomaailman sijaan muut yhteiskunnan rakenteet vaikuttavat nuorten valintoihin, ja ohjaavat siirtämään vanhemmuutta yhä myöhempään. (92) (62) (101)

Synnyttävien kohonneella iällä on terveysvaikutusten ohella myös monia muita seuraamuksia lasten elämään ja vallitseviin kulttuurisiin arvoihin. Myöhemmällä iällä lapsensa saaneet ovat usein hyvin motivoituneita ja lapsiinsa paljon panostavia vanhempia. Lapset syntyvät yhä useammin toivottuina ja suunniteltuina ja vanhemmat antavat enemmän aikaa lastensa hoidolle. Lapsia halutaan myös ajoittaa aikaisempaa tiheämmin, mikä saattaa lisätä ns. ”ruuhkavuosien” stressiä lapsiperheissä. Suomalaiset toivovat myös aikaisempaa vähemmän lapsia. Aina vuoteen 2015 asti suomalaiset pitivät ihanteenaan keskimäärin 2,3–2,5 lasta. Lapsettomuutta toivovia oli hyvin vähän. Viime vuosina 20–59-vuotiaista 12–15 prosenttia ei halunnut yhtään lasta ja keskimääräinen lapsilukuihanne jää noin kahteen lapsen. Nuorimmilla, 20–24-vuotiailla, lasten ihannemäärä jää vielä selvästi tämän alle. Noin joka kuudes (17 %) 18–40-vuotiaista suomalaisista katsoo vanhemmuuden vaatimukset itselleen liian korkeiksi. (88) (90) (92)

Nykyisin nuoret kokevat vanhemmuuden hyvin vaativana ja vastuullisena. Lapsi nähdään sekä politiikassa että yksilöiden mielikuvissa henkisenä ja taloudellisenä sijoituksena. Tämä tuottaa nuorille epävarmuutta ja suorituspaineita omaan vanhemmuuteen. Epätietoisuutta lisää myös perhepolitiikan poukkoilevuus ja joustamattomuus, mikä aiheuttaa nuorille epävarmuutta tulevaisuudesta. (101)

Sosiaalipolitiikka tukee epäsuorasti syntyvyyttä, mutta tämä ei enää riitä taloudellisten eikä työhön ja elämäntapaan kielteisesti vaikuttavien tekijöiden kompensointiin. Työn, vanhemmuuden ja muun elämän yhteen sovittaminen koetaan yhtä vaativammaksi. Runsas puolet (54 %) vanhemmista kokee, että uupumus vanhempana on vaikuttanut heidän toiveisiinsa lisätä perheen lapsilukua. Vanhemmat tuovat esiin myös yksinäi-

syyden ja sosiaalisten verkostojen puutteen keskeisinä tekijöinä uupumuksen taustalla. Tutkimuksiin pohjautuen vanhemmuuden uupumus diagnosoidaan omaksi oireyhtymäkseen. Se voi ilmetä yhtä aikaa positiivisten tunteiden kanssa: vanhempi voi syvästi rakastaa lapsiaan ja olla heistä kiitollinen, mutta samanaikaisesti kokea riittämättömyyttä ja voimavarojen vähäisyyttä vanhemman roolissa. Toisin kuin työuupunut, vanhempi ei voi sanoutua irti vanhemman roolistaan. Seurauksena voi olla emotionaalinen etääntyminen lapsista ja perhe-elämästä. Vanhemmuuden uupumus on yhteydessä paitsi lapsi-vanhempi vuorovaikutukseen myös kärjistyessään lasten vakaviin laiminlyönteihin ja pahoinpitelyyn. (60) (92)

Keskeinen ryhmä syntyvyyden kehitykselle ovat opiskelevat nuoret. Terveydellisestä näkökulmasta he ovat ihanteellisimmassa lastenhankintaiässä. Opiskelun ja lapsiperheen arjen yhteensovittaminen sekä toisaalta taloudellisen ja sosiaalisen turvallisuuden varmistaminen eivät kuitenkaan onnistu ilman ongelmia. Korkeakoulujen osalta opiskelun ja perheen yhteensovittamista selvitettiin vuonna 2016. Joka kymmenes perheellisistä opiskelijoista oli jäänyt ilman läheisten tukea opiskelun ja perheen yhteensovittamisessa. Neljännes koki, että omat ja perheen sosiaaliset suhteet olivat riittämättömät. Jopa puolet piti yhteiskunnan antamaa taloudellista tukea riittämättömänä. Osa-aikainen opiskelu, joustavat tenttikäytännöt ja mahdollisuus seurata luentoja verkon välityksellä voisivat helpottaa opiskelevan lapsiperheen arkea. Vain kolmannes opiskelijoista pystyi opiskelemaan osa-aikaisesti, noin 40 prosentilla oli joustavat tenttikäytännöt ja neljäsosalla mahdollisuus seurata luentoja verkon kautta. (90) (88) (92)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Rakenteelliset tekijät estävät henkilökohtaisten tavoitteiden toteuttamisen mm. lasten lukumäärän ja synnytysten ajankohdan osalta. Poliittikkatoimilla on päästävä siihen, että lasten hankkiminen voidaan palauttaa henkilökohtaiseksi päätökseksi. (92)

Tulee selvittää, miten kotona tehtävä työ, mukaan luettuna lastenhoitotyö, voitaisiin määritellä kansantalouden tilinpidossa todelliseen arvoonsa. (92)

Nuorille tulee antaa hedelmällisyystietoisuutta edistävää informaatiota ja ohjausta. Väärät uskomukset lasten hankintaan liittyvistä tekijöistä ovat yleisiä nuorten keskuudessa. Erityisesti miehet on huomioitava tukea järjestettäessä. (92)

Opiskelun ja perhe-elämän parempaa yhteensovittamista on tuettava opintojen nykyistä perheystävällisemmällä organisoinnilla ja yleisellä sosiaalipolitiikalla. (92) (101)

Vanhemmuutta koskevia suorituspaineita tulisi lieventää hyväksymällä moninaiset reitit vanhemmuuteen ja kohtelemalla eri perhemuotoja yhdenvertaisesti lainsäädännössä, perhe-etuuksissa ja -palveluissa. (101)

Vanhempainvapaiden joustavoittaminen ja kustannusten tasapuolinen jakaminen isän ja äidin työnantajien kesken yhdenvertaistaa vanhempain mahdollisuuksia osallistua lastensa hoitoon. (101)

3.8 Uusien toimintamuotojen kehittämien

Vastauksena huoleen palvelujen hajanaisuudesta on kehitetty uudenlaisia toimintamalleja. Moniammatillisilla lastensuojelutiimeillä halutaan vähentää pirstaleisuutta ja vahvistaa lapsilähtöisyyttä. Sama tiimi huolehtii koko prosessista arvioinnista jälkihuoltoon. Systemaattista toimintamallia on pilotoitu vuodesta 2017 soveltamalla kvasikokeellista koeasetelmaa. Malli on osoittautunut haasteelliseksi, mutta sitä halutaan jatkaa. Erityisen hyödylliseksi on koettu asiakastapausten yhteinen tiimikäsittely. Vaikka kasvokkainen asiakastyön aika ei ole lisääntynyt toivotulla tavalla, lasten kahdenkeskiset tapaamiset ovat lisääntyneet ja muuttuneet osin intensiivisemmiksi. Suurin este tavoitellulle kehitykselle koetaan olevan suuret asiakasmäärät. Tavoitteena oli, että lasten määrä sosiaalityöntekijää kohden olisi korkeintaan 20, mutta sen nousi pilotoinnin aikana 32:sta 37:een. Johtopäätös on, että tarvitaan vielä lisää harjoittelua ja koulutusta tiimityöhön sekä yhteisen toimintamallin ydinelementtien kirkastamista ja konkretisointia. (1)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Lasten ja nuorten hyvinvoinnin kokonaisseurantaan ohjaamaan tarvitaan kansallinen viitekehys. (10)

Koko maahan syntyy kattava kaikki lapsiperheet tavoittava perhekeskusten verkosto. Perhekeskuksia kehitetään kansallisten linjausten mukaisesti. Odotettu tulos on, että palvelujen painopistettä siirtyy ehkäiseviin palveluihin. Perhekeskusten toimeenpanon seurantaan ja arviointiin tarvitaan riittävä tietopohja. (10) (78)

Kehitetään ja otetaan käyttöön monialaisen arvioinnin ja avun antamisen kansallinen malli edistämään lasten, nuorten ja lapsiperheiden yhteneväistä ja perhelähtöistä palvelukokonaisuutta ja asioiden hoitoa ns. Yksi lapsi, yksi tilannekuva. (10)

Lasten ja nuorten palveluja tuottavien ja järjestävien tahojen yhteistoiminta tulee varmistaa muuttuvassa toimintaympäristössä. Johtamisjärjestelmä tulee sopia ja vakiinnuttaa ja varmistaa toimivat yhteistyörakenteet ja sovitut käytännöt. (10)

4 Terveys

Lapsen kehitykseen osallistuu koko hänen ekologinen ympäristönsä. Aiemmin ympäristön vaikutuksen nähtiin välittyvän lapseen vanhempien ja kodin kautta, ja esimerkiksi päivähoiton tehtävänä oli ensi sijassa vanhemmuuden tukeminen. Nyt tiedetään toisin. Lapsella on useita rinnakkaisia kehitysympäristöjä, jotka vain osin liittyvät toisiinsa. Kaikilla eri kehitysympäristöillä on oma merkityksensä niin lapsen suotuisassa kasvussa kuin ongelmakehityksessään. Lapsen ja nuoren kehitysprosessit ja niissä ilmenevät häiriöt syntyvät monen tekijän yhteisvaikutuksesta. Niiden ehkäisyyn ei riitä tiettyyn psyykkiseen oireeseen, käyttäytymiseen tai ympäristöön vaikuttava interventio, vaan tarvitaan kaikkien kehitysympäristöjen, palvelujen ja perheen systemaattista yhteistyötä. Lapsen ja nuoren pärjäävyys sekä syntyy että kaatuu yksilön ja ympäristön välisessä vuorovaikutuksessa. (56)

4.1 Lasten, nuorten ja heidän vanhempiensa psyykkiset ja fyysiset ongelmat kietoutuvat toisiinsa

Lasten ja nuorten terveydellisten häiriöiden ja syrjäytymisen prosessit periytyvät usein sukupolvelta seuraavalle, mikä korostaa koko perheen tukemista. Keskeisimpänä perheiden tuen saantia estävänä tekijänä tukea tarvitsevat nostavat esiin pirstaleisen palvelujärjestelmän. Vanhempien puutteellinen oman elämän hallinta ja perheen vaikea kokonaistilanne eivät mahdollista monivaiheisia avunhakuprosesseja. Tämän seurauksena eniten tukea tarvitsevat syrjäytyvät tuen piiristä. (48) (56)

Mielenterveys ja fyysinen terveys kietoutuvat monin tavoin yhteen. Mielenterveyden kehittymisen kannalta erittäin herkkiä vaiheita ovat raskausaika, ensimmäiset elinvuodet ja nuoruusikä. Suuri osa aikuisten häiriöistä on alkanut jo lapsuus- ja nuoruusiällä. Noin puolet kaikista mielenterveyden häiriöistä ilmenee ensimmäistä kertaa 14. ikävuoteen ja kolme neljäsosaa 25. ikävuoteen mennessä. (50)

Vanhempien raskaus- ja vauva-ajan mielenterveys- ja päihdeongelmat muodostavat vakavan riskin vanhemmuudelle ja lapsen kehitykselle. Vanhemmilla ilmenevät häiriöt voivat vaurioittaa sikiön aivojen ja stressinsäätelyjärjestelmän kehitystä. Syntymän jälkeen tämä haittaa vauvan kiintymyssuhteen ja turvallisuustunteen kehittymistä. Häiriöistä kärsineiden vanhempien lapsilla todetaan myöhemmässä kehityksessä keskimääräistä enemmän kognitiivisia ja sosioemotionaalisia vaikeuksia ja stressihormonijärjestelmän poikkeavuutta. (7)

Vauvaperheiden pilottitutkimuksessa, johon osallistui kuntia kuuden maakunnan alueelta, 13 prosentilla synnyttäneistä vanhemmista oli ollut masennusoireilua. Masennusoireet olivat sitä yleisempiä mitä vähemmän koulutusta synnyttäneellä vanhemmalla oli. (10)

Nelivuotiaiden lasten vanhemmista joka viides (19 %) ilmoittaa kokeneensa vähintään kaksi viikkoa kestänyttä masennusoireilua ja kuusi prosenttia kokee itsensä psyykkisesti kuormittuneeksi. Sekä masennusoireilu (29 % vs. 20 %) että psyykkinen kuormittuneisuus (11 % vs. 6 %) ovat yleisempiä yhden kuin kahden huoltajan perheiden vanhemmilla. (10)

Vanhempien mielenterveys- ja päihdeongelmien lääkehoidolla voi olla haitallisia sikiövaikutuksia. Sitä vastoin hoidot, joissa tuetaan yhtä aikaa päihde- ja mielenterveysongelman kanssa myös vanhemmuutta, ovat osoittautuneet muita tehokkaammiksi. Lapsen mukanaolo prosessissa parantaa myös hoitoon sitoutumista ja tehokkuutta. (7)

Vanhempien fyysiset sairaudet ovat yhtä lailla riskitekijä lasten mielenterveydelle. Psykiatrisista ongelmista kärsivien henkilöiden elämässä on muuta väestöä enemmän lapsuudessa kohdattuja vanhemman fyysisiä sairauksia. Monet lapset elävät tilanteissa, joissa vanhemman fyysinen sairaus vaikuttaa heihin ja lisää tunne-elämän ja käyttäytymisen häiriöitä. Varhaisaikuisista noin 7 prosenttia on kohdannut jossain elämänsä vaiheessa vanhemman syöpäsairauden. Nämä lapset ja nuoret käyttävät enemmän psykiatrisen erikoissairaanhoidon palveluita kuin muut ikäisensä. Palveluiden käyttöä lisää fyysisistä oireista kärsivien vanhempien samanaikainen psykiatrisen hoidon tarve. Useat erikoissairaanhoidon lähetty lapset ja nuoret saavat kriisidiagnoosin, mutta eivät psykiatrisen häiriön diagnoosia. Tarvitaan sopeutumista edistäviä ja ennaltaehkäiseviä työkäytäntöjä osaksi vanhemman sairauden perhekeskeistä hoitoa. (30)

Suomessa vanhemman traumaattisen aivovamman kohdanneista lapsista noin 24 % käyttää psykiatrisen erikoissairaanhoidon palveluita ja heillä on lisääntyneesti psyykkisiä oireita ja he saavat ikäisiään useammin psykiatrisen diagnoosin. (30)

Lapsista käytöshäiriöitä 8-vuotiaana on noin 5 prosentilla. Tämä tarkoittaa keskimäärin 1–2 lasta koululuokkaa tai varhaiskasvatuksen lapsiryhmää kohden. Lapsia, joilla on käytösongelmia, on huomattavasti enemmän eli kansainvälisin kriteerin arvioituna 33 prosenttia. Hoitamattomana 28-vuotias, jolla on lapsuuden käytöshäiriö, on tullut maksamaan yhteiskunnalle eri palveluiden runsaan käytön seurauksena 10 kertaa enemmän kuin ne, joilla ei ole kyseistä ongelmaa, ja 3,5 kertaa enemmän kuin niillä, joilla on vain käyttäytymisen ongelmia. Lasten ja nuorten mielenterveydenhäiriöitä

pystytään nykyisin ehkäisemään jo varhaisella iällä varsin tehokkaasti. Ennaltaehkäisy tarkoittaa toimenpiteiden kohdentamista lapsen lisäksi myös hänen vanhempiinsa, muuhun perheeseen ja sosiaaliseen ympäristöön. (50) (53)

Vuosien 2011 ja 2015 välillä 5–12-vuotiaiden lasten ohjautuminen lastenpsykiatrian erikoissairaanhoidon lisääntyi 22 prosenttia. Yleisimmät diagnoosit näillä lapsilla vuonna 2015 olivat ADHD/ADD (3325 lasta), käytöshäiriöt (2 298 lasta), ahdistuneisuushäiriöt (805) autismihäiriöt (795), sosiaalisen vuorovaikutuksen häiriöt (743) ja masennus (579). (50) Erikoissairaanhoidon ei kykene vastaamaan lisääntyneeseen hoidon tarpeeseen. Samaan aikaan lasten ja nuorten mielenterveyspalvelut puuttuvat tai ovat hyvin ohuet perusterveydenhuollossa. (10) (22) (79)

Kouluikäisistä nuorista 11–13 prosenttia kärsii kohtalaisesta tai vaikeasta ahdistuneisuudesta. Tytöt kärsivät ahdistuneisuudesta huomattavasti poikia useammin, samoin kokevat nuoret, joiden perheillä on toimeentulon vaikeuksia. Myös nuoret, joilla on maahanmuuttajatausta, kärsivät keskimääräistä enemmän ahdistuneisuudesta. Pitkittynyt ahdistuneisuus heikentää nuoren pärjäämistä opiskelussa ja suoriutumista muista iänmukaisista haasteista. (10)

Myös koulu-uupuneiden nuorten määrä on suuri. Etenkin tyttöjen kokemus koulu-uupumus on lisääntynyt ja esimerkiksi peruskoulun 8. ja 9. luokan tytöistä ja lukiolaistytöistä jo lähes viidennes (17 %) on koulu-uupuneita. Koulu-uupumus on vahvasti yhteydessä ahdistuneisuuteen ja voi pitkittyessään johtaa masennukseen sekä lisätä alttiutta muille hyvinvointia uhkaavalle tekijälle, kuten esimerkiksi koulutuksen keskeyttämiselle. (10) (38) (ks. tarkemmin luku 2.5)

Käytöshäiriön syntyyn vaikuttavat useat lapsen elinympäristöön ja lapsen omiin ominaisuuksiin liittyvät tekijät. Synnytyksen jälkeen masentuneiden äitien lapsilla on 5,5-kertainen riski saada käytöshäiriö 12-vuoden ikään mennessä verrattuna ei masentuneiden äitien lapsiin. Väestötasolla äitien synnytyksen jälkeisen masennuksen esiintyvyys on 12–20 prosenttia. (50) (43)

Vanhempien masennusta tai ahdistuneisuusoireilua ei seulota systemaattisesti kaikissa neuvoloissa. Myöskään pikkulasten mahdollisia tunne-elämän ja käyttäytymisen ongelmia ei arvioida yhtenäisin menetelmin ennen neljättä ikävuotta. Tietoja ei myöskään tallenneta sähköiseen muotoon, joten niistä saatu tieto ei ole välity myöhempään hoidon ja palvelujen ohjaukseen. Perustason terveyspalveluista puuttuu edelleen pikkulapsipsykiatrista osaamista sekä helposti saavutettavia hoitomuotoja pienten lasten perheiden auttamiseen. (54)

Uudet taideperustaiset työmuodot ovat alustavien tulosten mukaan osoittautuneet lupaaviksi psyykkisistä ja käyttäytymisen ongelmista kärsivien nuorten tukemisessa. Esimerkkinä koulukotiin sijoitettujen nuorten hyvinvointiin ja erityisesti tunteiden käsittelyyn keskittyvä teatterityöpaja, joka painottaa vahvasti lapsen ja nuoren osallisuutta. Työpajassa haetaan taiteen keinoin käyttämätöntä potentiaalia, rajanylityksiä ja rohkeita ratkaisuja. Osallistujien kokemusten mukaan teatterityöpaja vapautti ahdistusta, auttoi ylittämään itseä ja kohtaamaan omia rajoja sekä pelkoja, innosti heittäytymään ja toisaalta myös keskittymään. Työskentely toi esiin uusia piirteitä ja kykyjä sekä itsestä että muista ryhmäläisistä. Toiminta tarjosi uusia kokemuksia ja rohkeus kasvoi tekemisen myötä – onnistumisen kokemukset olivat palkitsevia. Monella nuorella kiinnostus teatteriin syttyi näin ensi kertaa. Ryhmä koettiin turvallisenä eikä siellä ei ilmennyt kiusaamista. Taiteen metaforinen suoja vapautti itseilmaisuun (rooliasut, miljööharjoitukset). Draamaharjoitukset tarjosivat nuorille vaihtoehdoisen tavan kommunikoida ja prosessoida tunteitaan (23)

Mielenterveys- ja päihdetyön sairaanhoitajien toimimisesta kouluilla on eri hankkeissa saatuja hyviä kokemuksia. Heidän integroitumisensa osaksi oppilas- ja opiskeluhoitoa on hyvin perusteltua, mutta esimerkiksi tietosuojaan liittyvät asiat ovat nousseet ongelmiksi. (10)

Nuorten mielenterveyden ja oppimisen tuen parissa työskentelevän henkilöstön vaihtuvuus on suurta. Näin esimerkiksi psykologien osalta. Tämä ei ole omiaan kasvattamaan hyviä ammattikäytäntöjä. (2)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Nuorten mielenterveyden ja käyttäytymisen hoidossa tulee korostaa ongelmalähtöisen ajattelun sijaan myönteistä näkökulmaa. Näiltä lapsilta ja nuorilta ei puutu luovuutta, innokkuutta ja osaamista, vaan hoito- ja palvelujärjestelmältä puuttuu keinoja hyvien ominaisuuksien esiin nostamiseen. (23)

Monella ongelmasta kärsivällä nuorella on vaikeuksia kommunikoida sanallisesti ja tunnistaa omia tunteitaan. Monella motivaatio hoitoon on heikko. On tärkeää, että on olemassa vaihtoehtoisia kommunikaation muotoja, jotka huomioivat lapsen yksilölliset tarpeet ja toiveet. Poikkihallinnollisella ja uusilla muotoilla hakevalla yhteistyöllä on mahdollista purkaa lastensuojeluun liittyvää kielteistä leimaa esimerkiksi tuomalla teatteritaidetta sekä matalan kynnyksen teatteriharjoitteita koulukoteihin. (23)

Perustetaan varhaiskasvatuksen ja koulun psykososiaalisen työn kehittämiskoulutusprojekti. Tavoitteena on alueen eri ammattiryhmien peruskoulutuksen uudistaminen vastaamaan uusien matalan kynnyksen palvelujen vaatimuksia. (3)

Ammatilliseen perus- ja täydennyskoulutukseen tulisi luoda ammattirajat ylittäviä ja yhteistyöhön valmentavia koulutusmuotoja ja sisältöjä. Nykyiset koulutusmuodot eivät anna riittäviä valmiuksia työskentelyyn kouluympäristöissä, vaikka koulu on heille hyvin todennäköinen työpaikka. Tämä edistäisi myös työssä pysymistä ja toimivien ammattikäytäntöjen kehittymistä. (2)

Korkean riskin perheissä hoidot tulisi aloittaa jo varhain raskausaikana. Hyödyllistä on hoitaa yhtä aikaa päihde- ja mielenterveyshäiriöiden kanssa myös vanhemmuuteen liittyvät ongelmat. Tarvitaan myös lisää näyttöön perustuvia kiintymyssuhde- ja mentaalipohjaisia sekä videotyötä käyttäviä lyhytinterventioita. Kehollisia hoitoja tulisi yhdistää vanhemmuutta tukeviin hoitoihin erityisesti raskausaikana, mikä vähentää sikiölle haitallista stressiä. Isien hyvinvoinnin, parisuhteen ja yhteisen vanhemmuuden tukea tulisi lisätä. (7)

Lasten tukitarpeiden huomioon ottamiselle vanhemman sairastuessa fyysisesti on ilmeiset perusteet. Lasten psykososiaalisen hyvinvoinnin tukeminen ja preventiiviset toimet ovat olennaisia etenkin niiden vanhempien sairauksien yhteydessä, jotka ovat luonteeltaan intensiivisiä ja/tai henkeä uhkaavia kuten esimerkiksi syöpä, aivovamma, krooniset sairaudet ja MS-tauti. (30)

Perustetaan kansallinen tutkijoiden ja klinikoiden konsensusryhmä, joka määrittelee ne sairaudet, joissa lapsen hoidon ja tuen tarve tulisi selvittää. Suositukseen tulisi sisältyä velvoite kysyä kaikilta potilailta, onko heillä lapsia ja haluavatko he keskustella lapsistaan sekä tarjota uuteen elämäntilanteeseen sopeutumista edistävää työtapaa. Aikuisterveydenhuollon lapsikeskeistä työtä varten tulee varmistaa hallinnon tuki, seuranta ja tarvittava henkilöstön koulutus. (30)

Kootaan sairaalaopetuksen toimijoista valtakunnallinen verkosto alan erityisasiantuntijuuden ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi. Verkosto toimii muiden oppilaitosten konsultatiivisena tukena vaativaa erityisosaamista edellyttävissä kysymyksissä. (48)

4.2 Hyvinvoinnista ja terveydestä huolehtiminen

Lapset, nuoret ja heidän vanhempansa ovat pääosin tyytyväisiä saamiinsa terveyspalveluihin terveyskeskuksissa ja kouluissa. Tyytyväisyys ei kuitenkaan kata kaikkia tuen tarvisijoita. Esimerkiksi ADHD-oireilusta ja lasten kielellistä häiriöistä kärsivien perheiden tukemisessa nähdään paljon kehitettävää.

Kattavien kansallisten selvitysten mukaan valtaosalla (96 %) terveyskeskuksia on yhteinen käytäntö äitiys- ja lastenneuvoloiden lisäkäynneistä varhaisen perheen tuen tarpeen tunnistamiseksi ja pulmien hoitamiseksi. Yhteinen käytäntö neuvolan kotipalvelun järjestämisestä on 82 prosentilla ja perhetyön järjestämisestä 91 prosentilla. Erikoissairaanhoidon konsultaatioista lapsiperheiden perustason palveluille on sopinut 73 prosenttia terveyskeskuksista. Lapsiperheiden terveys- ja sosiaalipalvelut on integroitu toisiinsa reilussa puolessa (53 %) terveyskeskuksia. Säännöllisestä yhteistyöstä lapsiperhejärjestöjen kanssa on sopinut 59 prosenttia terveyskeskuksista ja yhteistyökäytännöistä kunnallisten liikunta- ja kulttuuripalvelujen kanssa joka toinen (50 %). (10)

Terveyskeskuksista noin kolmannes (34 %) järjestää neuvolapalvelut yhdistettynä äitiys- ja lastenneuvolana, noin neljännes (27 %) pitäen nämä erillisinä ja 38 prosentissa terveyskeskuksia toimii näitä yhdisteleviä malleja. Lapsen ja hänen perheensä kannalta yhdistetyn neuvolan etuja on hoidon ja henkilösuhteiden jatkuvuus raskaudesta kouluikään. Vanhemmat arvostava jatkuvuutta, mikä edistää perheen ja ammatillaisen välistä luottamusta. Vertailututkimuksessa yhdistetty malli tuotti parempaa asiakastyytyväisyyttä ja kotikäyntien saatavuus parani. Sen nähtiin myös mahdollistavan paremman vanhempien tuen varsinkin erityistä tukea tarvitseville vanhemmille. (94)

Vauvaikäisten terveyden tärkeitä vaikuttajia ovat omaksutut imetystottumukset. Imettämättömyys tai suboptimaalinen imetyksen kesto lisää lapsen riskiä sairastua tavallisiin lapsuusiän infektioihin, ylipainoon ja lihavuuteen sekä diabetekseen. Imettämättömyys on myös yhteydessä lapsen heikompaan kognitiiviseen suoriutumiseen kouluikässä ja tulotasoon aikuisena. Imetys on yhteydessä matalampaan imeväiskuolleisuuteen myös kehittyneissä maissa. Imetys vähentää äidin riskiä sairastua rintasyöpään, munasarjasyöpään ja tyypin 2 diabetekseen. (10) Imetykseen voidaan vaikuttaa tehokkaalla ja systemaattisella imetysohjauksella äitiys- ja lastenneuvolassa. Imetyspoliklinikalla voidaan auttaa haasteellisempien imetysongelmien kanssa. (10)

Kouluikäisten terveydestä huolehtimisessa keskeisiä ovat säännölliset terveystarkastukset. Perusopetuksen 4.- ja 5.-luokkalaisista suurin osa kokee terveystarkastuksen toteutuneen laadukkaasti. Noin 70 prosenttia lapsista totesi, että tarkastuksessa puhuttiin perheestä ja muista hänelle tärkeistä asioista. Noin 80 prosenttia lapsista kokee, että hänen mielipidettään kuunneltiin ja hän uskalsi kertoa asioistaan rehellisesti. Vastaavan lapsiryhmän huoltajista 68 prosenttia arvioi, että lapsen terveystarkastuksessa selvitettiin koko perheen hyvinvointia. Runsas 80 prosenttia kokee, että tarkastuksessa puhuttiin vanhemmalle tärkeistä asioista, vanhemman mielipidettä kuunneltiin ja tapaamisessa vanhempi uskalsi kertoa asioistaan rehellisesti. Vajaa kaksi kolmasosaa (62 %) arvioi saaneensa riittävästi tukea vanhemmuuteensa. (10) (9)

Yläkoululaista hieman 63 prosenttia lukiolaisista 67 prosenttia ja ammatillisista opiskelijoista 70 prosenttia kokee, että terveystarkastus toteutui heillä laadukkaasti. Ero tyttöjen ja poikien välillä on merkittävä. Pojista yli 70 prosenttia on tyytyväisiä tarkastuksiin mutta työtöistä vain 57–65 prosenttia kouluasteesta riippuen. Pojat arvioivat tyttöjä yleisemmin, että terveystarkastuksissa puhutaan heille tärkeistä asioista, heidän mielipidettään kuunnellaan, puhutaan nuoren kotiasioista ja tilaisuudessa uskaltaa kertoa asioistaan rehellisesti. (10)

Lasten ja nuorten hyvinvoinnin, kuten esimerkiksi sosiaalisen kuntoutumisen, tukemista ohjaavat samanaikaisesti useat erilaiset ammatilliset ajattelu- ja toimintatavat. Lapsen edun toteutumisen edellytyksenä korostuu asiantuntijoiden valmius monialaiseen yhteisölliseen toimintaan. On tärkeää, että lasta ja nuorta tuetaan osana hänen paikallisyhteisöään ja tuttuja sosiaalisia verkostojaan. Sosiaalinen kuntoutus on esimerkki lasten ja nuorten hyvinvointia tukevasta palvelusta, joka on vielä melko jäsenmätöntä sekä työntekijöille että asiakkaille. Sama koskee monia muita monialaisia palvelumuotoja. Erityisesti paikallisen tason toimijat tarvitsevat sisältöjen, käsitteiden ja käytäntöjen tutkimusperustaista selkeyttämistä ja tähän nojaavaa koulutusta. (2) (31) (91)

Kunnissa vastuu poikkihallinnollisen työn koordinoinnista on hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen (hyte) työryhmällä. Lähes kaikissa (96 %) Manner-Suomen kunnista toimii hyte-työryhmä. Hyte-ryhmiin voidaan kutsua myös muita paikallisia toimijoita, kuten järjestöjen, koulutusorganisaatioiden tai yritysten edustajia, millä pyritään systematisoimaan ja tiivistämään yhteistyötä. Vuonna 2017 opetustoimi oli edustettuna 94 prosentissa, sekä sosiaali- että nuorisotoimi 84 prosentissa, kulttuuri- ja vapaa-aikatoimi 82 prosentissa ja terveystoimi 80 prosentissa kuntien hyte-ryhmiä. (10) (31)

Kuntien kehittämissuunnitelmissa tehdään näkyviksi lasten ja nuorten hyvinvointia ja osallisuutta tukevat paikalliset tavoitteet ja toimintarakenteet. Jotta toiminta kehittyä lapsia ja nuoria onnistuneesti palvelevaksi, on huolehdittava siitä, että eri toimijat tuntevat toisensa ja osaavat työskennellä yhdessä sivistys-, sosiaali- ja terveystoimen (SISOTE) rajapinnoissa. Maakuntien ja kuntien tehtävien muuttuessa tämä rajapinta vaatii erityistä huomiota. Sektoreiden yhteistyön voimistamista ohjaavat myös alueiden erityispiirteet (mm. väestörakenne ja maantieteelliset etäisyydet). Alueellisista eroista johtuen tarvitaan ennakkoluulottomien interprofessionaalisten ja tutkimuksellisten yhteistyösuhteiden luomista. (31)

ADHD-oireista kärsivien lasten ja heidän perheidensä tuki nousee tutkimuksista keskeisenä esimerkkinä monisektoraaalisen yhteistyön kehittämistarpeista. ADHD-oireisto on lapsen toimintakykyä rajoittava häiriö, jonka varhainen tunnistaminen on hoidon onnistumisen kannalta tärkeää. ADHD aiheuttaa toimintakyvyn heikkenemistä, minkä

seurauksena lapsen on vaikeaa suoriutua esimerkiksi koulun edellyttämistä tehtävistä. Usein koulun loppuun saattaminen ei onnistu lapselta ilman kohdennettuja moniammatillisia tukitoimia. Jos varhainen tuki ei toteudu, pulmat moninaistuvat ja vyyhtiyvät koulupolun aikana. Tämän seurauksena elämän myöhemmissä vaiheissa tarvitaan moninaisempaa, vahvempaa ja kalliimpaa moniammatillista tukea. Tutkimuksessa kolmasosa ADHD-oireisista henkilöistä oli aikuisena jo syrjäytynyt tai syrjäytymässä. Heidän kokemuksistaan välittyi kuva heikentyneestä itsetunnosta ja sen myötä kokemus vähempiarvoisuudesta ja yhteiskunnallisesta kelvottomuudesta. Syrjäytymisen kehältä he kokevat olevan mahdoton päästä omin voimin pois. (42)

ADHD ilmenee usein ylisukupolvisena. Siksi on tärkeää selvittää koko perheen tuen tarve. Nykyisin tämä ei toteudu ADHD-oireisten vanhempien kohdalla. Usein he ovat odottaneet tukea jopa vuosikymmeniä. Samoin osa heidän lapsistaan on odottanut tukea ja hoitoa jo vuosia. Etenkin kouluissa tuki toteutuu liiaksi riippuen luokan opettajan asiantuntemuksesta. Vanhemmat ovat huolissaan tukitoimien epätasa-arvoisesta saatavuudesta ja jopa tuen epäämisestä koulussa esimerkiksi resurssikysymyksiin vedoten. Perheet myös kaipaavat ammattilaisilta vahvuusperustaista ajattelutapaa. Lasten leimaaminen aiheuttaa ADHD-oireiselle alisuoriutumista ja nakertaa itsetuntoa. Vahvuuksien huomaaminen ja positiivinen vahvistaminen suojaa lapsen psyykkistä kehitystä ja on ensiarvoisen tärkeää lapsen elämässä. (42)

Myös sosiaali- ja terveydenhuoltopalveluissa tukea on tarjolla eriarvoisesti. Palvelut ovat ruuhkautuneita ja henkilöstön vaihtuvuus on suurta. Lapsen tilannetta aletaan selvittää ammattilaisten vaihtuessa aina uudelleen, jolloin tuen ja hoidon saatavuus pitkittyy ja jopa estyy. Havaintojen mukaan sekä lapset että heidän vanhempansa kokevat, etteivät perheneuvolan ammattilaiset riittävästi kuuntele tai ymmärrä lapsen avuntarvetta. Painotetaan kasvat keskusteluja, vaikka lapsi tarvitsisi lääketieteellisiä tukia. (42)

ADHD on jossain määrin sukupuolittunut oireyhtymä. ADHD-lääkkeitä käyttävät useammin pojat kuin tytöt. Keskeinen havainto on myös se, että syntymäkuukausi ennustaa ADHD-lääkkeiden käyttöä. Loppuvuodesta syntyneillä lapsilla väestöosuus on 33 prosenttia suurempi kuin alkuvuodesta syntyneillä. Tulokset kertovat siitä, että sama kasvuympäristö (esimerkiksi koulu) vaikuttaa eri tavoin erilaisessa kehitysvaiheessa oleviin lapsiin. Kansainvälisissä tutkimuksissa on havaittu, että päiväkodin ja koulunaloituksen lykkääminen vähentävät ADHD-lääkityksen todennäköisyyttä. (88)

Kehityksellisessä kielihäiriössä lapsen kielelliset taidot eivät kehity odotetusti. Kielihäiriöön liittyy usein rinnakkaishäiriöitä esimerkiksi motoriikan kehityksessä sekä aktiivisuuden ja tarkkaavuuden säätelyssä. Hoitamaton kielihäiriö on myös riski heikompiin sosiaalisiin suhteisiin ja tunne-elämän vaikeuksiin aikuisena. Kielihäiriöihin liittyy myös

kohonnut työttömyys ja matala sosioekonominen status. Esimerkiksi lapsena kielihäiriödiagnoosin saaneista 19 prosenttia asuu vielä 30-vuotiaina vanhempiensa luona ja 26 prosenttia on eläkkeellä. Nykyistä varhaisempi ja laaja-alaisempi tuki on perusteltua, koska nuoremmat lapset hyötyvät tukitoimista muita enemmän. Näin saavutetaan myös taloudellisia säästöjä. Kielihäiriö on keskeinen riskitekijä syrjäytymiseen, josta aiheutuvat elinkaarikustannukset arvioidaan yli kahdeksi miljoonaksi euroksi. (96)

Lasten psyko-sosiaalisia interventioita on arvioitu ammattilaisten ja heidän työtään johtavien tueksi ns. Kasvun tuki -alustalle (www.kasvuntuki.fi). Työssä on luotu portaali, jonka kautta on mahdollista löytää tieteellisen arvioinnin läpikäyneitä työmenetelmiä lasten kasvun tukemiseksi heidän kehitysyhteisöissään. Kehittämistyön tavoitteena on luoda edellytykset vaikuttavien toimintamallien juurtumiselle ja leviämislle. Kokeellisissa asetelmissä testattujen interventioiden implementointi koko väestön tasolle vaatii tuekseen monitieteistä tutkimusta, seuranta ja kehitystyötä. Esimerkiksi Osaamis- ja tukikeskukset (ns. OT -keskukset) yliopistosairaaloiden yhteydessä voisivat jatkossa toimia näiden hoidollisten ja korjaavien menetelmien kotipesänä. (50) (56)

Vanhempien mentalisaatiokykyä vahvistava interventio on osoittautunut alustavien tulosten perusteella lupaavaksi tavaksi kohdata erilaisissa riskitilanteissa olevia vanhempia, kuten esimerkiksi päihteitä raskausaikana käyttäneiden äiti-lapsi pariin, hoidossa. Mentalisaatiokykyä vahvistaviin ryhmiin osallistuneille tärkein anti on ollut muilta vanhemmilta saatu vertaistuki, syvempi ymmärrys vanhempi-vauva vuorovaikutuksesta sekä se, että osallistuttiin ryhmiin kokonaisina perheinä. Vanhemmat kertoivat myös kiinnostuksensa lisääntyneen sekä vauvan että puolison mielenliikkeisiin. Moni vanhempi kertoo keskustelujen jatkuvan kotona, sekä siitä, että parisuhde oli vahvistunut. (52)

Myös äitien masentuneisuuteen on kehitetty tukiohjelmia. Äideillä, joilla oli raskauden viimeisellä kolmanneksella runsaasti masennusoireita, nämä oireet voimistuivat vauvan syntymän jälkeen. Kun tällainen äiti hakeutui avoimeen ryhmätoimintaan (esimerkiksi perhekahvilatoimintaan tai avoimeen päiväkotiin), masennusoireilu laski tilastollisesti merkittävästi, ja ero niihin jotka eivät hakeutuneet mihinkään ryhmään oli huomattava ja pysyvä. Vastaavaa hyötyä ei ollut havaittavissa verrokkiryhmässä. Varovaisena johtopäätöksenä on, että osallistuminen matalan kynnyksen avoimeen ryhmätoimintaan tukee riskissä olevan äidin mielenterveyttä. (52)

PAKKA-toimintamallin tavoitteena on vähentää nuorten haitallista alkoholinkäyttöä paikalliseen yhteisöön vaikuttamalla. Tärkeää on aikuisten aktivointi, joka lisää myös tietoisuutta päihdeongelmista ja yhteisen esimerkin voimasta. Mallin pilotointi osoitti, että toimintamallin avulla onnistuttiin edistämään vastuullista alkoholin myyntiä ja akti-

voitiin kaupan ja anniskelun alalla toimivia yrittäjiä ja heidän etujärjestöjään järjestämään omavalvonta tehokkaaksi. Alaikäisten alkoholin saatavuus väheni ja alaikäisten raittius lisääntyi. Myös aikuisten mielipiteet ja asenteet nuorten juomisen ja vanhempien vastuun oman juomismallin suhteen kehittyivät kriittisemmiksi. (51)

Ihmeelliset vuodet -ryhmänhallintamenetelmä® on tarkoitettu varhaiskasvatuksen henkilöstölle, esi- ja alakoulujen opettajille, erityisopettajille ja muille lasten kanssa työskenteleville ammattilaisille. Se on tarkoitettu lähinnä 3–12-vuotiaiden lasten käyttäytymisen häiriöiden ennaltaehkäisyyn ja hoitoon. Interventiota on kehitetty Yhdysvalloissa ja sitä on tutkittu jo 30 vuoden ajan. Ohjelman ajatuksena on, että aikuisen toimintaa muutamalla voidaan vaikuttaa lapsen käytökseen. Ihmeelliset vuodet -ryhmänhallintamenetelmän® interventiosta on tehty lukuisia korkeatasoisia satunnaistettuihin koeasetelmiin perustuvia tutkimuksia (RCT), joissa kaikissa on saatu samansuuntaisia tuloksia. Opettajien työtavat ryhmän käytösongelmaisten lasten kanssa ovat muuttuneet positiivisemmaksi, oppilaiden sosiaaliset taidot parantuneet ja käytösongelmat vähentyneet. (53)

Ensimmäiset tulokset Lapset puheeksi -palvelumallista ovat rohkaisevia. Alueella, jolla mallia pilotoitiin lastensuojeluilmoitukset vähenivät kokeilun aikana, kun koko maan tasolla ilmoitukset lisääntyivät. Myös psykiatristen palvelujen käyttö väheni kokeilukunnassa, kun muissa kunnissa käynnit lisääntyivät. Lapset puheeksi -palvelumallin ydinkohtia on monialainen systemaattinen yhteistyö. Se pohjautuu kaikille toimijoille yhteiseen päämäärään (lasten hyvä ja toimiva arki) sekä yhdessä rakennettuun infrastruktuuriin. Päätöksentekoon ja toimintaan osallistuvat kaikki osapuolet, mukaan lukien paikalliset järjestöt. Järjestöjen panos on tärkeä, koska julkisten palvelujen mahdollisuudet tukea lasten ja perheen arkea ovat rajalliset. (56)

Vanhemmuusryhmien tarkoituksena on puolestaan edistää vaikuttavaksi todettuja myönteisiä kasvatusmenetelmiä ja auttaa vanhempia käsittelemään lasten käytösongelmia ja -häiriöitä. Vanhemmuusohjelman sisällöissä korostuu lapsijohtoisen leikin ja yhdessä toimimisen merkitys, lapsen kunnioittaminen ja kehitystason huomioon ottaminen, positiiviset kasvatusstrategiat, sääntöjen luominen, ennustettavat rutiinit, oppimisen tukeminen sekä tutkitusti tehokkaat lapsen huonoon käytökseen puuttumisen keinot. Ohjelmasta on tehty lukuisia korkeatasoisia satunnaistettuihin koeasetelmiin perustuvia (RCT) tutkimuksia, joissa kaikissa on saatu myönteisiä tuloksia. (57)

Voimaperheet on tutkimusnäytöin vaikuttavaksi todettu toimintamalli neuvolaikäisten lasten käytösongelmien varhaiseen tunnistukseen ja matalan kynnyksen ennaltaehkäisyyn. Neuvolakyselyllä tunnistetaan 4-vuotistarkastuksessa riskiryhmään kuuluvat perheet. Tukea tarvitseville vanhemmille tarjotaan mahdollisuus osallistua internetin ja puhelimen välityksellä toteutettavaan ohjausohjelmaan. Digitaalinen hoitoympäristö

on perheiden käytettävissä ajasta ja paikasta riippumatta. Perheet saavat hoitoa lyhyellä viiveellä, koska prosessiin ei liity aikaa vievää lähetekäytäntöä. Ohjelmaan osallistuneiden lasten käytösongelmat vähenivät ja vanhempien taidot paranivat verrokkiryhmään verrattuna. Ohjelma vähensi lisäksi lasten ahdistuneisuutta, mielialaoireita ja uniongelmia sekä paransi lasten empatiakykyä. Interventoryhmän perheet käyttivät lähes puolet vähemmän terveyspalveluita kuin verrokkit. Erot säilyivät kahden vuoden kuluttua hoidosta. Voimaperheet-toimintamallin implementaatiotutkimuksen alustavat tulokset osoittavat, että ohjelman vaikuttavuus säilyy myös väestötasolla. (43)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Laajat ongelmat, kuten lasten ja nuorten syrjäytyminen syntyvät monen tekijän monivuotisesta yhteisvaikutuksesta. Niiden ehkäisyyn ei riitä tiettyyn psyykkiseen oireeseen tai käyttäytymiseen vaikuttava interventio, vaan tarvitaan kaikkien lapsen kehitysympäristöjen systemaattista ja tutkimuksin tuettua yhteistyötä. (50)

Menetelmien ylläpidolle ja osaamisen tuelle tarvitaan Suomessa jatkossa leveämmät hartiat ja selkeä alueellinen työnjako. Tarvitaan valtakunnallinen yksikkö, jonka tehtävänä on promotiivinen ja preventiivinen yli sektoreiden toimiva kasvun tuki. Yliopistosairaaloiden yhteydessä toimivat Osaamis- ja tukikeskukset (ns. OT -keskukset) voisivat vastaavasti toimia niiden hoidollisten ja korjaavien menetelmien kotipesänä, joilla vastataan esimerkiksi käytösongelmiin tai lasten ja nuorten ahdistuneisuuteen. Keskuksen työ palvelisi koko aluetta ja tukisi kuntien omia palveluja. (50)

Varhaiskasvattajille ja opettajille järjestettävä pitkäkestoinen, oman toiminnan reflektointiin ja omien toimintatapojen muutokseen tähtäävä koulutus voi muuttaa lapsen ongelmallista käytöstä sekä lisätä positiivista vuorovaikutusta ja lasten sosiaalisia taitoja. (53)

Parhaiten onnistuvat sellaiset koko ikäluokan käyttäytymisen muutoksiin tähtäävät toimet, jotka vastaavat yhteisön yleisiä normeja ja sitouttavat mahdollisimman monet toimintaan niiden mukaisesti. Parhaiten onnistuvat toimintamuodot, joissa eri ammattilaiset paikallistasolla yhdistävät voimansa. Usein lasten elinolojen parantamisen esteenä ovat aikuisten omaksumat kulttuuriset tabut. Yhteisellä toiminnalla ja tiedonmuodostuksella voidaan poistaa haitallisia ajattelun luutumia ja "nostaa kissaa pöydälle". (51)

Kaikki preventiivinen toiminta ei ole vaikuttavaa eikä automaattisesti kustannuksia säästävää. Interventioita tulisi vertailla keskenään, jotta voidaan löytää paras vastine resursseille. Ryhmätoiminta on kustannuksiltaan edullisempaa kuin yksittäisille per-

heille järjestetty toiminta. Digitaaliset interventiot ovat potentiaalisesti kustannustehokkaita. Kuitenkin digitaaliset interventiot, joissa käytetään ammattihenkilökuntaa, eivät ole maksajalle välttämättä halvempia kuin perinteiset interventiot. Yhteiskunnan kannalta kustannukset kuitenkin ovat pienemmät, jos osallistumiskustannukset, kuten matkakulut, vähenevät. Digitaalisilla interventioilla voi olla enemmän pudokkaita kuin perinteisissä interventioissa. (55)

Lasten hyvinvoinnin tukemisessa korostuvat poikkihallinnolliset toimenpiteet, interprofessionaalinen asiantuntijuus sekä monialaisten erityispalvelujen saatavuus ja niiden vastaavuus tarpeisiin. Ongelmien ennaltaehkäisy vaatii sosiaali- ja terveystoimen moniammatillista osaamista ja työskentelyä laajempaa, eri ammattilaisten välistä yhteistyötä esimerkiksi koulun- ja varhaiskasvatuksen ammattilaisten kanssa. Ehkäisevä ja hyvinvointia tukeva työ edellyttää, että lasten, nuorten ja vanhempien kokemustiedon ja osallisuuden vahvistaminen otetaan keskeiseksi kehittämisen kohteeksi myös esimies- ja johtajatasolla. (31)

Imetyksen edistämiseksi tarvitaan toimintaohjelma ja sen toteutumista tukeva infrastruktuuri: pysyvä, täysiaikainen kansallinen imetyскоordinaattori ja maakunnalliset imetyскоordinaattorit. Kehittämisen pohjaksi tarvitaan kansallinen imetysselvitys. (10)

4.3 Synnyttäjien ikä nousee ja tahaton lapsettomuus yleistyy

Raskautta edeltävän ajanjakson, raskauden ja sikiönkehityksen aika, synnytys ja ensimmäiset elinvuodet ovat lapsen elämän ja hyvinvoinnin kulmakiviä. Viime vuosina ensisynnyttäjien keski-ikä on nousut tasaisesti ja lapsettomien osuus on kasvanut. Vuonna 2017 ensisynnyttäjien keski-ikä oli 29,2. Samana vuonna 13 prosenttia ensisynnyttäjistä ja 22 prosenttia kaikista synnyttäjistä oli yli 35-vuotiaita. Korkeasti koulutetut ja kaupungeissa asuvat naiset tulevat myöhemmin äidiksi kuin vähemmän koulutetut ja maaseudulla asuvat. Syntyvyyden lasku näkyy erityisen selvästi esikoisten synnytysten vähenemisessä, ja tämä korostuu korkeammin koulutetuilla naisilla. (90) (105)

Lastenhankinnan siirtyminen myöhemmälle iälle lisää tahattoman lapsettomuuden yleisyyttä ja sillä on myös terveysvaikutuksia äitiin ja lapseen. Lapsettomuus on myös psykososiaalinen ongelma. Se voi tuottaa syvää surua, toivottomuutta ja haasteita ihmissuhteisiin. Noin 15 prosenttia suomalaisista lasta yrittävistä naisista ja miehistä on kokenut raskaaksitulovaikeuksia. Tahatonta lapsettomuutta on kokenut 30–69-vuoti-

aista 16 prosenttia naisista ja 10 prosenttia miehistä. Noin 60 prosenttia lapsettomuutta kokeneista on saanut hoitoa tähän. Vuosituhannen alussa hedelmöityshoitojen vuosittainen määrä oli 7 000–8 000 ja vuonna 2015 määrä oli yli 14 000. Raskaus on seurausta hedelmöityshoidosta kolmella prosentilla 25–29-vuotiaita, mutta 40–44-vuotiaista jo 20 prosentilla. Hoitojen onnistumisen todennäköisyys heikkenee naisen iän myötä. Hedelmöityshoitoihin liittyy terveysriskejä sekä hoitoja saavalle naiselle että lapselle. (64) (90)

Tahaton lapsettomuus voi aiheuttaa syvää ja kroonista surua. Silloinkin, kun raskaus hedelmällisyyshoitojen tuloksena onnistuu, lapsettoman identiteetti ja raskaat kokemukset voivat seurata aina vanhemmuuteen ja vaikuttaa siten koko perheen hyvinvointiin. Merkittävää on myös se, etteivät kaikki lapsettomuuden läpikäyneet koe voidensa hyödyntää raskausaikaa vanhemmuuteen valmistautuen, vaan raskausaika menee pääsääntöisesti pelätessä. Lapsettomuuden kokeneet naiset ja miehet tarvitsevat tukea moninaisten ja raskaiden tunteiden käsittelyyn, hedelmöityshoitojen vaativuuteen, parisuhdevaikeuksiin sekä äidin identiteetin rakentamiseen, vanhemmaksi kasvuun. Tukea tarvitaan vanhemmaksi tulon kaikissa vaiheissa, ja se voi sujuvoittaa monen perheen vanhemmaksi tulon polkua ja perheen toimivuutta. (64) (90)

Iän myötä monet syntyvyyttä heikentävät riskit kasvavat. Munasolujen ja siittiöiden laatu heikkenee. Ikä on yhteydessä muun muassa äidin komplikaatioiden, poikkeavien synnytysten määrään, vauvan syntymäpainoon sekä vauvan terveyteen. Lapsen alhainen syntymäpaino on yhteydessä moniin muihin lapsen terveysriskeihin. Iän ohella esimerkiksi yli- tai alipaino, tupakointi, psykologinen stressi ja liikkumattomuus heikentävät hedelmällisyyttä ja muodostavat siten riskin syntyvän lapsen terveydelle. (90)

Myös miehen korkeampi ikä vaikuttaa kielteisesti syntyvän lapsen terveyteen, joskin väestötasolla vaikutus on varsin pieni. Vuodesta 1987 vuoteen 2009 isäksi tulon keski-ikä nousi 28,7 vuodesta 30,4 vuoteen. Mitä korkeampi miehen koulutus on, sitä varmemmin isäksi tullaan vasta yli 30-vuotiaana. Siittömutaatioiden lisääntyminen iän myötä voi nostaa keskenmenoriskiä tai syntyneen lapsen riskiä sairastua syöpään. Isän iällä on merkitystä kohtukuolemien, pre-eklampsian ja keisarileikkausten yleisyyteen. Vanhempi isyys on myös liitetty lapsen kasvaneeseen riskiin skitsofreniaan, autismiin, kaksisuuntaiseen mielialahäiriöön ja synnynnäisiin epämuodostumiin. (90)

Nuorten aikuisten tiedot iän vaikutuksista hedelmällisyyteen ovat puutteellisia. Miesten tiedot ovat yleensä virheellisempiä kuin naisten. Lisäksi nuorten on usein vaikea mieltää iän myötä tapahtuvan hedelmällisyyden laskun koskevan myös heitä itseään, vaikka asia yleisellä tasolla olisikin tuttu. Vuonna 2015 tehdyssä kyselytutkimuksessa noin joka viides 20-35 vuotiaista naisista ja 45 prosenttia saman ikäisistä miehistä luuli naisen hedelmällisyyden laskevan merkittävästi vasta 45-vuotiaana. Kouluterveyskyselyssä noin viidennes lukiolaisista, yli kolmannes ammattikoululaisista ja 40

peruskoululaisista ei tiennyt raskauden vaikeutuvan naisen 35 ikävuoden jälkeen. Väestötasolla matalasti koulutetuilla miehillä ja naisilla oli tästä asiasta muita heikommat tiedot. (90)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Hedelmällisyysneuvonnasta pitäisi tulla luonteva osa terveysneuvontaa niin, että perheenlisäystä suunnittelevat nuoret olisivat niistä tietoisia. Eri yksilöille ja perhetilanteille räätälöityä tietoa hedelmällisyydestä, raskauden suunnittelusta ja perhesuunnittelusta tulisi tarjota niin nuorisotyössä, aikuisten yleisissä terveyspalveluissa kuin neuvoloissakin. (90)

Syntyvyyden laskun myötä on varauduttava kasvavaan hedelmöityshoitojen kysyntään ja pohdittava niihin liittyviä taloudellisia ja eettisiä suuntaviivoja. (90)

Lasten synnyttämistä biologisesti suotuisassa iässä on tuettava vähentämällä syntyvyyttä rajoittavien tekijöiden kuten työn, talouden, asumisen ja opiskelun esteitä. (92)

Psykososiaalisen tuen tulisi olla hedelmöityshoitopotilaille lakisääteistä ja psykologiapalvelut tulisi sisällyttää hoitoprosessiin, kuten monissa muissa Euroopan maissa. On tärkeää, että ammattilaiset osaavat tunnistaa vaikeita tilanteita sekä tukea vanhempia raskausaikana ja sen jälkeen niin, että tärkeä vuorovaikutus ja vanhemmuuteen kasvu saataisiin alkuun ennen lapsen syntymää. Moninaisten tunteiden ”normalisointi” ja niistä avoimesti puhuminen sekä erilaiset vuorovaikutusta auttavat apuvälineet – pelit, päiväkirjan kirjoittaminen ja mielikuvaharjoitukset – voisivat auttaa varhaisen vuorovaikutuksen ja äidiksi kasvamisen alkuun. (64)

4.4 Terveelliset elämäntavat edistävät hyvinvointia pitkäkestoisesti

Lapset ja nuoret pitävät omaa terveyttä, fyysistä kuntoa ja terveitä elämäntapoja tärkeinä. Omasta terveydestä ja hyvinvoinnista huolehtiminen parantaa elämän laatua ja ennakoi myönteisempää tulevaisuutta. Nämä uskomukset eivät kuitenkaan läheskään aina heijastu lasten arkielämän valintoihin ja päätöksiin. (22)

Vähäinen liikkuminen aiheuttaa lapsille ja nuorille kasvavia terveyshaasteita. Liikunnan lisääminen edistää hyvinvointia, mutta fyysisen aktiivisuuden määrällä on osoitettu olevan yhteys myös lasten yleisiin oppimisvalmiuksiin. Liikunnan lisäämisen on osoitettu vaikuttavan muun muassa matematiikan taitojen kehittymiseen. Liikkuminen

lapsen varhaisvuosina on vielä kohtalaisen aktiivista, mutta into hiipuu murrosiässä. Liikkumisen väheneminen iän myötä on suomalainen erityispiirre. Alle kouluikäisistä hieman yli puolet liikkuu suosituksiin nähden riittävästi. Alakoululaisista (9- ja 11-vuotiaista) suositusten mukaisesti liikkui noin 40 prosenttia, 13-vuotiaista neljäsosa ja 15-vuotiaista enää harvempi kuin joka viides. Pojat liikkuvat reippaasti ja rasittavasti keskimäärin enemmän kuin tytöt, mutta kevyttä liikuntaa tytöt harrastavat jonkin verran poikia enemmän. Vanhempien ja kavereiden tuki vaikuttaa lasten ja nuorten aktiivisuuteen. Myös muulla fyysisellä, sosiaalisella ja emotionaalisella ympäristöllä on suuri vaikutus fyysisen aktiivisuuden määrään. Vähäisellä liikkumisella on selvä yhteys muun muassa ruutuaikaan – lapsille ja nuorille kertyy ruutuaikaa sitä enemmän mitä vähemmän he harrastavat liikuntaa. (22) (66) (106)

Lasten liikunta-aktiivisuutta on onnistuttu lisäämään liittämällä erilaisia liikkumisen muotoja koulujen kaikkeen arkiseen toimintaan. ”Liikkuva koulu” on kehittynyt pilotti-hankkeesta liikunnan edistämishjelmaksi. Ohjelmassa on nykyisin mukana jo 289 kuntaa (93 % kunnista) ja niiden yli 2 000 peruskoulua. Ohjelmaa toteutetaan kunkin koulun ja kunnan omista lähtökohdista. Ne valitsevat itselleen sopivimmat toimintamuodot ohjelman tavoitteiden saavuttamiseksi. Koulun ulkopuoliset toimijat tukevat toimintaa. Tavoitteena on ollut koulujen toimintakulttuurin muutos siten, että keskiössä on liikkumisen lisääminen ja istumisen vähentäminen, oppilaiden ja henkilökunnan osallisuus sekä oppimisen tukeminen. Seurantatutkimuksen mukaan ohjelma on onnistunut muuttamaan koulujen toimintakulttuuria fyysiseen aktiivisuuteen aiempaa paremmin kannustavaksi. (106)

Seuratoiminta on koulun rinnalla keskeinen lapsia ja nuoria fyysiseen aktiivisuuteen ohjaava instituutio. Urheilun seuratoimintaan osallistuu 62 prosenttia lapsista ja nuorista. Osuus on ollut viime vuosina nousussa. Myös seuratoiminta hiipuu iän myötä. 9-vuotiaista lapsista toimintaan osallistuu kaksi kolmasosaa, 15-vuotiaista nuorista enää puolet. Pojat toimivat seuroissa tyttöjä yleisemmin. Seuratoiminnan lopettamisen syitä ovat tyypillisimmin lajiin kyllästyminen, viihtymättömyys joukkueessa tai ryhmässä sekä innostuksen ja hauskuuden puute. Seuratoimintaan osallistuvat nuoret täyttävät muita yleisemmin liikunta-, ruutuaika- ja unisuositukset. Seuratoimintaan osallistuvilla tytöillä on selvästi muita vähemmän päihdekokeiluja. Seuratoimintaan osallistuvat pojat polttavat harvemmin tupakkaa, mutta nuuskan käyttö on heillä muita poikia yleisempää. (22)

Kaupunkisuunnittelu vaikuttaa erityisesti lasten ja nuorten arkiliikuntaan. Kansainvälinen ilmiö on, että lasten ja nuorten vapaa liikkuminen rajoittuu koko ajan lisää. Ohjaimaton vapaa-ajan liikkuminen sekä matkojen taittaminen pyörällä tai jalan ovat vähentyneet ja kulkeminen siirtynyt autoilla tapahtuvaksi. Ratkaiseva tekijä on kuljettava matka. Näin ollen rakennetun ympäristön tiiviys näyttäytyy keskeisenä liikkumisen ta-

paa ja itsenäisyyttä säätelevänä tekijänä. Kohtuullinen rakentamisen tiiviys tukee lasten ja nuorten itsenäisyyttä ja aktiivisuutta, kun taas hyvin tiiviissä kaupunkiympäristössä käytetään runsaammin julkisia kulkuneuvoja ja autoja. (104)

Aktiivinen arkiliikunta on keskeinen keino painonhallintaan. Arkiliikunnalla on myös monia muita myönteisiä vaikutuksia lasten ja nuorten hyvinvointiin. Liikkumismahdollisuuksien ohella myös rakennetun ympäristön vihreys liittyy paremmaksi koettuun terveyteen. Havainnot tukevat sitä, että sekä sopivan tiiviisti rakennetulla elinympäristöllä että viherrakenteiden runsaudella on hyvinvointivaikutuksia. Näin ollen kaupunkisuunnittelussa ja liikunnan edistämisessä ei tulisi rajoittua vain erityisesti lapsille ja nuorille suunnattuihin ympäristöihin, vaan koko kaupunkia tulisi kehittää liikkumaan kannustavana ympäristönä. Uusien alueiden kytkeminen olemassa olevaan kaupunkirakenteseen nousee tällöin myös tärkeäksi. (104)

Todennettujen myönteisten vaikutusten ohella liikunta- ja urheiluharrastuksiin sisältyy myös riskejä. Liikunta-aktiviteetit ovat koulun ja internetin jälkeen kolmanneksi yleisin paikka, jossa lapset ja nuoret kokevat kiusaamista ja syrjintää. Loukkaantumisen riski on myös suuri. Vuonna 2016 pojista 56 ja tytöistä 50 prosenttia ilmoitti loukkaantuneensa liikunnan yhteydessä vähintään kerran edeltävän vuoden aikana. Riski loukkaantua kasvoi sitä suuremmaksi, mitä useampana päivänä viikosta nuori harrasti liikuntaa. (22)

Lasten ja nuorten fyysinen aktiivisuus ja terveystottumukset säätelevät heidän fyysistä olemustaan ja ruumiinkuvaansa. Ylipainon yleistyminen heijastaa osaltaan liikunta-aktiivisuuden vähenemistä, mutta myös ruokailutottumusten muutosta. Ylipaino on tärkeimpiä lasten ja nuorten hyvinvoinnin riskitekijöistä kautta Euroopan. Vanhemmilla oppilailla sen yleistyminen näyttäisi olevan pysähtymässä tai hidastumassa Suomessa, mutta vastaavaa ei ollut havaittavissa 11- ja 13-vuotiailla koululaisilla. Ylipainoisuus ei jakaudu tasaisesti vaan muun muassa perheen alhainen sosio-ekonominen asema lisää sen todennäköisyyttä. (32) (106)

Myönteisen ruumiinkuvan luominen on keskeinen nuoren kehitystehtävä. Osalla nuoria kehotytyttömyys on taakka mielenterveydelle. Pojat kokevat olevansa sopivan kokoisia tyttöjä yleisemmin, ja itsensä kokeminen liian lihavaksi on huomattavasti yleisempää tytöillä kuin pojilla. Tyttöillä kehotytyttömyys on yhteydessä lisääntyneeseen psykosomaattiseen oireiluun. Kehotytyttömyys voi ilmetä myös heikompana subjektiivisena hyvinvointina ja terveyttävä vaarantavana käyttäytymisenä (32)

Nuorten alkoholinkäytössä on tapahtunut myönteisiä muutoksia vuosituhannen alussa. Yhä harvempi suomalainen 15-vuotias nuori juo alkoholia viikoittain tai juo yli päänsä itsensä humalaan asti. Alkoholin kokeilu aloitetaan varhaisella iällä aiempaa harvemmin. Humalakokemukset olivat suomalaisilla nuorilla hieman Euroopan keskitasoa yleisempiä: vuonna 2014 neljännes tytöistä ja kolmannes pojista ilmoitti olleensa humalassa elämänsä aikana vähintään kahdesti. Myös varhaiset humalakokemukset ovat Suomessa yleisempiä kuin Euroopassa keskimäärin, mutta lasku näissä osuuksissa oli aikavälillä 2002–2014 maiden suurinta. Huolestuttavaa on, ettei myönteinen kehitys koske nuoria, joilla oli depressio ja joiden vanhemmilla oli matala koulutus ja joista ainakin toinen oli työtön. (32) (79).

Myös nuorten tupakointi on vähentynyt. Uudet nikotiinituotteet (esim. sähkösavukkeet) ovat kuitenkin voimakkaita addikteja, ja nuoret ovat niitä omaksumassa. Nikotiinin terveyshaitat ovat aiemmin luultua paljon voimakkaammat, joten perinteisen tupakoinnin väheneminen ei välttämättä tuota tavoiteltuja terveysvaikutuksia, jos uudet tuotteet yleistyvät samaan tahtiin. (79)

Energiajuomien runsas käyttö aiheuttaa unettomuutta ja psykosomaattisia oireita. Myös uhkapelaamiseen liittyvät haitat ovat nuorilla yleisiä, mikä puoltaa ikärajojen asettamista ja valvonnan tehostamista. (79)

Lasten ja nuorten kasvisten (= hedelmät ja vihannekset) syöminen ei ole juuri muuttanut vuodesta 2002 vuoteen 2010 asti. Ravitsemussuosituksen mukaisesti kasviksia syö edelleen vain vähäinen osa koululaisista. Ruokatottumuksissa on eroja sukupuolten ja sosioekonomisten ryhmien välillä. Pojat syövät edelleen kasviksia huomattavasti harvemmin kuin tytöt. Kasvisten syöminen on harvinaisempaan alemmista sosiaaliluokista tulevilla lapsilla ja nuorilla. Suomalaiskoululaiset käyttävät sokeroituja limsoja ja makeisia kansainvälisesti vertaillen ikäisiään harvemmin. Päivittäisen aamiaisen syöminen on todettu olevan yhteydessä muihin terveellisiin tottumuksiin. (32) Ruokailutottumusten on osoitettu olevan yhteydessä myös lapsen koherenssin tunteeseen ja itsetunnon kehitykseen. (98)

Lasten ja nuorten terveyden lukutaito, eli kyky tehdä omaan ja muiden terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä päätöksiä, on olennainen tekijä selitettäessä eroja terveydessä ja terveystottumuksissa. Terveyden lukutaitoa opitaan huomattavilta osin informaaleissa (esim. urheiluseurat, kaveriryhmät) ympäristöissä. Terveyden lukutaidon suhteen riskiryhmään kuuluvat etenkin koulussa huonosti menestyvät ja muualle kuin akateemiselle opintopolulle suuntautuvat nuoret. (22) (32) (106)

Terveysvalikoituminen erilaisille aikuisiän koulupoluille alkaakin siis jo varhain ja teini-iällä, ja koululla on siinä tärkeä merkitys. Monella hyvinvoinnin osa-alueella erot paitsi sukupuolen suhteen myös lukiolaisten sekä ammattiin opiskelevien välillä ovat edelleen suuret. (10) (79) (106)

Monet hyvinvointia, osallisuutta, terveyttä, terveellisiä elintapoja, koulunkäyntiä ja kasvuympäristön turvallisuutta vaarantavat tekijät ovat yleisempiä toimintarajoitteisilla, maahanmuuttajataustaisilla ja kodin ulkopuolella sijoitettuna asuvilla nuorilla. Erot nuorten välillä herättävät kysymään, miten terveyden ja hyvinvoinnin eriarvoisuutta voitaisiin entistä tehokkaammin kaventaa ja miten nuoret saisivat entistä varhaisemmassa vaiheessa tukea ja apua elämäntilanteeseensa. Hyvinvointia vaarantaviin tekijöihin tulisi aktiivisesti puuttua ja niitä tulisi systemaattisesti seurata jo varhaisvuosista lähtien. (10)

Lasten ja nuorten liikunnan mahdollisuuksia voidaan edistää monin tavoin kasvuympäristön fyysisillä rakenteilla. Varhaiskasvatuksessa lapsille tulee luoda tilaa liikkua ja touhuta erityisesti silloin, kun lapsi ei jaksakaan keskittyä. Keskittymisessään lapset ovat hyvin yksilöllisiä. Liikkumisen salliva tila antaa lapsille mahdollisuuden harjoitella oman toiminnan säätelyä, vähitellen ympäristöön sopeutuen. Tila tulee siis olla saatavilla välittömästi silloin, kun tarve vauhdikkaalle toiminnalle ilmenee. Lapsi pääsee purkamaan energiaa mielekkäällä tavalla myös koko ryhmän toimintaa ajatellen. Toiminnallisen jakson jälkeen lapsi on valmiimpi palaamaan takaisin keskittymistä vaativaan tekemiseen. (66)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Luodaan perheille aikaa liikkua ja toimia yhdessä. Tämän edellytyksenä on harrastustoiminnan järkevöittäminen siten, että lasten lähiliikuntapaikoilla on taitavat ohjaajat vetämässä harrastetoimintaa, eikä vanhempien tarvitse istua iltoja autonkuljettajina. Alle kouluikäisille optimaalinen fyysinen kasvuympäristö on leikkiapiha tai puistoalue kodin lähietäisyydellä. (66)

Terveyden lukutaidon kehittäminen on keskeinen keino vähentää terveyden eriarvoisuutta. Terveystiedon roolia tulee vahvistaa kouluissa ja etenkin ammatillisessa koulutuksessa, jossa sen asema on viime vuosina heikentynyt huomattavasti. On tärkeää myös tunnistaa ne nuoret, joilla on niukasti voimavaroja terveyden suhteen. (32)

Nuoren itsetunnon ja myönteisen kehonkuvan tukeminen on erityisesti yläkouluikäisillä tärkeää. Lasta ja nuorta voi kannustaa huomaamaan kehonsa myönteisiä piirteitä ja kannustaa liikkumaan muista kuin ulkonäkökeskeisistä syistä.

Tarvitaan useiden toimijoiden strategista yhteistyötä erilaisten arjen liikuntamuotojen (koulumatkat, koulupäivät, iltapäivätoiminta, harrastukset, vapaa-ajan kulkeminen, koti ja lähiympäristö) koordinoimiseksi. Erityishuomiota tulee kiinnittää yläkouluikäisiin. Lapset ja nuoret tulee saada mukaan ja motivoitumaan uusien toimintojen suunnitteluun. (22)

Lapsen ja nuoren lähielinpiirin tulisi olla mahdollisimman omavarainen liikuntapaikoit-taan siten, ettei niiden käyttöä hankaloiteta esimerkiksi vuorojen varaamisella tai mak-suilla. Koulujen pihat ovat verraten vähällä käytöllä. Lasten iän karttuessa koulupihoja käytetään entistä vähemmän. Niiden käyttöä voidaan tehostaa muun muassa kaavoituksella ja muulla kaupunkisuunnittelulla. (22) (104)

Lapsia ja nuoria tulee osallistaa monin eri tavoin urheiluseuratoiminnan suunnitteluun ja toteutukseen enemmän, jolloin harrastuksesta tulisi innostavampaa ja hauskeempaa ja siinä viihdyttäisiin paremmin ja pidempään. (22)

Kaikkien lasten liikunnalliselle elämäntavalle tulee tarjota hyvät mahdollisuudet. Harrastusliikunnan täytyy olla mahdollista myös pienituloisissa perheissä. Vieläkin tärkeämpää on tukea arkiliikkumista. Tässä yhdyskuntasuunnittelulla on keskeinen rooli. Palvelujen keskittyminen johtaa pidentyviin välimatkoihin, jolloin liikkuminen ei voi enää tapahtua itsenäisesti ja aktiivisesti. (104)

5 Osallisuus

5.1 Arvostetaan ja kunnioitetaan lapsen näkökulmaa ja tulkintaa

Lapsen on tärkeää kokea, että hänen osallisuudellaan on merkitystä. Tämä edellyttää keskinäistä kunnioitusta lapsen ja aikuisen kesken. (12) Kasvatusinstituutioissa lapset ja nuoret ovat herkkiä tunnistamaan ja erottamaan toisistaan virallisesti ilmaistut päämäärät ja todelliset yhteisön toimintaa ohjaavat arvot ja käytänteet. Näin ollen sukupolvien välinen luottamus rakentuu tekojen kautta. Ollakseen uskottava aikuiselta edellytetään lasten ja nuorten arvostavaa kohtaamista. Tämä vahvistaa heidän osallisuuden tunnettaan kuulluksi ja hyväksytyksi tulemisesta. (28)

Mahdollisuus kuulua yhteisöön ja vaikuttaa omaan elämään on keskeinen hyvinvoinnin edellytys. Lapset ja nuoret haluavat tänä päivänä vaikuttaa esimerkiksi kestävään tulevaisuuteen. Heidän osallistumisensa keinot ovat kuitenkin murroksessa. Nuorten aktiivista kansalaisuutta ja osallistumista yhteiseen päätöksentekoon onkin pyritty edistämään lukuisissa hankkeissa. Kuitenkin vain harvoin näiden tulokset juurtuvat pysyviksi toimintamuodoiksi. Käytännössä monet nuoret eivät tiedä, miten he voivat vaikuttaa, tai he kokevat, ettei heidän mielipiteistään olla kiinnostuneita. Aktiivisesti osallistuvien nuortenkin on usein vaikea hahmottaa, miten osallistuminen lopulta vaikuttaa päätöksiin. (28)

Sitoutumista koulu yhteisöön tukee se, että oppilas kokee olevansa mukana koulun arjen rakentamisessa. Koulun käytännöt eivät kuitenkaan juuri innosta oppilaita toimimaan oman yhteisönsä kehittämiseksi. Perusopetuksen 8.- ja 9.-luokkalaisista vain 10 prosenttia kokee voivansa vaikuttaa hyvin oppituntien järjestelyihin, koulutyön ja välituntien suunnitteluun, yhteisten sääntöjen laatimiseen, tilojen suunnitteluun, kouluruokailuun tai koulun yhteisten tapahtumien järjestämiseen. Vaikutusmahdollisuudet arvioidaan hieman paremmiksi toisella asteella. Ammattiin opiskelevista 23 prosenttia kokee vaikutusmahdollisuutensa opiskelun arjessa hyväksi, kun taas lukiossa osuus on vain 11 prosenttia. Pojat kokevat vaikutusmahdollisuutensa tyttöjä paremmiksi kaikilla kouluasteilla. (10)

Kansainväliset vertailutkimukset viestivät samaa. Niistä nousee toistuvasti esiin voimakas paradoksi suomalaisnuorten yhteiskunnan toiminnan, rakenteiden ja instituutioiden ymmärtämisen ja toisaalta henkilökohtaisen osallisuuden kokemusten välillä. Edellisessä yläkouluikäisten osaaminen ovat maailman huippua, mutta tämä johtaa

vain harvoin haluun toimia aktiivisena ja kehitykseen vaikuttavana yhteiskunnan jäsenenä. Harvemmin kuin missään muussa tutkituista maista. Suomalaisen koulun hallinnon rakenteet, toimintakulttuuri tai aikuisten asenteet houkuttelevat vain harvoja oppilaita osallistumaan arkiseen päätöksentekoon. Sama koskee poliittista ja muuta yhteisöllistä toimintaa. (100)

Ilmastomuutos on esimerkki ilmiöstä, joka aktivoi nuoria toimimaan ja joka voi tuottaa nuorille merkityksellisiä osallistumisen kokemuksia myös koulussa. Nuorten huoli on vaikuttanut merkittävästi muun muassa YK:n kestävän kehityksen ohjelmaan. Kestävä kehitys on myös esimerkki prosessista, jossa nuoret joutuvat sovitteluun erilaisia näkemyksiään suhtautumisessaan luontoon. Maaseudun nuorille metsät ja järvet tarjoavat niin hyvinvointia kuin tulevaisuuden työpaikkoja, kun taas kaupunkilaisnuorelle ne ovat vapaa-ajan ja virkistymisen ympäristöjä. (28) (81)

Lapsen ja nuoren kehitys etenee samanaikaisesti monella rinnakkaisella ulottuvuudella. Minkä tahansa ulottuvuuden yksipuolinen painottaminen voi jättää tärkeitä ihmisenä olemisen puolia katveeseen. Tärkeitä ulottuvuuksia ovat lapsen osallisuus ja merkittävät ihmissuhteet, joissa lapsi tulee nähdyksi ja kuulluksi, sekä kasvuympäristön tarjoamat mahdollisuudet itseohjautuvuuteen. Lapsia koskeva keskustelu painottaa usein yksipuolisesti aikuisten käsityksiä lapseen vaikuttavista tekijöistä, ilman että kuullaan lasta itseään siitä, miten hän asiat kokee ja mitä hän elämältään toivoo. (34) Poliittisessa päätöksenteossa lasten elämää tarkastellaan alueellisesti laajenevien kehien todellisuutena alkaen perheestä ja laajeten vähitellen globaaleihin ympäristöihin. Lapset itse kuitenkin kokevat elämismaailmansa monipaikkaisen ja ylitrajaisen arjen kautta. Lasten kokemus haastaa usein auktoriteettien näkemystä, minkä vuoksi vallitsevaa tulkintaa lasten oikeuksien toteutumisesta tulisi arvioida kriittisesti. (74)

Nykyinen lasten edustuksellinen osallistuminen (esimerkiksi lapsiparlamentti ja oppilaskunta) perustuu paljolti siihen, että lapset omaksuvat aikuismaisia toimintatapoja. Tällainen osallistuminen kiinnostaa ensisijaisesti sellaisia lapsia ja nuoria, joilla on runsaasti sosiaalisia ja kulttuurisia voimavaroja. Näissä elimissä lasten ja aikuisten väliset suhteet lisääntyvät ja tiivistyvät, mutta aikuisten luomaan rakenteeseen valittujen suhteet edustamiinsa lapsiin usein vähenevät ja etäännyvät. (63)

Lasten kanssa toimivat aikuiset ovat oleellisessa asemassa luomassa kokemusta siitä, onko omalla mielipiteellä väliä vai ei. Jos esimerkiksi koulussa opettaja, vahtimestari, rehtori, keittäjä, terveydenhoitaja tai siivooja kohtaa lapsen ja nuoren kunnioittavasti ja arvostavasti, syntyy kokemus kuulumisesta yhteisöön. Tunnustamalla lasten arkinen mukanaolo osaksi yhteiskunnallista vaikuttamista otamme heidän näkökulmansa huomioon samalla tavalla ja arvostuksella kuin aikuisten. Nämä ovat kokemuksina lapselle merkittävämpiä kuin hyvinkään toimivat järjestetyt toimintamallit. (81) (102)

JOHTOPÄÄTÖSKSET:

Päiväkotien jokapäiväisen toiminnan tulee tukea lapsia oman elämänsä poliittisina toimijoina, mikä edellyttää demokraattisessa yhteiskunnassa vallitsevan poliittisen moninaisuuden tunnistamista ja hyväksymistä myös lapsia koskevaksi premissiksi. (74)

Tarvitaan uusia areenoita ja toimintatapoja, joiden kautta lapset ja nuoret pääsevät itse määrittämään muun muassa kestäväen tulevaisuuden rakennuspuita ja päättämään vaihtoehtoisista tavoista toteuttaa kestävä elämäntapaa omassa arjessaan. Esimerkiksi koulujen lähimetsät tulee siksi säilyttää tärkeinä oppimisympäristöinä. (28)

Määritellään kestäväen kehityksen tavoitteiden ja ilmastonmuutoksen tematiikka pysyväksi osaksi Lasten Parlamenttien sekä kunnallisten ja maakunnallisten nuorisovaltuustojen tehtäväkenttää. Parlamentit ja valtuustot päättävät itse vuosittain toteutettavista kestäväen kehityksen hankkeista. (28)

Hoitopalveluissa pelillistämisen (gamification) kautta mahdollistetaan lapsille ja nuorille tutut ja helposti lähestyttävät keinot vaikuttaa saamaansa hoitoon. Vaikean asian käsittely tutun ympäristön kautta mahdollistaa heille potilaan oikeuksien toteutumisen terveydenhuollossa. Lapsille ja nuorille tällaisten kansalaistaitojen ja -oikeuksien oppiminen voi olla luontevinta virtuaalisen maailman kautta sovelluksilla, jotka ovat vähemmän ”virallisia” kuin perinteiset vaikutuskanavat. (36)

On kriittisesti kysyttävä, kuka määrittelee osallistumisen rakenteet. Lasten osallisuus ei saisi olla kiinni siitä, kuka on kykenevä toimimaan valmiina annetuissa rakenteissa. Tämä on erityisen tärkeä kysymys maakuntahallintoa luotaessa. Päätöksenteon karkaaminen yhä kauemmas lasten lähiympäristöistä lisää riskiä siitä, että maakuntatasolla kuullaan vain harvojen lasten ääntä. (63)

5.2 Merkitykselliseksi koettu osallisuus syntyy lasten ja nuorten arjessa

Moninaistuvassa yhteiskunnassa lasten ja perheiden tunne kuulumisesta ryhmiin ja yhteisöihin on keskeinen hyvinvoinnin osatekijä. Yhteenkuuluvuutta mahdollistetaan, rajoitetaan tai estetään arjen kohtaamisissa, pedagogisissa käytänteissä sekä poliittisissä päätöksissä paikallisella ja valtakunnallisella tasolla. On oleellista tunnistaa lapsen merkittävät yhteisöt ja tukea heitä osana näitä. Samalla heidät tulisi kohdata oletusvapaasti eli ilman ennakkokäsitystä siitä, että esimerkiksi tiettyyn kulttuuriin, perhe- taustaan tai vammaan kiinnittyvä yksilö on tietynlainen. (81) (101)

Varhaisnuorten ja teini-ikäisten kokemuksissa yhteiskunnallinen osallisuus ja toimijuus rakentuvat luontevimmin osana heidän arkista elämäänsä. Heidän kokemuksissaan korostuvat samaan aikaan arkiset vaikuttamistilanteet ja laajat yhteiskunnalliset kysymykset. Merkityksellisiä kokemuksia vaikuttamisesta ovat vaikkapa mahdollisuus päättää omasta harrastuksestaan, lemmikeistään tai ihmisistä, joiden kanssa viettää aikaa. Järjestetyt osallistumismuodot, kuten oppilaskunnan hallitukset tai lapsiparlamentit, ovat melko pienessä roolissa heidän pohtiessaan mahdollisuuksia vaikuttaa tai tehdä päätöksiä. Arkisista asioista päättäminen on usein kokemuksena paljon vaikuttavampi kuin mahdollisuus päättää ”isoista” asioista vailla henkilökohtaista merkitystä. Lasten arkisessa elämässä ja yhteisöissä on paljon sellaisia voimavaroja, kokemuksia ja taitoja, joita vahvistamalla mahdollistetaan monille erilaisille lapsille kokemus kuulumisesta yhteiskuntaan. (81) (101) (19)

Lasten ja nuorten arjen osallisuuden tukeminen on tärkeää, jotta heidän tarpeensa ja kasvuympäristön tarjoama tuki kohtaavat. Johtajilla ja esimiehillä on eri instituutioissa tärkeä rooli lasten ja nuorten osallisuutta ja yhteistyötä tukevien tahtotilan ja rakenteiden luomisessa ja ylläpitämisessä. Lapset ja nuoret eivät läheskään aina ole tietoisia omista vaikuttamisen ja osallistumisen mahdollisuuksistaan. Pääosa heistä jää aktiivisen osallisuuden ulkopuolelle. Osallisuuden toteutuminen edellyttää tiedon dialogista rakentamista yhdessä ammattilaisten ja vanhempien kanssa sekä moninaisten osallistumisen väylien tarjoamista taustoiltaan, valmiuksiltaan ja kiinnostuksiltaan erilaisille nuorille. Lapsia ja nuoria voidaan kannustaa vaikuttamiseen tunnustamalla heidän asiantuntijuutensa yhtä arvokkaaksi kuin aikuisten. Osallisuutta tukevien toimintamallien juurtuminen edellyttää, että instituutioiden johto tukee niitä kaikin keinoin. (31)

Lapset itse korostavat osallisuuden yhteisöllisyyttä, kun taas aikuiset kasvattajat yleensä painottavat yksilöllisiä elementtejä. Lasta motivoi osallisuuteen leikinomainen, luonteva, vapauttava, iloinen ja toiminnallinen toteutusmuoto, jossa toimitaan yhdessä. Virtuaalisilla ympäristöillä on tänä päivänä tärkeä rooli lasten omina arjen toimintaympäristöinä. Näin mahdollistuvat monet lapsille ominaiset ja kasvatuksellisesti tärkeiksi arvioidut tavat toimia, kuten leikkiminen, oppiminen, sosiaalisissa yhteisöissä toimiminen, osallistuminen ja vaikuttaminen sekä itseilmaisuus. (19)

Yhteisöllisyyden vahvistuminen edellyttää, että sekä lasten ja heidän kanssaan toimivien aikuisten osaamista edistetään eri tasoilla. Esimerkiksi terveyslukutaitoa koskevassa tutkimuksessa havaittiin, että alueen teoreettiset viitekehykset ja mallit eivät ota huomioon lasten tarpeita, sosiaalisia suhteita tai elinympäristöä. Sen sijaan ne painottuvat yksilön kognitiivisiin taitoihin ja kehitykseen. Kun kohteena olivat terveyslukutaito ja mielenterveyspalvelut, havaittiin lapsilla olevan vain hyvin vähän mahdollisuuksia osallistua terveyttään edistävään toimintaan ja päätöksentekoon. Näihin havaintoihin

nojautuen lasten osallisuutta edistämään on kehitetty erilaisia tutkimuslähtöisiä käytänteitä, menetelmiä ja työvälineitä kuten lapsilähtöinen osallistuva suunnittelu, digitaalinen tarinankerronta ja kasvun kansio. On myös koettu tarve suositusten ja ohjeistusten laatimiseen lapsille ja nuorille soveltuvia digitaalisten tilojen suunnitteluun ja arviointiin. (19)

Myös rakennettu ympäristö vaikuttaa lapsen ja nuoren mahdollisuuksiin toimia aktiivisesti osana yhteisöään. Tähän vaikuttaa yhtäältä mahdollisuus itsenäiseen liikkumiseen ja toisaalta ympäristön tarjoamat toimintamahdollisuudet. Ilman riittävää liikkumisen vapautta lapsi ei löydä ympäristön tarjoamia mahdollisuuksia. Kansainvälisesti tarkastellen lasten itsenäisen liikkumisen mahdollisuudet ovat vakavasti uhattuna nykymaailmassa ja niitä on rajoitettu koko ajan lisää. Suomi on harvinainen poikkeus: 16 maan vertailussa suomalaislapset nauttivat suurimmista liikkumisvapauksista. Mutta myös Suomessa liikkumavapaudet ovat kaventuneet viimeisten 20 vuoden aikana. (104)

Ajankohtainen esimerkki rakennetun ympäristön merkityksestä lasten ja nuorten vaikutusmahdollisuuksiin ja niiden muuttumiseen on kehäradan valmistuminen pääkaupunkiseudulle. Se on lisännyt nuorten liikkumis- ja kokoontumismahdollisuuksia. Tämä vaikuttaa nuorisokulttuuria määrittäviin paikallisiin- ja maantieteellisiin ehtoihin. Rakennettu yhteys avaa lisää mahdollisuuksia käyttää kaupunkitilaa uudella tavalla. Maantiede asettaa näin nuorten vuorovaikutukselle kulttuurisia, sosiaalisia ja maantieteellisiä ehtoja. Myös liikennevälineistä muodostuu itsessään nuorten tiloja. (87) Juniin ja radanvarren paikkoihin sijoittuu nuorille tärkeitä kohtaamispaikkoja. Lisääntyvät liikkumismahdollisuudet uudistavat alueen nuorisokulttuuria (87)

Lasten ja nuorten osallistuminen elinympäristön suunnitteluun on täysin mahdollista ja toteutettavissa, jos käytetyt työtavat ja metodit ovat kuhunkin ikäkauteen sopivia. Tähän on kehitetty muun muassa paikkatietopohjaista PehmoGIS-menetelmää jo 1990-luvulta lähtien. Nykyisin menetelmä toimii internetin pohjalta ja on käytössä jo yli 80 maassa (<https://maptionnaire.com/>). (104)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Tunnistetaan lasten arki ja arkiset yhteisöt lapsuuden päätöksenteon osalta merkittäviksi. Arkiset kohtaamiset olivat merkittävämpiä kuin huolellisestikin järjestetyt ”viralliset” toiminatamallit. Mikäli on tahtoa, on mahdollista rakentaa yhteiskunnallisen päätöksenteon prosesseja, joihin kuka vaan iästä riippumatta voi osallistua oman valintansa mukaan. (81) (101)

Uusien osallisuuden väylien ja tapojen luominen lapsille ja nuorille huomioiden heidän arkensa. Tässä voidaan hyödyntää esimerkiksi sosiaalisen median tuottamia osallistumisen muotoja. (31)

Lasten näkökulmien kuuleminen ja lasten osallistuminen eivät toteudu riittävästi myöskään digitaalisissa ympäristöissä. Organisaatioiden kulttuureja pitää uudistaa siten, että lasten osallistuminen on huolella sisäänrakennettu niiden toimintaan. Lapsen osallisuuden toteutumista tulee myös seurata ja arvioida systemaattisesti. Tämä edellyttää monialaisia koulutusohjelmia, jotka ovat yhteisiä lasten kanssa työskenteleville asiantuntijoille. Tarvitaan hyvien esimerkkien levittämistä ja kampanjoita, jotka vahvistavat tietoisuutta lasten osallisuuden tärkeydestä. (19)

Lasten ja nuorten palveluja pitäisi suunnata erityisesti sinne, mistä lapset ja nuoret tietoa etsivät ja rakentavat yhdessä toisten kanssa (esim. YouTube). Suosituimpia tuottajia on hyödyllistä saada mukaan tähän rakennustyöhön. (19)

Lasten mahdollisuuksia toimia omaehtoisesti elinympäristössään tulee arvostaa ja vahvistaa. Omaehtoinen toimijuus konkretisoituu esimerkiksi lasten liikkumisvapauksina. Itsenäisen liikkumisen mahdollisuuksien kaventumiskehitys tulee pysäyttää. (104)

5.3 Uusia osallistumisen mahdollisuuksia rakentamaan

Lasten osallisuuden haasteet liittyvät organisaatorakenteisiin ja osallisuuden määrittelyyn. Lasten osallisuus ei ole aito ja vaikuttava osa nykyisiä organisaatiokulttuureja eikä niiden johtamisen ja päätöksenteon rakenteita. Osallisuuden vaikutusten osoittaminen, arviointi ja seuranta on puutteellista. Lasten ideat, näkemykset ja mielipiteet jäävät usein näkymättömiin päätettävissä ratkaisuisissa. (19)

Tavoite ohjata nuoria aktiivisiksi kansalaisiksi ja yhteiskunnallisiksi vaikuttajiksi ei ole käytännössä toteutunut tavoitellulla tavalla. Ei ole osattu tunnistaa nuorille luonteenomaisia tapoja vaikuttaa ja olla aktiivisia omissa yhteisöissään. Useimmissa hankkeissa nuorten osallistuminen mielletään perinteisenä poliittisena aktiivisuutena. Tätä perinnettä vasten nuorten osallistumattomuus nähdään pelkästään yhteiskunnallisena ongelmana. Nuorten omaehtoinen toiminta ja arkiset päätökset, esimerkiksi kulutusvalinnat, some-viestintä tai vaikkapa osallistumiset kampanjoihin, jotka liittyvät kysymyksiin elämän eettisyydestä ja reiludesta, tulee tunnustaa yhteiskunnallisesti tärkeänä ja nuorten suosimana muotona osallistua ja vaikuttaa. (19) (28)

Usein osallisuus tyypistyy mielipiteen selvittämisvelvollisuudeksi, jossa lasten ja nuorten muodollisella osallisuudella ei ole todellista merkitystä heille itselleen. Aito osallisuus on dynaaminen, ihmisten välisessä sosiaalisessa kanssakäymisessä muotoutuva prosessi. Siksi osallisuuden arvioinnin ja edistämisen on tärkeää olla läsnä palvelukentän käytännöissä katkeamattomina. (24)

Lainvalmistelun kuulemisprosesseissa lapset ja nuoret ovat aliedustettuna. Yksi syy tähän ovat nykyiset osallistumisväylät. Esimerkiksi nuorten käyttäjäkokemukset lausuntopalvelu.fi-sivustosta ovat paljastaneet monia osallistumisen esteitä. Käytetty kieli on haastavaa ja netin kautta lausuttaessa käytössä on vain suomi ja ruotsi. Nettiin kirjautuminen vaatii pankkitunnukset, joita lapsilla ja nuorilla on harvoin. Sivuston hahmottaminen on haastavaa lainsäädäntötyötä tuntemattomalle. Nuorten vaikuttamiselle on myös periaatteellisempia esteitä. Esimerkiksi lukiolain kiusaamissääntelyn osalta havaittiin, ettei osallistuneiden nuorten näkemyksiä nostettu näkyville kuulemistilastelmässä. Heidän ajatuksensa eivät myöskään millään tavoin heijastuneet lopulliseen sääntelyyn. (13) (28)

Mielipiteen huomioiminen ja kuuleminen eivät tarkoita automaattisesti niiden mukaan toimimista, vaan erilaisten näkökulmien tunnistamista osaksi keskustelua. On selvää, ettei ole mahdollista luoda mitään mallia tai järjestelmää, jonka perusteella kaikki lapset voisivat olla mukana, mutta on mahdollista rakentaa yhteiskunnallisen päätöksenteon prosesseja, joiden perusteella kuka vaan iästä riippumatta voi olla mukana erilaisissa yhteyksissä oman valintansa mukaan. (81)

Lapset näkevät asiat eri tavoin ja ajattelevat asioista eri tavoin kuin aikuiset. Palvelujen arvioinnissa ja uudistamisessa on tärkeää, että heidän ajatusmaailmansa ja -tapansa valjastetaan käyttöön ja sitä hyödynnetään päätöksenteossa. Lapselle luontainen tapa on tuottaa esimerkiksi piirustuksia, videoita, kirjoituksia, blogeja. Lapset itse ovat parhaita kertomaan eri keinoin heihin itseensä liittyviä tietoja. Lapset voivat itse koota omia kerhoja tai "valtuustoja". Oleellista on, että lapset kohdataan sillä kielellä, jota he ymmärtävät, heille turvallisessa kontekstissa ja heille luontaisilla toimintatavoilla. (99)

Taide- ja kulttuurikasvatus on havaittu osalle lapsia ja nuoria toimivaksi väyläksi saada äänensä kuuluviin silloin, kun muut valmiudet eivät tätä mahdollista. Taiteellinen ilmaisu kasvattaa lasten ja nuorten kulttuurista ja sosiaalista pääomaa ja siten heidän valmiuksiaan toimia aktiivisesti yhteiskunnassa. (4)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Toteutetaan kaikissa Suomen kouluissa vuosittain Nuorten Keski-Suomi-järjestön Jyväskylän seudulla toteuttaman Vaikuta! -teemapäivän kaltainen fyysinen ja virtuaalinen oppimisympäristö, jonka kautta nuoret saavat mahdollisuuden itse ideoida, kokeilla ja kokea erilaisia yhteiskunnallisen vaikuttamisen muotoja. (28)

Lapset voivat itse miettiä ja päättää, miten jokaisen mielipide saadaan kuuluvaksi. Tällöin on huolehdittava siitä, etteivät myöskään hiljaiset tai vähemmistölapset jää sivuun, eikä heidän äänensä jää peittoon. Tärkeää on myös, että päättäjät, virkamiehet ja tutkijat jalkautuvat päiväkoteihin ja kouluihin näkemään ja kuulemaan lapsia. (99)

Opetussuunnitelmiin lisätään lainvalmisteluun liittyviä tiedollisia ja taidollisia asioita. Tällaisia ovat esimerkiksi lakitekstien sekä hallituksen esitysten ja lausuntojen analysointi. Nuoria tulisi perehdyttää mahdollisuuksiin osallistua lainvalmisteluun ja harjaannuttaa heitä tähän muun muassa kirjoittamalla lausuntoja. Digitaalisia osallistumissivustoja tulee kehittää varmistaen nuorten yhdenvertaiset mahdollisuudet. Voidaan perustaa myös virtuaalineuvosto, jossa nuoret voivat koulussa ja nuorisotiloissa osallistua keskusteluun lainvalmistelussa. (13) (28)

Nykyisten digitaalisten osallistumissivustojen kehittämisessä huomioidaan käytettävyyden yhdenvertaisuus mm. eri ikäryhmien ja taustojen suhteen. Erityisesti huomiota tulee kiinnittää sivustojen käytettävyyteen nuorille käyttäjille. (28)

Osallisuuteen, yhdenvertaisuuteen ja kohtaamiseen liittyvä ammattitaito tulee liittää entistä tietoisemmin ja vahvemmin osaksi eri asiantuntijaryhmien koulutuksellisia sisältöjä ja ammatti-identiteettejä. Osallisuuden tavoitteiden tulee olla palvelukentällä yhteisesti jaettuina, eivätkä ne saa jäädä pelkästään yksittäisten työntekijöiden tahdosta riippuviksi. (24)

5.4 Osallistumisen mahdollisuudet ja voimavarat vaihtelevat

Ryhmiin ja yhteisöihin kuulumisen perusta luodaan niillä rakenteellisilla ratkaisulla, joissa lapsia otetaan mukaan tai poissuljetaan palvelujen piiristä. Erilaiset elinympäristöt tarjoavat vaihtelevia mahdollisuuksia eri lapsille ja nuorille. Elämäntilanteet ja tarjolla olevat palvelut vaihtelevat merkittävästi eri puolilla Suomea. Haja-asutusalueilla on viime vuosina lakkautettu paljon kouluja, ja monien lasten ja nuorten koulumatkojen pituudet ovat kasvaneet merkittävästi. Samalla myös muita palveluja on kunnissa

keskitetty, ja niiden saavutettavuus vaihtelee entistä enemmän. Vaihtelua on runsaasti myös kuntien sisällä. Tämä vaikuttaa suuresti siihen, millaisia vaihtoehtoja lapselle ja nuorelle on harrastaa, luoda ja vaalia ystävyyssuhteita tai vaikuttaa yhdessä muiden kanssa elinympäristöön. (2) (49) (103)

Ystävyyssuhteiden luominen ja ylläpitäminen toisten nuorten kanssa ovat haasteellisia paikkakunnilla, joilla etäisyydet ovat pitkiä ja julkinen liikenne heikkoa. Nuoret ovat tällöin usein vahvasti riippuvaisia läheistensä tarjoamista kyydeistä, rahoituksesta ja kannustuksesta, mikä asettaa heidät eriarvoiseen asemaan. Kun koulukyyti on ainoa liikennöintipalvelu, on koti osalle nuoria ainoa vaihtoehto viettää vapaa-aikaa. Erityistä huolta tulisikin kantaa niistä syrjäseudun lapsista, joilta perheen tuki puuttuu joko taloudellisista, sosiaalisista tai muista syistä. Toisaalta kaupungeissakin saattaa nuorten välillä olla suurta vaihtelua tiedoissa ja taidoissa, jotka liittyvät oman asuinalueen tarjoamien mahdollisuuksien hyödyntämiseen. Kaikilla nuorilla ei ole myöskään varaa käyttää julkista liikennettä, mikä rajaa heidät ulos muutoin tarjolla olevista palveluista. Lasten mahdollisuudet toteuttaa omaa potentiaaliaan ovat sidoksissa myös perheen koulutus- ja tulotasoon. Eriarvoistuminen alkaa jo ennen kouluikää. (2) (4) (89) (103)

Lasten osallisuuden ja hyvinvoinnin mahdollisuuksien eriytyminen vaarantaa erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien lasten kasvun, oppimisen ja hyvinvoinnin sekä heidän etunsa ja oikeuksiensa toteutumisen. Lapset, joiden perheissä on erilaista osattomuutta, sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia, kuten vanhempien päihteiden käyttöä tai väkivaltaa, tai joiden arkea varjostavat vanhempien eron jälkeiset ongelmat, tarvitsevat erityistä huomiota. (31)

Lasten ja nuorten erilaistuvien hyvinvoinnin lähtökohtien, marginaalisuuden ja haavoittuvan aseman tunnistamisessa on merkittäviä tietoaukkoja. (31) Osattomuus, päihteet, rikollisuus muodostavat kumuloituvan syrjäytymisen kehän, joka edellyttää oikein kohdennettuja ja oikea-aikaisia interventioita. Osallisuuden tukeminen edellyttää tällöin nuorten kokemustiedon hyödyntämistä ja paikallisen kulttuurin tuntemista. Osallisuuden vahvistamisen kautta näille nuorille luodaan tuloksellista oman sosiaalisen kuntoutumisen prosessia. Nuorten haastatteluista erottuu neljä erilaista toimijuuden roolia (positiota): omaan kuntoutumiseen panostava, yhteisöllinen vastuunkantaja ja toiminnan kehittäjä, etsijä sekä ajalehti. Eri toimijuuden roolit vaikuttavat siihen, millainen merkitys sosiaalisella kuntoutuksella ja sen eri muodoilla on. (31)

Lasten osallistumismahdollisuuksiin liittyvän asuinpaikkaan kiinnittyvän eriarvoisuuden voittamiseksi "koulupäivä" ja "koulukyyti" olisi syytä ajatella uudella tavalla. Kun koulupäivä mitoitetaan ja koulukyyti järjestetään siten, että siihen mahtuvat myös erilaiset organisoidut vapaa-ajan harrastukset ja koulunkäyntiä vapaampi yhdessäolo, puutteelliset liikenneyhteydet eivät välttämättä lisää osallisuuden eriarvoistumiskehitystä. (89)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Lapsipolitiikassa tulisi huomioida lasten erilaisia kokemuksia, myös sellaisia, joita emme ehkä haluaisi olevan olemassakaan, jotta lapsen etua ja oikeudet voidaan tasavertaisesti turvata. Perhe ja lähisuhteet eivät aina ole turva ja suoja kaikille lapsille. (31)

Alueelliset erot ja perheiden erilaiset olosuhteet, kuten pitkät välimatkat, haastavat kehittämään nykyistä monipuolisempia varhaiskasvatuspalveluita. Voidaanko esimerkiksi kiertävät päiväkodit ottaa uudelleen käyttöön? Tällaisilla järjestelyillä myös lasten varhaiskasvatukseen osallistumisaste voidaan saada nousemaan haja-asutusalueilla. (72)

Pitkät välimatkat luovat epäreilua lapsuusvuosiin, vaikka reuna-alueiden lapset ja nuoret eivät itse tunnista asumaansa. Joissakin kunnissa on vastattu lasten vapaa-ajanviettoon ja harrastuksiin liittyviin toiveisiin esimerkiksi tarjoamalla ”kerhotaksia”. (89)

Nuorisotyötä ja harrastusmahdollisuuksia tulee tuoda kouluihin ja osaksi koulupäivää. Tästä hyötyvät erityisesti haja-asutusalueilla asuvat, vähävaraiset ja maahanmuuttajanuoret. Julkisen liikenteen toimivuus ja kustannusten alentaminen ovat tärkeitä huolehdittavia asioita osallistumisen tasa-arvon edistämiseksi. (2)

Alueellisiin eroihin ja erityispiirteisiin tulee kiinnittää huomiota myös saamelaislasten osallisuuden ja hyvinvoinnin tukemisen. (31)

Kuntien tehtävien muuttuessa erityisesti tulee panostaa sivistys-, sosiaali- ja terveystoimen (SISOTE) rajapintoihin. Varsinkin rehtorien on tärkeää tunnistaa koulun monipuolinen merkitys lasten ja nuorten tasapainoisen kehityksen mahdollistajana ja tukijana. Kuntien hyvinvointisuunnitelmissa tulee tehdä näkyviksi lasten ja nuorten hyvinvointia ja osallisuutta tukevat paikalliset toimintarakenteet ja huolehtia siitä, että eri hallintokunnat kykenevät yhteistyöhön SISOTE-rajapinnassa. (82)

Jokaiselle lapselle tulee luoda oma digitaalinen kasvun kansio, joka seuraa häntä läpi koulupolun työelämään. Varhaiskasvatuksessa ja peruskoulussa taataan kaikille lapsille ja nuorille tasavertainen mahdollisuus oppia hyödyntämään digitaalisia laitteita ja ympäristöjä osallisuuden edistämiseksi. (19)

5.5 Erityisryhmien osallisuus

Lasten ja nuorten osallisuus, yhdenvertaisuus ja kohtaaminen korostuvat poliittisissa asiakirjoissa, mutta lasten ja nuorten kokemukset osattomuudesta, ohipuhumisesta ja mielipiteen sivuuttamisesta ovat hälyttävän yleisiä, etenkin kun lapsi tai nuori kuuluu marginaaliryhmään. Yhteiskunnallinen asema, etnisyys, sukupuoli ja vammaisuus sekä maaseudulla tai ”syrjäseuduilla” asuminen muokkaavat edelleen palvelukokemuksia. Lapset ja nuoret itse toivoivat kasvokkaisia palvelukohtauksia sekä pitkäaikaisia ja luottamukseen perustuvia asiakassuhteita. (24)

Lasten äänen kuuleminen silloin, kun vanhemmilla on päihde- tai mielenterveysongelmia, on käytännössä heikosti hoidettu. Lapsen ääni hukkuu vanhempien ongelmien pyörytykseen. Hoitohenkilöstön asiantuntemus vaatii päivittämistä, jotta he osaavat ja huomaavat kuulla myös lasta. Digitalisaatio on yksi osa ratkaisua. On kehitetty monia työkaluja lasten äänen esiin tuomiseksi. Niiden pilotoinneista on saatu lupaavia tuloksia. Esimerkiksi työkalu, joka ennakoii lasten ja nuorten ongelmia, tukee aiempaa varhaisempaa puuttumista ongelmiin jo ennen niiden syntyä. Työkalua käytettäessä yhdistyvät opettajien, varhaiskasvattajien sekä sosiaali- ja terveydenhuollon asiantuntijoiden tiedot. (99)

Maahanmuutto ja muuttoliikkeet ylittäään muokkaavat suomalaista lapsuutta monin eri tavoin. Tiettyjen (esim. pakolaiset ja turvapaikanhakijat) lapsiryhmien aseman tarkastelun ohella olisi hyvä tarkastella myös laajemmin ”diasporalapsuutta”, ja erilaisten transnationaalien siteiden ja verkostojen merkitystä erilaisille lapsiryhmille. Intersektionaalinen näkökulma erilaisten ilmiöiden tarkastelussa voisi avata hyvin tiettyjä suomalaisessa lapsuudessa tapahtuneita ja tapahtuvia muutoksia. (35) Näillä seikoilla on merkitystä myös lasten ja heidän perheidensä osallisuuteen.

Tärkeäksi nousee kysymys, miten takaamme maahanmuuttajalasten ja heidän perheidensä osallisuuden. Päiväkodissa ja kouluissa monikulttuurisuus ei ole enää lapsille ihmetys, kun aikaa käytetään eri kulttuurien tutkimiseen ja niistä puhumiseen. Kuilu on syvempi vanhempien välillä. Perheet tarvitsevat myös kotikasvatuksensa tueksi tietoa ja materiaalia toisista kulttuureista ja uskonnoista. Toimivaksi ovat osoittautuneet myös erilaiset tapahtumat, keskustelut ja vapaa-ajan tapaamiset. Lasten yhteiset harrastukset on tehokas keino lieventää ennakkoluuloja. (99)

Maahan tulevat lapset ja nuoret eivät ole yhtenäinen ryhmä. Lasten toimijuutta pakolaisuuden tilanteissa tulee ymmärtää ja tukea heidän kokemuksellisten perhesuhteidensa kautta, jotka eivät usein istu yksiin kapean, hierarkkisia lapsi-vanhempi-suhteita korostavan länsimaisen ydinperhetulkinnan kanssa. (74) Yksin tulleiden alaikäisten turvapaikanhakijoiden kontaktien luominen suomalaisiin nuoriin on vaikeaa muun

muassa eriytettyjen koulutus- ja asumisratkaisuiden takia. Nuoret kaipaavat enemmän luotettavia aikuisia arkeensa, ja toivovat, että aikuisilla olisi tarpeeksi aikaa kuunnella heidän asioitaan ja viettää aikaa heidän kanssaan. (76)

Nuorten kotoutumisessa on onnistuneesti hyödynnetty taideperustaisia menetelmiä. Taiteen keinoin toteutuva kotoutus on parhaimmillaan nuoria voimauttava ja heidän toimijuuttaan vahvistava kokemus. Se antaa välineitä tuoda esiin ja ilmaista kotoutumiseen liittyviä haasteita, vahvistaa monikulttuurista vuorovaikutusta. Taiteellinen ilmaisu voi toimia myös yhteiskunnallisen vaikuttamisen välineenä. Taidemenetelmien käyttö lisää mahdollisuuksia kuulla ja nähdä lasten ja nuorten tarpeita erilaisista marginaalisista asemista, mikä vahvistaa toiminnan eettistä sensitiivisyyttä ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta. Myös eron jälkeisen vainon ja väkivallan yhteydessä tehdyt tutkimukset ovat osoittaneet, että lasten sensitiivisiä ja ristiriitaisiakin kokemuksia on mahdollista selvittää ja kuulla. (31)

Sukupuolivähemmistöt jäävät yleensä vähälle huomiolle keskustelussa lasten ja nuorten tasavertaisesta kohtelusta ja heidän oikeuksistaan yhteiskunnan jäseninä. Ei-heteroseksuaaliset ja transnuoret kohtaavat turvattomuutta, väkivaltaa ja syrjiviä käytäntöjä sekä koulu yhteisöissään että muissa palveluissa. Heteronormatiivinen paine aiheuttaa itsetunto-ongelmia, koulupudokkuutta, uravalintavaikeuksia sekä ongelmia koulutuksessa selviytymisessä. Transnuorten asema on heikompi kuin ei-heteroseksuaalisten nuorten. Sukupuoli oli merkityksellinen esimerkiksi siten, että ei-heteroseksuaaliset miehet ja transfeminiiniset kohtasivat enemmän kouluväkivaltaa kuin ei-heteroseksuaaliset naiset ja transmaskuliiniset nuoret. Maaseudulla nuoret salaavat pääkaupunkiseudun nuoria useammin seksuaalisuutensa ja sukupuolikokemuksensa. Uudet teknologiat voivatkin olla apuna tiedottamisessa ja transnuorten auttamisessa myös maaseudulla. Monet oppilaitokset jättävät noudattamatta lainsäädäntöä eivätkä tee tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelua yhdessä lasten ja nuorten kanssa. (25)

Laitoksissa asuvat nuoret jäävät helposti monien yhteisöllisyyttä rakentavien toimintojen ulkopuolelle. ”Kohtaamiset, osallisuus ja yhteisöllisyys lasten ja nuorten retki- ja harrastustoiminnassa” on hanke, joka tukee lastenkodeissa asuvien lasten ja nuorten yksilöllistä kasvua sekä edistää hoitavan yhteisön rakentumista. Toimintamallin on osoitettu vaikuttavan myönteisesti lastenkodeissa asuvien lasten ja myös heidän hoidostaan vastaavan henkilöstön hyvinvointiin. Huomio on kohdennettu erityisesti lasten omiin kokemuksiin toiminnan merkityksestä, mutta myös henkilöstön kokemuksia on tutkittu. (87)

Koulukoti on lastensuojelun piirissä olevien nuorten viimesijainen sijoituspaikka. Vaikka lähtökohdat ovat usein vaikeat, koulukotisijoitus tarjoaa mahdollisuuden myös onnistuneeseen elämänpolun suunnanmuutokseen. Koulukotiin sijoitettujen nuorten osallisuuden kokemusta on olennaista vahvistaa. Osallisuus syntyy tunteesta, että voi

omalla toiminnallaan vaikuttaa omaan tilanteeseensa. Nuori tarvitsee tällöin riittävää yksityisyyttä, huomioiden kuitenkin samalla sekä nuoren oma että muiden henkilöiden turvallisuus. Osallisuuden tunteen vahvistamisessa rangaistusten sijaan suositeltavampaa on palkitseminen. (27)

JOHTOPÄÄTÖKSET:

Kasvatusinstituutioissa tulisi vahvistaa sitä, että lapset ja nuoret pystyvät opiskelemaan ja kasvamaan turvallisessa ympäristössä riippumatta heidän tavoistaan kokea sukupuoli ja seksuaalisuus tai ilmaista niitä. Tämä edellyttää parempaa tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelua kasvatusinstituutioilta. Hyvä suunnittelu voisi toimia hyvin myös seksuaalisen ja sukupuoleen perustuvan häirinnän ehkäisemisessä. (25)

Suomeen tulisi luoda lapsiystävällinen integraatiopolitiikka, joka mahdollistaa maahan yksin tulleiden lasten ja nuorten kuulemisen ja luo toivoa heidän elämäänsä. Monikielisyys tulisi ymmärtää voimavaraksi nuorten arjessa. Se edesauttaa kulttuurirajat ylittävien ystävyysuhteiden syntymistä ja siten edistää yhteiskunnallista osallisuutta, pitkäjänteistä kotoutumista ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Kielellisessä ilmaisussa tulisi rohkaista useiden kielten käyttöön ja yhdistelyyn. Nuorten oma toive on myös saada ystäviä uudesta kotimaastaan. Ylikulttuuristen ystävyysuhteiden ja yhteisöllisyyden muotojen rakentaminen vaatii lisää tavallisia kohtaamisia arjessa. Tämän fasilitoimiseen tarvitaan nuoria kuuntelevia aikuisia, jotka omalla esimerkillään ottavat kaikki mukaan toimintaan. (76)

Ammattilaisten (opettajat, ohjaajat, nuoriso- ja sosiaalityöntekijät) perus- ja täydennyskoulutukseen tulee sisältää myös sellaisia sisältöjä, jotka käsittelevät erilaisten nuorten (esim. maahanmuuttajataustaiset nuoret, sateenkaarinuoret, vammaiset nuoret) koulutus- ja työllistymismahdollisuuksiin vaikuttavia rakenteellisia ja kulttuurisia esteitä, sekä tukevat kaikkien nuorten sensitiivistä kohtaamista palveluissa. (28)

Liite. Tutkijoiden lausunnot

* Alta taulukosta löytyvä numerokoodi toimii linkkinä ko. tutkijalausuntoon, mikäli tekijä on antanut luvan lausunnon julkaisemiselle.

Koodi	Tekijä		Organisaatio	Tutkimustiivistelmän otsikko/aihe
1	Aaltio	Elina	THL	Systeemisen lastensuojelun toimintamallin pilotointi
2	Aapola-Kari	Sinikka	Nuorisotutkimusverkosto	Alueellisten erojen ja perheiden resurssien merkitys nuorten elämänpolkujen ja valintojen kannalta: nuorten koulutus- ja harrastusmahdollisuudet vaihtelevat
3	Ahonen	Timo	Jyväskylän yliopisto	Varhaiskasvatuksen ja koulun psykososiaalisen työn kehittämiseen liittyvän kehittämis-koulutusprojektin suunnitteleminen ja käynnistäminen
4	Anttila	Eeva	Taideyliopisto	Taiteen ja kulttuurin merkitys yksilölle ja yhteiskunnalle
5	Asunta	Piritta	Jyväskylän yliopisto	Motorisen oppimisen vaikeuden tunnistaminen ja tukeminen kouluympäristössä
6	Castrén	Anna-Maija	Itä-Suomen yliopisto	Lasten perheiden moninaisuus ja lasten monipaikkainen asuminen
7	Flykt	Marjo	Tampereen yliopisto	Perheiden, vanhemmuuden ja lapsen kehityksen varhainen tukeminen, kun vanhemmalla on mielenterveys- tai päihdeongelmia
8	Hakkarainen	Kai	Helsingin yliopisto	Growing mind -hanke. Nuorten teknologian käyttö, hyvinvointi ja kiinnostuksen kohteet
9	Hakulinen	Tuovi	THL	Äitiys- ja lastenneuvolapalveluiden tila ja kehittämishaasteet
10	Halme	Nina	THL	Toimenpiteet lapsen edun, osallisuuden, perhemyönteisen toimintakulttuurin ja palvelujen vahvistamiseksi
11	Heikkilä	Lydia	Lapin yliopisto	Saamelaisten hyvinvointi ja yhdenvertaisuus -hanke (SÄRA)
12	Heino	Tarja	THL	Lastensuojelu
13	Heiskanen	Heta	Tampereen yliopisto	Lasten ja nuorten kuuleminen
14	Holm	Gunilla	Helsingin yliopisto	Koulutuksen tasa-arvo
15	Hästbacka	Noora	Nuorisotutkimusverkosto	Sateenkaarinuoret päihde- ja mielenterveyspalveluissa (2015-2017) ja Koulukiusaamisen moniulotteisuus nuorisotyön ja -tutkimuksen kohteena (2017-2018)
16	Jahnukainen	Markku	Helsingin yliopisto	Siirtymävaiheen tuki – perusopetuksesta toiselle asteelle

EDELTYKSET KASVUUN, OPPIMISEEN JA OSALLISUUTEEN KAIKILLE

17	Jalovaara	Marika	Turun yliopisto	Perhedynamiikan (mm. avo- ja avioliittojen solmiminen ja purkautuminen) yhteydet taloudellisen ja sosiaaliseen eriarvoisuuteen
18	Jauhiainen	Jussi	Turun yliopisto	Turvapaikanhakijat ja paperittomat lapset
19	Kankaanranta	Marja	Jyväskylän yliopisto	Lapsen osallisuus ja kuuleminen - käytänteet, menetelmät ja työvälineet vaikuttavaan osallisuuteen lasten paikallisissa ja virtuaalisissa toimintaympäristöissä
20	Ei KÄYTTÖSSÄ			
21	Kiuru	Noora	Jyväskylän yliopisto	Lasten ja nuorten kasvun ja hyvinvoinnin kokonaisvaltainen edistäminen
22	Kokko	Sami	Jyväskylän yliopisto	Lasten ja nuorten liikuntakäyttäytyminen Suomessa -tutkimus (LIITU)
23	Känkänen	Päivi	THL	Taidelähtöisten menetelmien tutkimus lastensuojelussa
24	Lahtinen	Jenni	Nuorisotutkimusverkosto	Lasten ja nuorten osallisuus palveluissa sekä tarkemmin lastensuojelun sijaishuollossa
25	Lehtonen	Jukka	Helsingin yliopisto	Sukupuolten ja seksuaalisuuksien moninaisuus lasten ja nuorten elämässä
26	Lämsä	Anna-Maija	Jyväskylän yliopisto	Perheystävällinen työelämä
27	Manninen	Marko	THL	Koulukotiin sijoitetut nuoret
28	Mietola	Reetta	Helsingin yliopisto	ALL-YOUTH-hanke; nuorten mahdollisuudet osallistua yhteiskuntaan, nuorten osallisuuden kokemukset ja yhteiskunnalliseen luottamukseen vaikuttavat tekijät
29	Mulari	Heta	Nuorisotutkimusverkosto	Pienten lasten mediakulttuurit
30	Niemelä	Mika	Oulun yliopistollinen sairaala	Lapsi ja vanhemman fyysinen sairaus
31	Nikupeteri	Anna	Lapin yliopisto	Lasten ja nuorten eriytyvien hyvinvointilähtökohtien, marginaalisuuden ja haavoittuvan aseman tunnistaminen; Lasten ja nuorten palvelutarpeiden tunnistaminen ja osallisuuden tukeminen muuttuvassa yhteiskunnassa; Poikkialuehallinnolliset toimenpiteet, interprofessionaalinen asiantuntijuus ja monialaisten erityispalveluiden saatavuus
32	Paakkari	Leena	Jyväskylän yliopisto	Kouluhyvinvointi; Lasten osallisuus; Terveyden voimavarat; Koettu yksinäisyys; Terveyden lukutaito; Lasten ja nuorten terveyden indikaattorit: ylipaino, uni; Lasten ja nuorten käsitykset itsestä: koettu paino; Lasten ja nuorten terveyskäyttäytyminen: alkoholinkäyttö, ruokatottumukset
33	Pekkarinen	Elina	Nuorisotutkimusverkosto	Lastensuojelua koskeva tutkimus: yhteenveto
34	Pulkkinen	Lea	Jyväskylän yliopisto	Kehityopsykologinen näkökulma
35	Rastas	Anna	Tampereen yliopisto	Haavoittuvat ryhmät, maahanmuuttajat
36	Ryynänen	Sanna	Lapin yliopisto	Alaikäisten oikeuksien toteutuminen ja päätöksenteko julkisissa terveyspalveluissa
37	Sajaniemi	Nina	Helsingin yliopisto	Varhaiskasvatus ja varhaiserityiskasvatus

EDELITYKSET KASVUUN, OPPIMISEEN JA OSALLISUUTEEN KAIKILLE

38	Salmela-Aro	Katariina	Helsingin yliopisto	Koulu-uupumus ja -into: vaatimusvoimavaramalli
39	Salmi	Minna	THL	Toimeentulo
40	Salmi	Minna	THL	Työ ja perhe
41	EI KÄYTÖSSÄ			
42	Sandberg	Erja	Helsingin yliopisto	Levottomat ja tarkkaamattomat lapset, ADHD-oireiset lapset ja heidän perheet
43	Sourander	Andre	Turun yliopisto	Lastenpsykiatria
44	Souto	Anne-Mari	Itä-Suomen yliopisto	Etnisyyden ja rasmin merkitykset nuorten koulutuspolkujen muotoutumisessa
45	Toppinen-Tanner	Salla	THL	Työelämän joustavuus työn ja perheen yhteensovittamisen tukena
46	Uusitalo-Malmivaara	Lotta	Helsingin yliopisto	Positiivinen kasvatustiete
47	Vuorinen	Raimo	Jyväskylän yliopisto	Riittävät toimintaedellytykset perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaisen ohjauksen toteuttamiseen
48	Äärelä	Tanja	Lapin yliopisto	Sairaalaopetus ja sen säilyttäminen vahvana osana vaativaa erityistä tukea; Koulutuksesta irtautuminen osana syrjäytymiskehitystä ja perheiden tukeminen tässä
49	Karvi		Kansallinen koulutuksen arviointikeskus, KARVI	Yhteenveto kansallisen arviointitoiminnan tuloksista
50	Kouvonen	Petra	Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiö	Lasten ja nuorten mielenterveys, Vaikuttava vanhemmuus ja lähiyhteisön tuki
51	Holmila	Marja	THL	Alkoholin käytön vähentäminen paikalliseen yhteisöön vaikuttamalla
52	Kalland	Mirjam	Helsingin yliopisto	Vanhempien mentalisaatiokyvyn yhteys lapsen kohtaamiseen
53	Karjalainen	Piia	THL	Ihmeelliset vuodet -ryhmähallintamenetelmä
54	Puura	Kaija	Tampereen yliopisto	Varhaisen vuorovaikutuksen tukeminen neuvolatyössä
55	Rissanen	Elisa	Itä-Suomen yliopisto	Vanhemmuiden varhaisen tuen kustannusvaikuttavuus
56	Solantaus	Tytti		Kollektiivinen tuki suotuisalle kehitykselle ja pärjäävyydelle
57	Ihmeelliset vuodet		Ihmeelliset vuodet	Ihmeelliset vuodet -vanhemmuusryhmä
58	Laakso	Marja-Leena	Jyväskylän yliopisto	Jyväskylän yliopiston lapsi-, lapsuus- ja perhetutkijoiden näkemyksiä
59	Aro	Tuija	Jyväskylän yliopisto	Kehitykselliset neuropsykologiset vaikeudet ja psyykinen hyvinvointi; Matematiikan taitojen kehitys
60	Aunola	Kaisa	Jyväskylän yliopisto	Ennalta ehkäisevä työ ja vanhempien tukeminen; Matematiikan taitojen kehitys
61	Heikkinen	Suvi	Jyväskylän yliopisto	Perheystävällinen työelämä
62	Jokinen	Kimmo	Jyväskylän yliopisto	Lapsilähtöisyyden merkitys, Nuorten perheiden tilanne

EDELLYTYKSET KASVUUN, OPPIMISEEN JA OSALLISUUTEEN KAIKILLE

63	Kiili	Johanna	Jyväskylän yliopisto	Edustuksellinen osallistaminen
64	Lehto	Siru	Jyväskylän ammattikorkeakoulu	Äitiyden rakentuminen pitkän lapsettomuuden jälkeen
65	Salonen	Eija	Jyväskylän yliopisto	Pienten lasten sosiaalinen ja emotionaalinen hyvinvointi vuorohoidon kontekstissa
66	Sääkslahti	Arja	Jyväskylän yliopisto	Lasten fyysinen aktiivisuus
67	Terävä	Johanna	Jyväskylän yliopisto	Vanhemmuus ja perheen arjen käytännöt
68	Turja	Leena	Jyväskylän yliopisto	Lasten osallisuus ja itseluottamus
69	Wilska	Terhi-Anna	Jyväskylän yliopisto	Kulutus ja digitalisaatio
70	Karila	Kirsti	Tampereen yliopisto	Lapsimyönteinen yhteiskunta
71	Eerola	Petteri	Tampereen yliopisto	Isä, isyys ja moninaiset perheet
72	Estola	Eila	Oulun yliopisto	Varhaiskasvatuksen lainsäädäntö ja varhaiskasvatuksen tila kunnissa
73	Forsberg	Hannele	Tampereen yliopisto	Lapsen rinnakkaiset ja vaihtuvat asuinpaikat
74	Kallio	Kirsi-Pauliina	Tampereen yliopisto	Toimivuus ympäristökysymyksissä, varhaiskasvatuksessa ja pakolaisuustalalta; julkaisuja
75	Kupila	Päivi	Tampereen yliopisto	Varhaiskasvatuksen henkilöstö, työura ja ammatillinen tuki
76	Kuusisto	Anna-Kaisa	Tampereen yliopisto	Yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten kotoutuminen Suomessa
77	Paananen	Maiju	Tampereen yliopisto	Tulosohjaus varhaiskasvatuksen arjessa
78	Paavilainen	Eija	Tampereen yliopisto	Lapsiperheen huolet ja riskiolot sekä niihin tarvittava tuki
79	Rimpelä	Arja	Tampereen yliopisto	Hyvinvointi, terveys ja koulu
80	Soini-Ikonen	Tiina	Tampereen yliopisto	Oppiminen ja hyvinvointi peruskoulussa
81	Stenvall	Elina	Tampereen yliopisto	Lasten arkisen osallistumisen mahdollisuudet
82	Turunen	Tuija	Lapin yliopisto	Kasvatukselliset siirtymät
83	Vainikainen	Mari-Pauliina	Tampereen yliopisto	Oppimisen ja koulunkäynnin tuki peruskoulussa
84	Chilcare-hanke		Tampereen yliopisto	Eriarvoistumisen mekanismit varhaiskasvatuksessa
85	Junttila	Niina	Turun yliopisto	Lasten ja nuorten yksinäisyys
86	Lammi-Taskula	Johanna	THL	Lasten hyvinvoinnin riskeihin liittyvä tutkimus: yhteenveto
87	Nuorisotutkimusverkosto		Nuorisotutkimusverkosto	Nuorisotutkimusverkoston tutkimusten koonta
88	Ylikännö	Minna	KELA	Yhteenveto KELA:n tutkimuksista koskien lasten ja perheiden hyvinvointia
89	Armila	Päivi	Itä-Suomen yliopisto	Itäsuomalaisen lapsuus- ja nuorisotutkimuksen näkökulmia
90	Rotkirch	Anna	Väestöliitto	Syntyvyys ja vanhemmuuden ajoitus elämäntapa- ja elämäntilanteissa
91	Niilo Mäki Instituutti		Niilo Mäki instituutti	Oppimisvaikeudet ja muut kapeampialaiset neuroalisen kehityksen häiriöt
92	Pekkola	Juhani	Kymenlaakson ammattikorkeakoulu	Lasten hankintaan liittyvät motiivit ja rakenteet 18-40-vuotiaiden suomalaisten keskuudessa vuonna 2015

EDELLYTYKSET KASVUUN, OPPIMISEEN JA OSALLISUUTEEN KAIKILLE

93	Lyyra	Nelli	Jyväskylän yliopisto	WHO-koululaistutkimuksen tuloksia kouluikäisten yksinäisyydestä
94	Tuominen	Miia	Turun yliopisto	Hoidon jatkuvuus neuvolapalveluissa
95	Salminen	Jaanel	Turun yliopisto	Miten koulusta tehdään hyvinvointiyhteisö
96	Laasonen	Marja	Turun yliopisto	Kehitykselliset häiriöt kielenkehityksessä; Kaksikielisyys
97	Tervahartiala	Katja	Turun yliopisto	Lapsen yksilöllisten piirteiden yhteys stressinsäätelyyn kotona ja päivähoitossa
98	Lagström	Hanna	Turun yliopisto	Lasten ruokailukulttuuri
99	Huhtasalo	Jenni	Turun yliopisto	Perheiden moniongelmaisuus
100	Väljjarvi	Jouni	Jyväskylän yliopisto	Osaamisen haasteet perusopetuksessa kansainvälisten vertailujen valossa
101	Rönkä	Anna	Jyväskylän yliopisto	Syntyvyyden alenemiseen vaikuttavia tekijöitä
102	Bernelius	Venla	Helsingin yliopisto	Kaupunkien sisäinen eriytyminen ja sen vaikutukset varhaskasvatukseen ja kouluihin
103	HEJ		Helsingin yliopiston koulutuksen arviointikeskus, HEJ	Oppimisen ja arvioinnin yhdenvertaisuus ja oppimisen tuki
104	Kyttä	Marketta	Aalto-yliopisto	Lapsi-ympäristö-aiheinen tutkimus Aalto-yliopistossa
105	Haataja	Anita	Ei organisaatiota	Perhepolitiikka, perhevapaat ja syntyvyys
106	LIKES		Liikunnan ja kansanterveyden tutkimuskeskus, LIKES	Lasten ja nuorten liikunta-aktiivisuus, Liikkuva koulu -ohjelma

VALTIONEUVOSTO
STATSRÅDET

SNELLMANINKATU 1, HELSINKI
PL 23, 00023 VALTIONEUVOSTO
valtioneuvosto.fi
julkaisut.valtioneuvosto.fi

ISBN: 978-952-287-701-7 PDF
ISSN: 2490-0966 PDF